روسي ادب

چونڊ ترجمون

ڈاڪٽر بدر اڃڙ

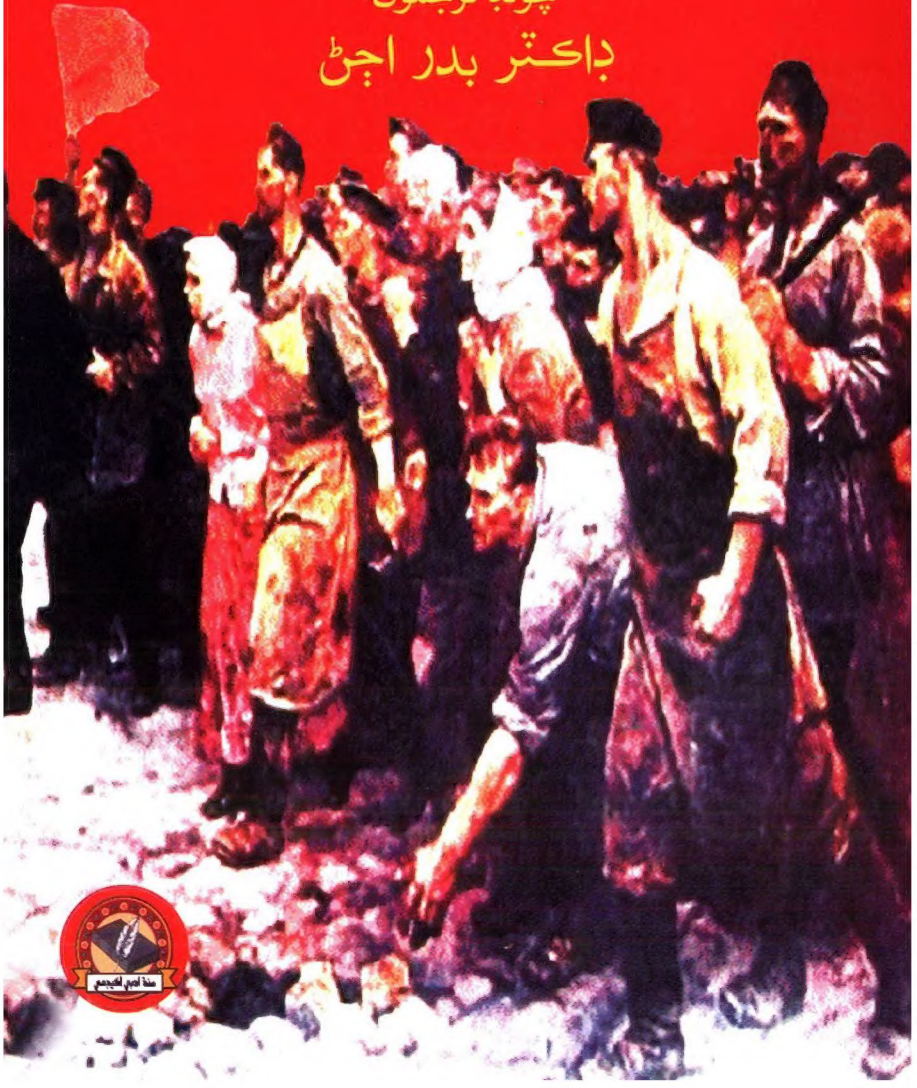

روسي ادب

(چونڊ ترجمون)

سنڌيڪار

ڈاڪٽر بدر اچڻ

حق واسطا محفوظ

ڪتاب : روسي ادب (چونڊ ترجمون)
سنڌيڪار : ڊاڪٽر بدر اڄڻ
ڇپائيندڙ : سنڌ ادبي اڪيڈمي ۽ سنڌ ريڈرز فورم
ڇپيندڙ : البرڪت پريس
سال : 2012
قيمت : 200 روپيہ

Book Title: Russian Literature (Seletion & Sindhi)
Translator: Dr. Badar Ujjan
Publisher: Sindh Adabi Academy
& Sindh Readers Forum
Printer: Al _ Barkat Press
Year: 2012
Price: Rs.200/_

انتساب

انهن جي نالي

جن جانين جون قربانيون

ءِ

رت جو ريج ڏئي

علم جي روشني ءِ سماجي انقلاب

واري راهه روشن

ڪئي

فهرست

پنهنجي پاران 07

مهاڳ شيام ڪمار 11

1. ابتدا THE ORIGINS 36

2. پيٽراعظم ۽ مغربي اثر (1672-1725) 40
PETER THE GREAT AND THE WESTERN INFLUENCE

3. اڻويهين صديءَ جو آغاز 42
EARLY NINETEENTH CENTURY

4. اليگزينڊر پشڪن 50
ALEXANDER PUSHKIN (1799-1836)

5. لرمونتوف 63
LERMONTOV (1814-1841)

6. نڪولائي گوگول 70
NIKOLAI- GOGOL (1809-1852)

7. بيلنسڪي کان هرزن تائين 80
FROM BELINSKY TO HERZEN (1825-1855)

8. آئوان ترجنيف 90
IVAN TURGENEV (1818 -1883)

9. گنچروف ۽ آسٽرووسڪي 94
GONCHAROV AND OSTROVSKY

10. منکريت پسندن کان انقلابين تائين 101
FROM NIHILISTS TO REVOLUTIONARIES
11. پاپولسٹس ۽ ڌرتيءَ ڌڻي اديب 116
'POPULISTS AND THE WRITERS OF THE SOIL'
12.دوستو وسکي 122
DOSTOEVSKY (1821-1881)
13. تالسٹاءِ 128
TOLSTOY (1828-1910)
14. اينٽن چيخوف 136
ANTON CHEKHOV(1860-1904)
15. جديديت واري تحريڪ 148
'THE MODERNIST MOVEMENT'
16. علامت نگار 157
'THE SYMBOLISTS'
17.گورڪي ۽ روسي نثر نگاري- 1917 کان اڳ 167
'GORKY AND THE RUSSIAN PROSE, BEFORE 1917'
18. روسي انقلاب جي دور وارو ادب 176
LITERATURE OF REVOLUTION(1917)

پنهنجي پاران

علم جي ته کا حد ئي ناهي. ايترو وسيع ۽ دنيا جي کنڊ ڪڙ تائين ڦهليل. قومن جي تهذيب ثقافت. ڏرتي جي رسمن ۽ رواجن سان سلهاڙيل. ماڻهوءَ جي عمر ٿوري هجڻ ڪري کنهن به هڪ علم. هولي ۽ ثقافت بابت مڪمل ڄاڻ حاصل ڪرڻ مشڪل هجي ٿو.

علم ادب به حياتيءَ جي ٽين حصي ۾ ويجي حاصل ٿي سگهي ٿو ڇاڪاڻ ته به حصا ته ٻاراڻي ۽ جواڻيءَ جي حوالي هجن ٿا ۽ باقي ٽيون حصو عقل ۽ فهم وارو هجي ٿو جنهن ۾ علم ۽ عقل جون ڳالهيون ڪري سگهجن ٿيون.

ان کانپوءِ اچي ٿو حڪومت جو سرشتو ان جو پاليسيون. خاص طور تي تعليم. قانون ۽ حاڪمن جي ٽمورتي. تعليمي پاليسي ڪهڙي ناهي ويجي ٿي ۽ سوچ ڏارا ڪهڙي قسم جي نافذ ڪئي ويجي ٿي. دنيا جيئن ته سماجي. سياسي ۽ معاشي طور تي مختلف نالن سان نوازيل هجي ٿي ته پوءِ ان ملڪ جي تعليم ۽ طرفداري به اهڙي قسم جي قائم ڪئي ويجي ٿي.

عالمي ادب جي ڳالهه ڪندي. اسان جي ملڪ ۾ يورپي ادب ۽ خاص طور تي انگريزي هولي. علم ادب ۽ حڪومتي ڳانڍاپو به يورپ سان ئي رهندو آيو. جنهن جي ڪري پاڙي وارن ملڪن جي هولي ۽ علم ادب جي حاصل ڪرڻ جا موقعا گهٽ مليا خاص طور تي روسي ادب ۽ پارت منجهه وسندڙ ۽ هلندڙ هوليون ۽ علم ادب. اهڙي طرح سان عمر جو وڏو حصو انگريزي ۽ يورپي ادب جي حاصل ڪرڻ ۾ گذري ويجي ٿو.

سنسڪرت، فارسي، عربيءَ سان تہ ڪهڙي بہ طريقي ۽ حالتن هيٺ ڳانڍاپو رهندو بہ آيو تہ ٽٽندو بہ رهيو.

جيستائين روسي زبان ۽ علم جو تعلق آهي، تہ سياسي ۽ مذهبي طور تي، ان کان پري رکڻ کي چڱو سمجهيو ويو. خاص طور تي حاڪمن ۽ معلمن جو ان پاليسي تي گهڻو زور رهيو تہ ان مان دين کي خطرو آهي.

دين هر ڪنهن جي دل اندر هجي ٿو ڪوبہ ڌاريو دين کي دلين منجهان ڪڍي نہ ٿو سگهي، لازم شرط اهو آهي تہ ان ۾ سچائي هجي ۽ سچائيءَ سان قبول ڪيل هجي ۽ عمل بہ عالمي طور تي مڃيل هجن. شخصي ۽ پنگتي ارادي جي ڪمزوري، ٻين مٿان نافذ ڪبي تہ اثر پذير ڪونہ ٿي سگهندي.

روسي ادب کي جڏهن پڙهجي ٿو تہ ان ۾ سچائي ۽ ثقافتي سرهاڻ پسڻ ۾ اچي ٿي. ان ڌرتيءَ مٿان ڪيترائي تجربا ٿيا، ظالم حاڪم، زار يا ٻيا شهسوار، ڪليسا جي مدد ساٿ سان، ڌرتيءَ ڌڻين مٿان ظلم جا پهاڙ ڪيرائندا رهيا. مظلوم طبقو ۽ عوام صبر سان سهندا رهيا، پر علم جي شمع ٻرندي رهي ۽ چند علم ۽ عوام جا سچا ساٿاري، اها روشني قائم رکندا آيا.

سماج، بگاڙ ۽ بڇڙاين جي ور چڙهي ويو. لکارين، سچ جو رستو ورتو هر عمل ۾ سچائي، قلم ڌڻين، جيئن ۽ جهڙيون بہ حالتون هيون، انهن کي اصلي روپ ۾ چٽيو انهن مٿان چٽر، ٺٺول يا ڪا فتوا ڪونہ ڏني، سچائي جو عملي طور سامهون ڏيکارڻ جو فيصلو ڪيو ويو. ڀل تہ عوام پڙهي، پرجهي ۽ پاڻ فيصلو ڪري تہ برائي ۽ چڱائيءَ ۾ ڪهڙو فرق آهي ۽ ڪهري صورت قائم رکي وڃي.

ان سموري عمل ۾ سچار قلم ڌڻي، تمام گهڻين سختين باوجود قلم جي ڪرت جاري رکندا رهيا، نتيجي طور سچ جي فتح ٿي. ڪردار، عمل، عزم ۽ پختي ارادي جي گهڻائي ٿيندي رهي، جنهن نيٺ انقلاب جو وجود برپا ڪيو. حاڪم پنهنجي هوڏ تي ظلم سميت فائز رهيا ته ٻي طرف قلم ڌڻين پنهنجي ڪرت نه ڇڏي. ڪيڏي نه عجب جي ڳالهه آهي جو سنڌ ۾ شاهه عنايت، شاهه لطيف ۽ سچل سرمست جي علم ۽ ڄاڻ پڻ اهڙين واقعن ۽ حالتن جو جائزو پئي ورتو.

روس ۾ هارين جي تحريڪ، منهنجي مطالعي مطابق، شاهه عنايت وٽان روس طرف وڃي پهتي ڇاڪاڻ ته روس سان سنڌ جا تجارتي لاڳاپا موجود هيا، شاهه لطيف به سُرَ ۾ اهڙن عاشقن جو ئي ذڪر ڪيو ٿو ڏسجي. هن جا ٻه بيت هيٺ ڏجن ٿا:

پتنگ چايين پاڻ کي ته اچي آگ اجهاءِ،
پتڻ گهڻا پچايا تون پچڻ کي به پچاءِ،
واقف ٿي وساءِ آگ نه ڏجي عام کي.
گهڙِي گهڙو هٿِ ڪري، الاهي تُهارَ

جَنگهه جَرڪي واتَ ۾، سِسِيءَ کي سِيسارَ
چُوڙا ٻِيڙا چِڪَ ۾، لُڙَ ۾ لُڙِهيسِ وارَ
لَکين چُهٽِيَسِ لَوهِڻيون، ٿِيلهيون ٿَرنَئون ڌارَ
مِڙيا مَڇَ هزارَ ڀاڱا ٿيندي سُهڻي.

آخر ۾ انهن خصلتن ۽ خوبين جو ورجاءُ ڪندي جيڪي اڳ ۾ ئي ٻڌايون ويون آهن يعني: ڪردار سچائي، عزم ۽ ارادي جي پختگي انهن کي سامهون رکندي، جيڪي قلمڪار ۽ انهن جي حياتيءَ جا احوال مختصر طور تي هن ڪاوش ۾ ڏنا ويا آهن، انهن جو مطالعو ڪرڻ ان ڪري لازمي ٻڌجي ٿو ته سنڌ جي قلم ڏٺين، سياسي ۽ سماجي خدمتگارن کي خبر پوي ته سماجي سرهاڻ حاصل ڪرڻ لاءِ جنهن سان سياسي سجاڳي سلهاريل هجي ٿي، ڪهڙو ڪردار رکڻ گهرجي، سچائي، عزم ۽ ڪجهه حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيتريون قربانيون ڏيڻيون پون ٿيون. بس آخري ته سچائي ۽ عزم سان سامراج سمورا هٿڙا توڙي سگهجن، ان سان گڏ، ٻڌي، اعتماد ۽ سچائي سميت جاکوڙ ضروري آهي، ٻي صورت، ورهايل توت ڪجهه به ڪونه ڪري سگهندي ۽ نقصان پنهنجن جو ئي ٿيندو رهندو. اميد ته هن محنت ۽ ڪاوش کي علم جي عاشقن ۽ پروانن کان جوڳي موت ملندي.

فقط

بدر اڃڻ

ڪراچي

10_04_2012:

مهاڳ

ڊاڪٽر بدر اڄڻ کي ڏسي بي اختيار هيئيورٿ شعر ياد ايندو اٿم:

ہمارے شہر میں بے چہرہ لوگ بستے ہیں
کبھی کبھی کوئی چہرہ دکھائی دیتا ہے

بدر اڄڻ ۾ ڪجھ نايابيءَ موهيندڙ چهرن مان دل ۾ سمائڻ وارو رخ آهي جيڪو ادب، ترقي پسنديءَ ڏرتي جي مان عظمتءَ لڄ جي لاڄ کي اوچو رکڻ جي جان نثار لڏي جو اهم اڪيلن ۾ اڪيلو ۽ محترم جزو آهي. الائجي ڇو مونکي سندس وجود اندر هڪ مقدس پيڙا جو احساس ٿيندو اٿم. ۽ سپنن کي سپنو سمجهندي ۽ ڪين اکين تي سنوارڻ سينگارڻ لاءِ منجهس تڙف ۽ بي چيني محسوس ڪندو آهيان، شايد، ان کان سواءِ پنهنجو جيون اڌورو سمجهندو هوندو. لڳي ٿو ته ڪيس پلي پٽ پروڙ آهي ته حيات جي سموري رنگيني ۽ سرمستي انهن سپنن تي ئي ته قائم آهي.

انهن سپنن کي سانيا بخشڻ لاءِ ادب جي صاف ستري ۽ ڏنڊ ۾ وکوڙيل دڳ ۽ گس تي ڊگهي سمئي کان ڪيس 'ڊائنوسورين' (Dinosaurian) وِتَ ۽ ستَ سان پاڻ پتوڙيندو جاکوڙيندو پسي سگهجي ٿو.

سندس قلم مان اصلوڪي رچنائن کان سواءِ ٻاهرين هولين (انگريزي فرانسي وغيره) جا موتين جهڙا املهه شاهڪار سنڌي ترجمن جي روپ ۾ سنڌي ادب جي خزاني اندر گڏائتي واڌاري کان علاوه

دلڪش انڊلٺي گوناگونيت پکيڙيندا ڏسي ۽ واچي سگهجن ٿا.

روسي ادب جي گهڻ ڪنڊائتي، امرتا ۾ ٻڏل ۽ چوڏس ساءُ سواد سچ ۽ ساڃاهه ڦهلائيندڙ تاريخ ۽ افاديت کان هيل تائين سنڌي ادب مجموعي طور وانجهيل رهيو هو. ڪٿي ڪٿي ڪا ايڪڙ ٻيڪڙ نثري يا نظمي تخليق نظر هيٺ ايندي رهندي هئي ۽ بس.

هتڙي ياد پويم ٿو ته ڪالهوڪي ڏهاڙن ۾ روسي ادب مان ٽالسٽائي، چيخوف، گورڪي جون ڪجهه ڪهاڻيون، ماياڪووسڪي جو مختصر شعري ڳٽڪو، پرنس ڪروپاٽڪن جي پتڪڙي سڃاڻپ، گوگول جو امر 'اوورڪوٽ' ۽ انسپيڪٽر جنرل .... ۽ ليوٽالسٽائي جو پنگتي سڌاري ۽ روحاني بلندي تي رسائي حاصل ڪرڻ وارو روسو جي 'عمراني معاهدي' جهڙو اڻ وسرندڙ شاهڪار 'نيٺ ڇا ڪجي؟' وغيره سنڌي ادب جي ڀنڊار ۾ جرڪندا ۽ مهڪندا رهيا هئا. واضح رهي ته ٽالسٽائي جي مٿي ڄاڻايل جڳ پرسڌ گرنٿ سان چرني شيووسڪي ۽ لينن جي ساڳئي سري واري هاڪاري ناول ۽ ساميه وادي سوچ اڀاريندڙ گڻائتي دستاويزي تخليق ٿيل آهي، اهي ٽئي تخليقون جدا جدا وقت ۽ جڳهه تي مٿي بيان ڪيل سرجڻهارن جوڙيون هيون.

روسي ادب ۽ دانش جي آڪاش تي سدا ٻهڪندڙ ۽ روشن ستارن جهڙوڪ ديودار جيڏو قداور ۽ عظيم گهڻ پاسائون شاعر اديب ۽ دانشور پشڪن، لرمنتوف، ترجنيف، دوستووسڪي،بيلنسڪي، هرزن، گنچروف، آسترو وسڪي، 'قديمآواڪُوم'، اليڪسي ٽالسٽائي، ايلياهرنبرگ، پليخانوف، ٽراٽسڪي، ائتنا اخموتووا، اوسپ مينڊلسٽام، شولوخوف، بورس پيسٽرنيڪ،نڪولس ڪارمزن، چرني شيووسڪي، باڪونن، نڪولس نيڪراسوف، فيدرٽيوٽچيف، (جنهن

جون هيٺيون درديليون سٽون پڙهي ٽالسٽائي جي اکين ۾ ڳوڙها تري ايندا هئا: ”سڀئي شيون مون منجهه آهن ۽ مان سڀني ۾ آهيان، ڇڏ ته مان فنا جي واٽ وٺان، ڇڏ ته مان ستل ڪائنات ۾ جذب ٿي وڃان، ان دڳ تي ڪا شيءِ پرو نٿي ڇڏي، عدم بڻجڻ ڪيڏو نه سولو آهي!“ نڪولس ليسڪوف، اليگزندر ڪُپرن، بونين، علامت نگار شاعر ’بلوڪ‘، علامت نگار اديب ’اليڪسي رميزوف‘، ازاق بابيل، مرينا سويتاييوا، ولاڊيمير نبوڪوف وغيره جي سنڌي ادب ۾ کوٽ ۽ ڪمي جو احساس شدت سان ستائيندو اٿم.

پر هن ڀيري بدر اڄڻ ادب ۽ ادبي تاريخ جي نام ڪٺئي محقق مارڪ سلونم (MarcSlonim) جي مختصر پر جامع ’روسي ادب جي منهن ۾ مهانڊي‘ جو آزاد ۽ مختصر سنڌي ترجمو ’روسي ادب‘ جي عنوان هيٺ ادب جي پانڌيئڙن ۽ شهسوارن آڏو آڻيندي پاڻ کي سچ پچ جس جو ڀاڳي بڻايو آهي. ان سري هيٺ ڄڻ هڪ هزار سالن جي روسي ادب اندر موجود سونهن سڳنڌ ۽ علم کي جمشيدي جامِ جم ۾ سمويو اٿس.

يقيني طور هيءَ رچنا پاٺڪن لاءِ روسي ادب ۽ ڪنهن حد تائين سماجيات جي سڃاڻپ جو وسيلو بڻبي خاص طور انهن لاءِ جن سن 1917ع واري تاريخ ساز انقلاب کان پوءِ ان ڌرتي جي ڪک مان تازگي، انسان دوستي، روح مهڪائيندڙ خوشبو کي جنم وٺندي ڏٺو ۽ محسوس ڪيو هو مون کي انهن هدايتن ۽ نظرين جيڪي ادب ۽ اديبن مٿان انقلاب جي دور ۾ يا ماضيءَ بعيد يا قريب جي مهاراڻين، شهنشاهن جهڙوڪ ڪيٿرائن دي گريٽ (سندس آخري دور۾)، اليگزنڊر پهريون، نڪولس پهريون، اليگزنڊر ٻيون ۽ ٽيون ۽ پيٽر اعظم

وغيره جي ايامڪاري اندر زوري مڙهيا ويا هئا ڪڏهن ڪين پاڻ پيا هئا.

جيڪڏهن روسي قوم کي هڪ هزار سالن جي آئيني ۾ ڏسبو ته اها انيڪ ايشيائي ۽ يورپي نسلن جهڙوڪ سلاف (Slavs) فن (Finish) سٿين، مرود، ورياگ باشڪير، تاتاري وغيره جو مجموعو نظر ايندي. سندس اصل خالص نسل، 'سلاف' اندر تيرهين صدي عيسوي ۾ ڪاهيندڙ تاتاري چنگيزي (منگوليائي) ٽولن جو رت ائين گردش ڪندو رهي ٿو جيئن گڏيل هندوستان جي اوترائين اولهندي حصي جي نسلن ۾ قديم آريائي يوناني، سٿين، ايراني خون چلڪندو ڏيکارجي ٿو. ان سبب روسي قومي خصوصيتن کي ڪنهن هڪ نسل ڏانهن منسوب ڪرڻ ناانصافي ٿيندي چو جو اهي هوريان هوريان ڏرتي ۽ فطري ماحول جي ڪڪ مان پيدا ٿي اپريون آهن. هونءَ به تجربي سيکاريو آهي ته جڏهن گڏيل نسلَ ڪنهن ڏرائي ڏرتي تي واسو ڪندا آهن ته سندن ميلاپ سبب 'قديم سيرت' ۾ ڪو خاص ڦيرو ڪونہ ايندو آهي. هتي صرف اهو ڏسڻو آهي ته اهي نسلَ اڪثريت ۾ ايشيائي آهن يا يورپي چو جو اغلب طور جيتوڻيڪ روسي تهذيب ۽ فطرت يورپ جي اثر هيٺ رهي هئي پر شروعاتي صدين ۾ يورپي اثرن کي قبول ڪرڻ کان ٿهندي رهي جنهن ڪارڻ مجموعي طور قوم، تهذيب ۽ ادب کي سخت ڇيهو رسيو هئس. گهڻو ڪري سماجي علم جا ماهر ان ڳالهه تي متفق آهن ته مجموعي طور روس ۾ سلاف (Slavs) نسل جي اڪثريت آهي. چيو وڃي ٿو ته چوٿين صدي ۾ اها بالٽڪ سمنڊ جي علائقن مان ڪاهي آئي ۽ روس تي قبضو جمائي ڪيف (Kiev)شهر کي راڄڌاني بڻائيندي شهنشاهيت جو

آغاز ڪيو هئائين. ان کي جرمن نسل سان تعبير ڪيو وڃي ٿو ان ڪري سمجهيو وڃي ٿو ته روس اندر 'زار شاهي' شهنشاهن ۽ اميرن جي طبقي جو آغاز ان 'جرمن سلاف' نسل ذريعي ئي ٿيو هو ۽ تيرهين صديءَ جي تاتاري حملا آور وحشي قبيلن انهن جي 'خالص خون' ۾ 'ڀيٽ' داخل ڪري منجهن ڏگهي عرصي تائين 'ذهني مونجهارا' پيدا ڪيا ۽ سن 1917ع جي تاريخ ساز بولشيوڪ انقلاب کان پوءِ انهن اندر 'مائائي' آئي هئي.

شروعاتي صدين ۾ روس اندر 'فطرت پرستي' (Paganism) جو رواج عام هو ۽ ڏهين صدي ۾ مشرقي باز نطيني (قسطنطنيائي) ۽ يوناني ڪٽرپنٿي ڪليسا جي اثر هيٺ روسي شاهن ۽ شهزادن ان قديم مذهب جون پاڙون پٽي ڪٽرعيسائيت ۽ ان جي آڌار تي اسرندڙ ادب کي ڦهلائي ترقي ڏني. مشرقي عيسائيت قبول ڪرڻ بعد روسي قوميتي نسلون پاڻ کي روشن ضمير ۽ تهذيب يافته سمجهڻ لڳيون هيون. ان بعد قسطنطنيه جي رهبانيت ۽ اسلامي ملڪن جي واپاري طبقي گڏجي سڏجي روس جي وحشي فطرت ۾ جڙ تهذيب جا بج ڇٽيا هئا. ان دور ۾ ئي ڪلسيا جي قالب مان گهڙيل روسي زبان جنم ورتو هو. ان دور ۾ صحيح معنيٰ ۾ صرف هڪ ادبي تخليق سرجي وئي هئي: 'اگور جي مهم' (The Campaign of Igor) اها متئين عنوان هيٺ طويل نثري نظم جي قالب ۾ جنم ونڊندي ڏيکارجي ٿي جنهن کي قومي ڪلاسيڪي شاعري طور مڃيو ويو آهي. پر، تمدن ۽ ادب جي ميدان واري ان تعميري دور جڏهن کين ڪيو ۽ وحشي تاتارين جي لڳاتار حملن روسين جي شهري زندگي، شهري تهذيب جي مڙيئي آثارن کي نيست نابود ڪندي خون ۾ رڳي ڇڏيو هو جنهن سبب ايشيا ۽ يورپ

جي وچ ۾ صدين تي ڦهليل خونخوار ويڙهه. نفرت ۽ دشمني جي فڪر ۽ فلسفي جنم ورتو ۽ اها انارڪي پندرهين صدي تائين قائم رهي. تانجو رومنوف گهراڻي واري رياست ماسڪووي (هاٿوڪو ماسڪو) هوريان هوريان طاقتور ٿيندي سورهين صدي ۾ اوان چوٿين جي حڪمراني هيٺ روس جي سڀني رياستن کي يڪجا ڪري هڪ متحد ۽ طاقتور شهنشاهيت جو بنياد رکيو. ان کان اڳ روس ايئن ننڍين شهري رياستن ۾ ورهايل هو جيئن قديم دور ۾ يونان ۽ بعد ۾ اٽلي چڙوچڙ آزاد ۽ هڪ ٻئي جي مخالف شهري رياستن ۾ تقسيم ٿيل هوندا هئا.

سورهين صدي جي سياسي ۽ سماجي انارڪي جي آخري چوٿائي ۾ روسي شهنشاهيت جون واڳون پيٽر اعظم سنياليون جيڪو فطري طور بي قياس، بي درد، مغرور ۽ سنگ دل تانا شاهه هو پر انهن اوگڻن سان گڏ منجهس بلند حوصلو تخيل جي بلند پروازي ۽ وسعت نظري به هئي. هن اقتدار سنيالينديءِ ئي محسوس ڪيو هو ته يورپ سان ڪلهيگس ڪرڻ لاءِ صرف حڪومتي انتظامن کي بهتر بڻائڻ ۽ فوج ۾ واڌارو آڻڻ ڪافي نه هو بلڪ انگلينڊ جرمني جرمني ۽ فرانس جي صنعت ۽ حرفت سان به ڪلهو ملائڻ ازحد ضروري هو. ان مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ پاڻ هالينڊ وڃي جهازسازي جي عمل جو مشاهدو ڪندي روسين کي به ترغيب ڏياري هئي ..... ۽ نيوا ندي جي ڪناري لڳ بالٽڪ سمنڊ جي ساحل تي پرڏيهي واپار کي زور ونڊڻ لاءِ سينٽ پيٽرسبرگ بندرگاهه جي نئين راڄڌاني جو بنياد به وڌو. ان سان گڏ امير طبقي فوج ۽ نوڪرشاهي جي قدار شخصيتن کي يورپي زندگي ۽ ڪلچر سکڻ ۽ اپنائڻ لاءِ به Gold and gun جي پاليسي اختيار

ڪئي هئي. ان رٿابندي وسيلي روسي رياست جي عظمت ۽ طاقت ۾ يقيني طور حيرتناڪ واڌارو ٿيو هو پر. اهڙي انڊ وشواس سبب روسي قوم جي پنهنجي الڳ ۽ منفرد شخصيت کي ڪاپاري ڏڪ لڳو جيڪو سندس روحاني ۽ اخلاقي زندگي لاءِ قطعي سودمند ڪين ٻڌيو.

ايشيا ۽ يورپ جي ان مقدس يا غير مقدس تاريخي ميلاپ ڪارڻ روسين چواڻي سندن منهن يورپ ڏانهن ۽ پٺ ايشيا طرف رهي آهي ۽ ان سبب سندن ذهنيت تي يورپي اثر وڌيڪ گهرا محسوس ٿيندا رهن ٿا. ان ناڪاري وصفن جي باوجود به روسي ادب سوچ سيرت ۽ تهذيب ۾ ايشيائي عنصر سولائي سان پرجهي سگهجي ٿو.

جيتوڻيڪ روسي ادب وقتي طور پيٽراعظم جي دور ۾ رياستي قبضي هيٺ ايرندو رهيو پر جلد ئي ڏاڍ تي ٻيڻل رياست قوم جي ذهني زندگي آڏو رڪاوٽ بڻجي وئي.... هينئر 'زاري شهنشاهيت' آزاد خيالي کي موت جو پؤ ڏياريندي بلڪ موت سان همڪنار ڪندي روڪيندي رهي. ان بدحال دور جي تصنيفن مان ديوانگي ۽ هيجاني ڪيفيتون ليڪا پائيندڙيون ڏسي سگهجن ٿيون. پر. ان ڪڙي حقيقت جو اپياس ڪنهن ذهني تعصب کان سواءِ ڪبو ته اهو صاف ڪندو نظر ايندو ته روسي تاريخ اندر 'انساني سياڻ' ۾ 'اوچتي بدلاءُ' جو چتر يا ڪردار سدا ڪرشماتي رهيو آهي! ڀڳڻي روسي ليکڪ، تاريخ نويس ۽ نقاد ڪليوچفسڪي مطابق. "يورپ اندر ڪا اهڙي قوم ڪونهي جنهن جا فرد مختصر مدت اندر ايڏي اورچائي ۽ سخت محنت سان ڪو ڪم اڪلائي سگهن جيڏي جانفشاني سان روسي ماڻهو ڪرڻ جا اهل آهن، پر مستقل مزاجي... ۽ لاڳيتي عمل جي ميدان ۾ سندن اها وصف ڪمياب آهي". پر سندن اهڙو ناڪاري سياڻ گذريل صدي جي

سترهن واري انقلاب کان اڳ وڌيڪ نمايان نظر ايندو هو. ٻين يورپي قومن جي ٻيٽ ۾ روسي ادب اوسر ۽ ارتقا اندر ان محرومي جو ڪارڻ 'قومي سيرت' ۾ مٿي ذڪر ڪيل خصوصيت کي ڇاتو وڃي ٿو. ان کان علاوه بغاوت جو عنصر به روسي عوام جي سياڻ، مزاج ۽ خمير جي اهم خصوصيت آهي.

ان غيرمستقل مزاجي ڪارڻ هر نئين عهد جي سرجٹهارن پراڻي دور جي ادبي ڪارنامن يا ٻولي جي اٹت سان بي دلي جو اظهار ڪندي انهن کي ريٽي ادبي مورخ يا نقاد لاءِ سلسلي جوڙڻ ۾ دشواريون پئي پيدا ڪيون آهن. دوستووسڪي ۽ چيخوف جي زبان، اسلوب ۽ طرز ان صورت حال جي بهترين عڪاسي ڪندا پسي سگهجن ٿا. اهڙا انيڪ مثال انقلاب کان اڳ ۾ ۽ پوءِ جي تحريرن ۾ جابجا پکڙيل آهن.

دراصل روسي فطري طور اڪيلائي پسند آهي ۽ ڪيس سماجي جانور ڇوڙ زيادتي ٿيندي. ڏکهي پيچيده سماجي ڏارا ۾ وهندي مختلف نسلن جي ميلاپ سان سندس 'وجود' جنم ورتو آهي. ان ڪارڻ سندس سياڻ ۽ روين ۾ انڊلڻي رنگن جي اٹت پسي سگهجي ٿي. سندس سياڻ ۾ قديم سلافي نسل (Slavs) جون خصوصيتون سڀ کان وڌيڪ موجود آهن. اهو ئي سبب آهي جو پنهنجي يورپي پاڙيسرين جي ٻيٽ ۾ روسي ادب ڪاڪ محل وانگر حيرت ناڪ تيزي سان وجود ۾ ايندو رهيو هو. ان جي هستي اندر سرف 'جوهر' آهي جيڪو سندس عظيم ادبي شخصيتن جي ذات ۾ ڪنهن راز جيان موجود پسي سگهجي ٿو. روسي ادب اندر موجود بي نيازي ۽ جدت پسندي کي ان انفرادي مادي ئي مٹيا ۽ تقويت بخشي آهي جيڪو فرد کي اڪيلو ۽ سماجي فائدي ۽ نقصان کان بي اونو ۽ بي خبر رکندو آهي.

انفراديت جي نتيجي ۾ انتشار جو پيدا ٿيڻ ۽ لازمي امر هوندو آهي پر. روسي ادب جي خوبين کي ڏسندي ان ناڪاري وصف جو قطعي احساس ڪرڻ ٿو ٿئي بلڪ شايد انفراديت ۽ انتشار سبب ئي اهي 'خوبيون' نمايان نظر اچن ٿيون. پر. ان ناڪاري وصف جو نتيجو اهو ۽ نڪتو آهي ته روسي ادب ۾ پشڪن کان سواءِ ٻي ڪا اهڙي وزندار هستي ڪونه ٿي نظر اچي جنهن جو اثر هڪ نسل کان وڌيڪ نسلن تي نمايان طور محسوس ڪري سگهجي. پر. پشڪن ۽ ايڏو 'مائيدار' ڪونهي جيڏو گوئٽي ۽ شيڪسپيئر آهن. شايد ان جو سبب ڪنهن 'سلسي' 'مرڪزيت' ۽ 'سرشتي' جي غيرموجودگي ۽ چئي سگهجي ٿو. ٻئي پاسي صرف ليوٽالسٽائي. ترجنيف ۽ دوستووسڪي جي ڪجهه ادبي شاهڪارن ۾ زندگي جي گرمي ۽ اوسر جي جهلڪ پسجندي ڏيکارجي ٿي ۽ بس. پر. هنن اندر ۽ مايوسي تقدير پرستي ۽ غم جا اولڙا پسي زندگي جي جهلڪ کي جهڪو ڪندا رهن ٿا. هنن ادب اندر ڪڏهن ۽ گوئٽي جيان زندگي جو مڪمل فلسفو ڪونه ڏنو جيڪو مذهب جو بدل ٻڌجي سگهي ها.

روس جي بدقسمتي اها ۽ رهي هئي ته ان قوم اندر مجموعي حيثيت ۾ فطري اوسر ۽ واڌ ڪونه ٿي سگهي هئي جيئن يورپ جي ٻين قومن ۾ ٿي هئي. هن اندر اها تبديلي 'انقلابن' ذريعي ايندي رهي. پهريون خوني انقلاب پيٽر اعظم (1672_1725ع) جي دور ۾ آيو هو ۽ ٻيو انقلاب محدود روشن فڪر طبقي ياران ڊسمبر 1825ع (ڊسمبرسٽ Decembrist) ۾ آندو ويو جنهن ڪارڻ ڪافي جاني نقصان ٿيو. ان بعد سن 1905ع وارو ناڪام انقلاب ..... ۽ آخر ۾ سن 1917ع جو تاريخ ساز ۽ ڪرشماتي بولشيوڪ انقلاب جنهن ڪيس

پهريون پيرو هزار ورهين جي ڏڳهي سياسي سماجي ۽ اخلاقي پستگي مان اُپاري آڪاش جي بلندين کي چهندو محسوس ڪرايو هو.

گهٽو ڪري روسي ليکڪن انساني پستي جي پاتال جي تاريڪي کي گهرائي سان چٽيو آهي. پر، بلندي جا سپنا ۽ ڏيکاريندا رهيا آهن ۽ انهن اندر حقيقت اصليت ۽ يقين جو اهڙو اثرائتو اظهار ملي ٿو جيڪو عام ۽ اعتدال پسند سرجڻهارن جي تصور ۽ امڪان جي پڪڙ کان گهٽو اونهو اُتاهون ۽ برتر آهي. مثال طور ڏهن ۽ دل جا مرض، يا مايوسي ۽ بي وسي جي فضا جنهن اندر ايئن پاسندو آهي جڙ دوستووسڪي جي ڪلپنا هڪ ڦتيل پکي جيان ڦٽڪي رهي هجي..... اها حالت ايئن لڳندي آهي جڙ آشا سوپ ۽ بلند پروازي جي ابتدا ٿيندي هجي! ان منزل تي پهچي انسانيت جو تابناڪ رخ پنهنجو پاڻ پسائيندو لڳندو آهي. جنهن جي ڇاپ اسان جي من تي هميشہ لاءِ نقش ٿيو وڃي ٿي ۽ ان سان ئي انساني جيون ۾ جوت جاڳائي سگهجي ٿي. ميڪسم گورڪي جن ستايل تباهہ حال ۽ لڇن روسين جي سڃاڻپ ڪرائي ٿو هنن جو سياڻ ۽ فطرت غريبي ۽ بدي جي ڇار ۾ ننهن کان چوٽي تائين ڦاٽل آهي. سندن دليون ۽ لڇڻ برائي جي گپ ۾ ڳُتل آهن. هنن جون بيشمار اوٽايون پسيندي سندن انسان هجڻ ۽ جيئندو رهڻ تي اچرج لڳندو آهي. پر، انساني عبرتڪدي جي ايڏي بربادي ڏسندي ۽ روشني جو ڪرڻو نظر ايندو رهي ٿو ۽ اسان جي ڏاهپ ۽ ڏورانهيون نظرون گورڪي جي سچ رچ ۽ ويراني کي آباد ٿيندو ڏسي سگهن ٿيون! ان ڪيري مان پلي پٽ سڌِ پوي ٿي تہ انسانيت جو 'ست ۽ سچائي' ڪڏهن ڪتجي زنگجي نٿو سگهي. گورڪي جي ان 'جوهر' کي ئي تہ 'انساني همدردي' ڪوئيو وڃي ٿو. شاهڪار روسي رچنائن جو

مقصد فنائتي نموني زندگي جي سچي ۽ حقيقي تصوير چٽڻ رهيو آهي، جنهن اندر حيات جو هاڪاري ۽ سچو فلسفو هر دم چلڪندو ڏيکارجي ٿو..... ۽ ان ذريعي ذهن ۾ ڪشادگي، دل ۾ درد، اخلاق اندر محبت ۽ همدردي پيدا ٿيندي محسوس ڪري سگهجي ٿي. مان اڳ ئي چاڻايل نڪتي کي ورجائيندي چوندس ته مجموعي طور روسي ادب ۾ زندگي جي تعمير جو جتن ناياب آهي پر، ان اندر مجموعي طور زندگي جو فلسفو ۽ ڪائناتي فڪر به موجود آهي جيڪو انوکي هٿڙ جي باوجود واضح نهرو ۽ اثرائتو به آهي. روسي ليکڪن جو مقصد اهو رهيو آهي ته انسان ۽ سندس هستيِ کي ڪائنات اندر هڪ نئون ۽ نرالو درجو ۽ اهميت ڏئي خالق ۽ مخلوق جي وچ ۾ اهڙي بي حجاب ياري جي اٽت ڪئي وڃي جو ڪنهن 'وچواري' جي ضرورت ڪڏهن محسوس نه ٿي سگهي! اهڙي خواهش ۽ آرزو لاءِ وڏي جگر ۽ همٽ جي ضرورت آهي!! جيتوڻيڪ روسي ادب جي مٽياادار قلمڪارن کان سوءِ جي جل پري ڏور رهي پر، 'انسانيت' جي بلندي ۽ تعمير صرف ڪامياب اخلاقي ۽ روحاني تجربن سان سلهاڙيل ڪونه هوندي آهي. مهانتا صرف انهن کي پلئه ڪونه پوندي آهي جن جي من جون مرادون بار آور ٿين..... ڇو جو تجربن مشاهدن جي تت مان سُڌِ پوي ٿي ته سوءِ آشائن ۽ اميدن کي محدود ڪرڻ ۾ پوشيده رهي ٿي.

انسان کي ڪنهن اوکي فعل جي تڪميل لاءِ پنهنجي قوت ۽ امڪان جو اڳ ۾ ئي اندازو لڳائڻ جڳائي. روسي سياءِ جي انفراديت، خودي جو اپياس ۽ پنهنجي ذات سان گهري لڳاءِ کي بنيادي طور انسان ۽ انسانيت جي ڪڙي آزمائش ڪوٺي سگهجي ٿو. ۽ ان آزمائش جي سيني جزياتي پهلوئن کي روسي سوچ پنهنجي ذات جي گهراين ۾ حل

ڪندي انساني هستي جي ڪنهن به رخ، انساني فطرت جي ڪنهن به راز کي نظر انداز ڪين ڪيو آهي.... جستجو جي ان اٽاوي عمل دوران وقت جون انيڪ ناخوشگوار ساعتون آڏو ايندڙيون رهيون پر، انهن جي چٽي ۽ غير مبهم اظهار ۾ روسي اديبن ڪمال درجي جي همٽ ۽ سورهيائي ڏيکاري آهي.

سن 1805_1815ع وارين نيپولينني ڦهري جنگين روسي عوام، اميرن جي هڪ خاص طبقي ۽ فلوجين جي نوجوان ڏڙي جي هڪ حصي اندر حوصلو همٽ ۽ وطن پرستي جي جذبن کي بيدار ڪري منجهن هم آهنگي، قرباني، آزادي ۽ علم جي چاهت لاءِ اجهل سجاڳي آندي هئي. انهن جنگين ۾ سوپارو ٽيڻ جي باوجود جڏهن محسوس ڪيائون ته زار اليگزينڊر پهرين ڏهڙ ڏونس ۽ ارهه زورائي وارا طريقا اختيار ڪري چڏيا ته نتيجي ۾ حڪومت ۽ زار خلاف سندن مخالفت عملي صورت اختيار ڪري ورتي ۽ هرجاءِ خاص طور وڏن شهرن ۾ خفيه انقلابي ادبي ۽ ثقافتي جماعتون ۽ تنظيمون وجود ۾ ايندڙيون رهيون جن جي ڪڪ ۾ روشن خيالي، علم، آزادي ۽ انقلاب جا ولولو پيدا ڪندڙ جوهر ۽ جزا پرورش پائيندا وڌندا ۽ عام ماڻهو کي منڊيندا رهيا. اليگزينڊر پهرين جي موت کان پوءِ زارنڪولس پهرين (1825_1855ع) روسي تاناشاهي جي واڳ سنياري ورتي.... ۽ هيءَ تاناشاهه ظلم ڏاڍ ۽ ڦهري ڪارنامن ۾ پنهنجي پيش روئن کان گوءِ ڪٽي گهڻو اڳتي نڪري آيو هو. هن جي راج ۾ آزادي جي پروانن لاءِ قاسيون جلاوطني ۽ اخبارن ڪتابن ۽ اديبن جي اظهار تي بندشون، روزانو معمول بڻجي ويو. سن 1825ع جي ڊسمبر مهيني ۾ بغاوت/ انقلاب جي دؤر (جنهن کي ڊسمبري يا ڊيڪابرست به ڪوئيو وڃي ٿو ۽ جنهن

جو رهنما مشهور دانشور نڪولائي تر جنيف هو) سبب عام ماڻهن سان وڏا ڪلور ڪيا ويا جنهن ۾ زار جي نظرداري هيٺ پوليس، ڪليسا ۽ نوڪر شاهي جي رجعتي تمورتي پنهنجي عوام دشمن تاريخي ڪردار ادا ڪرڻ ۾ اڳرائي ۽ اڻ تر رهي هئي. سن 1835ع ۾ سموري دانشور لڏي مان صرف پشڪن جي ذات گوهيون ڏيندي، پنهنجي ادبي لات کي اوچو رکڻ ۾ سوپاري نظر آئي هئي.

ان پُرخطر وٽ پڪڙ ۽ افراتفري واري زماني ۾ روسي جيالن ۽ دانشورن ٻاهرين دنيا (جرمني، فرانس، انگلينڊ وغيره) سان ادبي ثقافتي سياسي تهذيبي ۽ فڪري ناتا ۽ سنهنڊ گهاتا ڪري ڇڏيا هئا، ۽ نتيجي طور ڳجهه ڳوهه ۾، ۽ ڪڏهن ظاهري طور فلسفياڻا، تهذيبي، سياسي ۽ ادبي بحث مباحثا زور وٺندا رهيا. ان کي جامع صورت بخشڻ لاءِ جداجداپليٽ فارم ۽ حلقا پڻ قائم ڪيا ويا جن ۾ 'ستان ڪيئي وچ' (1817_1840ع) جي حلقي ڪافي ناماچار حاصل ڪري ورتو هو. بيلنسڪي، هرزن، باڪونن ۽ ٻين انيڪ دانشور نوجوانن جن ادب ۽ سياسي هلچل ۾ ناموري حاصل ڪئي هئي ان حلقي سان سلهاڙيل هئا ۽ اتي ئي سترهين، ارڙهين ۽ اوڻويهين صدين جي پيرس جهڙي 'سيلوني' ماحول جي واد وواد ۾ سندن سوچ ڏنڊ ۽ ابهام مان اُسري 'صورت پذيري' ۽ آڪار حاصل ڪري ورتو هو.... انهن بينڪين دوران اشتراڪي شاهڪارن جو اپياس ڪيو ويندو هو. روس جا سياسي مسئلا آزادي سان بحث هيٺ آڻي ملڪ جي آزادي بابت رڻائون رڻبيون هيون. هرزن ۽ شاعر اوگاريوف اڪثر اهڙن حلقن جي جلسن ۾ شرڪت اختيار ڪندا رهندا هئا. ان ئي زماني 1825ع ۾ ماسڪو جي مشهور اخبار 'دوربين' ۾ آزادي پسند اديب چارائف (1793_

1855ع) جو هڪ شعلي نما پرمغز خط چپيو هو جنهن دانشور ۽ پڙهيل ڪڙهيل طبقي ۾ وڏ گرنار وارو غلغلو مچائي ڇڏيو هو. سندس خط وطن پرست ۽ روشن خيال روسين کي وڏ بي وس ڪري منڊي ڇڏيو هو.

زار شاهي، نوڪر شاهي، مذهبي ۽ ڪٽر قوم پرستانه ڏاڍ ڏمر ۽ ارهه زورائي.... تقرير ۽ تحرير تي بندش جي باوجود غور ۽ فڪر جي طوفاني لهرن کي حڪومتي ادران مائو ڪرڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪونه ٿي سگهي ۽ سن 1850ع تائين روس اندر سوچ ۽ فڪر جا ٻه وڏا مخالف ڌڙا اُپري آيا: 1: يورپ دوست (Westernism) ۽ 2: سلاف دوست (Slavophilism) انهن پارٽين يا ويچار ڌارائن جو بنياد عقيدن جي پيٽ ۾ 'لاڻن يا روين' ڏانهن وڌيڪ جهڪيل هو. يورپي رويي اندر هيٺيان اهم نڪتا ڇاڻائڻ جوڳا آهن: 1: رومن ڪيٿولڪ مذهبي فڪر سان سلهاڙجڻ جيڪو گريڪ چرچ سان وابستگي جي نسبت وڌيڪ ولولي ۽ زندگي سان پرپور هو. 2: جرمن آدرش اندر مادیت جي چلڪندڙ فڪري لهرن سان پاڻ مونکي حقيقت جو دلڪش نظارو ڪرڻ. 3: فرانسي عقليت پسندي جي روح گرمائيندڙ ذهن جرڪائيندڙ فلسفي سان هم دوش ٿي ڪري مادي ترقي جي راهن جي جستجو ڪرڻ. 4: اگست ڪامٽي جي فرانسيسي فلسفي جي اثباتيت پرست فڪري ڌارائن ۾ مجاز جا مزا ماڻڻ وغيره.

يورپ دوست رويي ڏانهن مائل دانشورن/ماڻهن جي سوچ موجب يورپي تهذيب ۽ تمدن يورپي سياسي ۽ معاشي نظرين ۽ تجربن مان اثر ۽ سبق وٺڻ روس جي مادي سماجي ۽ سياسي ترقي ۽ اوسر لاءِ لازمي امر قرار ڏنو ويو هو. جو جو هنن روسين کي فطري طور يورپ جي

قومن کان الڳ ۾ مختلف ڪڏهن ڪين ٿي سمجهيو ۾ ڪين به سياسي سماجي ۾ معاشي ترقي جي ڏس ۾ انهن ئي راهن تان گذرڻو هو جن تان ڪائنڪ اڳ ۾ يورپ جون ترقي يافتا قومون لانگهائون ٿيون هيون. ان ڏڻي يا پارٽي اندر ٻين دانشورن کان علاوه اشتراکيت جا انتهاپسند حامي به شامل هئا جن مطابق روس کي ان 'دڳ' تي هلائڻ ۾ ملڪ ۾ عام ماڻهو جي سلامتي آزادي ۾ بهبودي جو راز سمايل هو. يورپ دوست پارٽي يا لاڙو رکندڙ سياسي سوچ وارن اديبن ۾ دانشورن ۾ ناول نگار ايوان ترجنيف (1818_1883ع)، پيسر سڪي (1820_1881ع)، شچدرن (1826_1889ع)، اتم جڳهه والارين ٽا، شاعرن ۾ نڪراسوف (1831_1877ع)، اورا وگاريوف (1813_1877ع) وغيره..... پر مٿي ڄاڻايل شخصيتن جي مهما ادب جي حوالي سان هئي ليڪن نوجوانن جي بي پناهه ڪڪ ۾ هيٺين هستين جو وڌيڪ اثر هو جن کي ادبي ناموري بجاءِ پنهنجي فيلسوفاڻا ترقي پسند سوچ جي پرچار ۾ ان کي ساڻيا ۾ 'آڪار' بخشائڻ جو وڌيڪ اونو رهندو هو. 1: بيلنسڪي (1810_1848ع) مشهور تاريخ ساز نقاد، سماجيات جو ماهر ۾ سياسي پرچارڪ. انسان دوستي جي هن ڀهڪڻي دانشور شيلنگ، نشتي ۾ هيگل جو ڳوڙهو اپياس ڪري آخر ۾ فيور باخ ۾ ڪارل مارڪس جي تاريخي ۾ جدلي ماديت جي فلسفي کي پنهنجي وجود ۾ سموئي روس اندر سندن فڪر جي لاٽ اوچي رکڻ وارن پهرين مهندارن مان هڪ اهم تيڪاڪار ۾ دانشور ڄاتو وڃي ٿو. 2: هرزن (1812_1870ع) مشهور نقاد، انقلابي ۾ تاريخي رسالي 'گهنڊ' جو ايڊيٽر ۾ بيلنسڪي جو دوست. 3: باڪونن (1814_1876ع) جڳ پرستڻ انقلابي، انارڪسٽ، تاريخ ساز شخصيت ۾ شعلہ نوا مقرر. 4:

نڪوالائي چرنيشووسڪي (1828_1889ع) روسي منڪريت پسند تحريڪ (Nihilist) جو 'ابو' ، جيلي جيوت ۾ تحرير ڪيل پنهنجي خيالي آدرشوادي ناول 'نيٺ چا ڪجي؟' جو نامور ليکڪ. بي باڪ نقاد ۽ سامهڙ واد جي حدن کي ڇهندڙ فلسفي . 5: لافروف (1823_ 1900ع) مشهور فيلسوف، سماجي علم جو ماهر ۽ انقلابي رهنما. 6: گرانووسڪي (1813_1855ع) مشهور تاريخ نويس، هرزن ۽ بين دانشورن جو گهاٽو دوست، تاريخ جي حوالي سان انقلاب جي اپتار ۾ ويساهه رکندڙ. 7: ڪي ميخائلووسڪي (1842_1904ع) پاپولسٽ (عوامي_ Norodniks) تحريڪ جو اهم دانشور انقلابي ۽ مفڪر.... ۽ چرني شيووسڪي، لافروف ۽ پرنس ڪروپاٽڪن جو گهاٽو دوست. 8: پرنس ڪروپاٽڪن (1842_1921ع) جڳپرسڌ انارڪسٽ رهنما، انقلابي، تاريخدان، سائنسدان ..... ۽ ڪافي حد تائين پنهنجي قداور پيش روئن: چرني شيووسڪي، لافروف، ميخائلووسڪي جي نظرين ۽ پاپولسٽ تحريڪ (Norodniks) سان قول ۽ فعل جي حد تائين سهمت. هن عظيم دانشور مطابق ، 'انقلاب پنهنجي اصل ۾ بنيادي طور ارتقا جو لازمي حصو ۽ جزو آهي.' 'فطرت اندر انقلابن کان سواءِ ڪو ارتقا ٿيڻ ناممڪن آهي!' 'هوريان هوريان ايندڙ تبديلين کان پوءِ تغير جا تيز تر جهٽڪا اچڻ لازمي امر آهي'. 9: اي اي بوگدانوف (1873_1928ع) بولشيوڪ پارٽي جو سرگرم ميمبر ۽ نظرياتي رهنما، فيلسوف، ڊاڪٽر ۽ محقق. 10: پساريف (1840_ 1878ع) چرني شيووسڪي جو نوجوان دوست ۽ ساٿي جنهن کي منڪريت پسند تحريڪ (Nihilist) جي فيلسوف ۽ سرگرم رهنما طور ۾ ڄاتو ويجي ٿو. 11: ڊوبروليوبوف (1836_1861ع) هيءَ

جوشيلو مقرر رهنما ۽ ترقي پسند دانشور چرني شيووسڪي جي رسالي 'هم عصر' ۾ زندگي جي آخر تائين لکندو رهيو هو ۽ پاپولسٽ تحريڪ (Norodniks) جو ليڊر به هو. ان کان علاوه سن 1917ع جي بولشيوڪ انقلاب ۽ انساني تاريخ کي بلندي ڏانهن نئون موڙ ڏيندڙ جڳ پرسڌ انقلابي رهنما، دانشور ليکڪ ۽ نقاد پليخانوف، لينن، ميڪسم گورڪي، بخارين ۽ ٽراٽسڪي به انهن يورپ دوست منڪريت پسند، پاپولسٽ (عوامي) تحريڪن وغيره ۾ عملي پاڳ ونڊي اوج تي پهچائي پاڻ موکڙ ۾ ڪمال ڪري ڏيکاريو هو.

'منڪريت' (Nihilism) محض انڪار جو پر تشدد طريقو هو. ان کي فڪر يا فلسفو نٿو ڪوٺي سگهجي. منڪريت پسندن جي سوچ موجب سياسي ۽ سماجي مسئلا جذبات جي دخل اندازي کان عاري ٿيڻ جڳائين. علم ۽ سائنس ۾ سندن ويساهه پختو هوندو هو. منڪر (Nihilist) مذهب، رسم ۽ رواج، مدي خارج اخلاقيات ۽ قدامت تي ٻڌل معاشرتي نظام جي سخت خلاف هوندو هو. اها تحريڪ وطن جي مان، آزادي ۽ علم جي سربلندي جي حصول لاءِ جان نثاري جي بي مثل هلچل هئي جنهن اندر خاص طور نوجوان طبقي رياستي ڏاڍ خلاف عظيم قربانيون ڏنيون هيون. منڪرن جو فرقو زارالیگزينڊر دوئم جي دور ۾ وڌيڪ سرگرم هو ۽ سندن ئي اجهل ڪوششن سبب روس مان فيبروري 1881ع ۾ 'هاري غلامي' (Serfdom) جو خاتمو ٿيو هو..... ۽ ان تحريڪ سن 1917ع واري بولشيوڪ انقلاب جي راهه به هموار ڪرڻ ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو هو.

مٿي ڄاڻايل تحريڪن کان گهٽو اڳ ۾ ڪيٿرائن دي گريٽ جي راج دوران، جنهن زماني ۾ روسي نوجوان دانشور طبقو پنهنجي راڄي

جيان ڊيڊرو، گرم (Grimm) والٽيئر، روسو مانٽيسڪيو ۽ المبرٽ، فرانسسي انسائيڪلوپيڊيائي دانشورن... ۽ ايڊم سمٿ جي پربهار خيالن ۽ سوچ کي پنهنجي ذهن ۽ وجود ۾ جذب ڪري رهيو هو ان وقت جرمني مان ڦٽندڙ هڪ 'پراسرار آدرشي نظريو' روسي اميرن جي ذهنن ۾ پاڙون پکيڙيندو رهيو. ان نظرئي روسي ڌرتي تي پهچي 'ميسن تحريڪ' (Masonic, Movement) جو روپ ڌاري ورتو. روس اندر ان جو اوائلي رهنما ۽ باني "نڪولائي نوويڪوف' نالي هڪ دانشور هو. ان تحريڪ مان اتساهه ونڊندي عام ماڻهن اندر تعليم لاءِ چاهه پيدا ڪرڻ، پنگتي سڌارا آڻڻ ۽ دان پڃ واريون انيڪ رڪاوٽون عمل ۾ آنديون ويون هيون.

'يورپ دوست' تحريڪ جي پيٽ ۾ 'سلاف دوست' فرقي يا تحريڪ جا رهنما شيلنگ جي 'جرمن آدرش واد' هيگلي 'تاريخي نظرئي' کان متاثر ٿيا هئا. هنن نه صرف تاريخ جو اپياس ڪيو پر روسي قوم کي پنهنجي فطرت سمجهائڻ ۾ مدد ڪندي ان مان پيدا ٿيل نڪتن ۽ اصولن کي ملڪي سياست تي مڙهڻ جون ڪوششون ورتيون. ڪيري ليف، خومياڪوف، ڪانسٽنٽائن اڪساڪوف جهڙن دانشورن جي علم مان فائدو ونڊندي سولوفيوف ۽ ڪوستوماروف روس اندر تاريخ نويسي کي اوج تي رسايو. گمنام داستان The lay of Igor کي قومي زندگي جي تعمير جو ذريعو بڻايو. پيٽر اعظم جي نام نهاد سڌارن سبب جنهن اجنبيت ۽ بيگانگي جنم ورتو هو ان کي دور ڪرڻ جون مخلصانه ڪوششون اختيار ڪيون. سلافدوست پارٽي روسي روايتن، يوناني، بازنطيني ڪليسائي سوچ، تاريخ جي قدامتي سوچ ۽ جوهر کي سياست ۽ سماجيات ۾ نافذ ڪري هڪ قسم جي

'مائائي' ۽ 'جمود' ڪرڻ جي جتن ۾ به اڳري نظر ايندي رهي. ان تحريڪ جي سرموڙ نظريه ساز 'ڪائونٽ يوواروف' مغربي تهذيب سائنس ۽ فڪر کي سخت لفظن ۾ نندينديِ 'مذهبي ٽمورتي' جو انوکو نظريو گهڙيو هو جنهن مطابق روسي سماجي سياسي ۽ فڪري عمارت جو بنياد 'مذهبي، انتهاپسنديِ زارشاهي ۽ انتهاپسند قوميت' تي بيهارڻ جڳائي.

اوڻويهين صدي جي آخري ۾ روس اندر صنعت ۽ حرفت جي تڪڙي واڌ ۾ن مخالف طبقن کي جنم ڏيندي پنهنجي ڏوهه ۾ هڪ ٻئي جي آڏو اچي بيهاريو: بورجوا (سرمائيدار) ۽ پرولتاري (مزدور). انهن جي آمد انقلابي سوچ ۽ عمل کي آڏو تحرڪ بخشيو. زار شاهي جي جمود هيڻان زير زمين سياسي اٽل پٽل زورن تي هئي ۽ مختلف سياسي ڏڙا بندين ۽ جماعتون 'زاري زنجير' جي جڪڙ کان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ٿهي جڙي رهيون هيون. انهن ۾ تي گروپ نهايت اهم ۽ جاڻائڻ جوڳا آهن:

1: آزادي آئيني جمهوريت پسند تولو: هن پارٽي جا رهنما ۽ جمهوريت پسند، پروفيسرپال مائيليوڪوف ۽ پيٽراسٽرو هئا ۽ سندن پاڙون ڊسمبري تحريڪ سان ملن ٿيون. ان پارٽي زميندار ۽ مٿئين بورجوازي طبقي جي حقن ۽ آئيني سڌارن لاءِ ٻئي پاڻ پتوڙيو بعد ۾ بولشيوڪ نظرئي جي سخت مخالف بڻجي وئي.

2: سوشلسٽ انقلابي پارٽي: هن پارٽي جو جنم 'عوامي ارادو' (Popular Will) تحريڪ جي ڪڪ مان ٿيو هو. ان پارٽي جي روماني ۽ انقلابي ماضي سبب نوجوان دانشور خاص طور شاگرد طبقي ۾ ان لاءِ بيحد ڪشش هئي. هارين ۽ مزدورن جي حقن جي چيمپيئن

بڻجي سامهون آئي هئي ۽ سندس مقصد ملڪ اندر تانا شاهي جو خاتمو ۽ جمهوري نظام نافذ ڪرڻ هو. پانت پانت جي ملغوبي سبب گهڻو وقت جتاءِ ڪونہ ڪري سگهي. ان پارٽي جو رهنما دانشور وڪٽر چرنوف هو جيڪو لافروف ۽ ميخائيلووسڪي جي فلسفاڻي سوچ کان گهڻو متاثر هو.

3: روسي سوشلسٽ جمهوري مزدور پارٽي: هيءَ پارٽي سن 1898ع ۾ منسڪ شهر اندر هڪ خفيہ گڏجاڻي دوران وجود ۾ آندي وئي هئي. ان پارٽي جي بانين مان جي پليخانوف لينن اهم مزدور رهنما ۽ دانشور هئا. ان پارٽي جي 'جوهر' ۾ ٽي نڪتا اهم هئا: سياسي شعور انقلابي روح ۽ مزدور اتحاد ۽ سندس برتري. ان پارٽي جا رهنما ۽ ڪارڪن ابتدا کان ئي زاري حڪومت پاران ظلم سختيون ۽ جلاوطني سهندا رهيا. سن 1900ع ۾ لينن 'چٽنگ' (Spark) نالي اخبار جاري ڪئي جنهن روسي ذهن انقلاب تائين انقلابي ۽ نظرياتي نوان موڙ بخشڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو هو. سن 1903ع ۾ پارٽي اندر خاص طور آزاد روي وارو لاڙو رکندڙن بابت پهرين نظرياتي ڪشمڪش ۽ اختلاف پيدا ٿيو هو. پارٽي ٽن اهم ترين ليڊرن مان لينن ۽ پليخانوف جو الڳ ۽ اڪثريت وارو ڏاڙو بڻجي 'بالشيوڪ' سڏائجڻ لڳو ۽ مارتوف جو جدا ۽ اقليت وارو ٽولو 'منشيوڪ' سڏائجڻ ۾ آيو.... جيڪو آخرڪار سن 1912ع ۾ استاڪ هوم جي اجلاس اندر پارٽي کان بلڪل ڌار ٿي ڪري انقلاب دشمن روپي جو حامي بڻجي ويو.

روس اندر ادبي، سماجي ۽ سياسي تنقيد جو آغاز دينيوويتوف (1805_1837ع) طرفان ڪيو ويو هو هو پاڻ به شاعر هو. ان بعد نجيزڊن (1804_1856ع) تنقيد جي واڳ سنڀالي جيڪو پاڻ

فيلسوف ۽ مڃيل عالم هو... ۽ هنن ايندڙ وقت جي نقادن لاءِ ميدان ڪشادو صاف ۽ معياري ٻڌايو هو. سن 1834ع کان 1848 تائين چرني شيوسڪي (عقليت ۽ اشتراڪيت جو حامي ۽ جماليت جي نئين نظرئي جو باني) ۽ دوبروبيولوف .(منڪريت پسند) رهنمائي ڪندا رهيا. ان بعد پنجن ورهين تائين پساروف جو ستارو چمڪندو رهيو ۽ صدي جي آخر تائين مائيخلوف وسڪي جا نظريا ۽ ويچار ادبي ۽ فلسفياڻا سوچ تي نقش چٽيندا رهيا.

ان بعد ويهين صدي ۾ 'مقبوليت پسنديء' سان سلهاڙيل تنقيد کي 'خيالي سوشلزم' قرار ڏنو ويو هو جيئن انگلينڊ ۾ 'فيبيئن سوسائٽي' سان لاڳاپيل سرجٿارن جهڙوڪ برنارڊ شا، سڊني ويب، ايچ جي ويلز بيٽرس ويب وغيره لاءِ چيو ويندو هو. اها سوچ بعد ۾ مارڪسي سائنسي سوچ ۽ جدلياتي ماديت جو ضد بڻجي وئي. مون اڳ ۾ ڄاڻايو آهي ته مارڪسي تحريڪ (ادب ۽ سياست ۾) اوڻويهين صدي جي نوي واري ڏهاڪي ۾ پاپولسٽ تحريڪ کان گهڻو اڳيرو نڪري وئي هئي ۽ ان جو سونهون جارج پليخانوف هو. ان ادب آرٽ ڪلچر ٿيٽر ۽ تعليم جي ڏس ۾ ديرپا ۽ دور رس اثر وڌا. مٿي ڄاڻايل ڦلدائڪ تحريڪن ذريعي اڇرجدائڪ شعوري سڃاڻپ، ڏاهپ جي ڳولها، فن جي اپج، اڏمن احساسن ۽ ولولن جي طوفاني اپار سبب سن 1894ع کان 1917ع واري زماني کي (Silver age) 'چاندي ورنو' دور ڪري ليکيو وڃي ٿو.

روس ۾ ويهين صديءَ اندر ادب ۽ فن جي ميدان ۾ جديديت پسندي، علامت پسندي، يا مستقبل پسندي (Futurist) وارين تحريڪن ۾ انيڪ ڀهڪٽا ۽ نام ڪڍيا سرجٿهار ايري آڏو آيا هئا جن

کي مجموعي طور ويگنيرين موسيقي، باخوسين موج مستي، ايپيڪيورين حسن، ڪنتي، (پانڊن جي ماءُ) ۽ هيلن آف ٽرائي جي ياسيت جي پرچارڪن سان پيتي تشبيهه ڏيڻ ۾ ڪو وڏاءُ ڪونهي. هنن ۾ بادليئر، پو ايڊراپائونڊ، ڪالڊيران جهڙا 'فن برائي فن' جا پوڄاري مغربي سوچ ۽ طريقي سان سلهاڙيل هئا.... ۽ روس اندر ان ٽولي ۾ وليري بريوسوف، بل مانٽ، اندري بيلي، وياچيس سلاف، بلوڪ (Blok) وغيره جو نالو وٺي سگهجي ٿو. ان Decadent ٽولي اندر جمالياتي حسيت ۽ علامت پسندي سندن ذات ۽ ڏاڻ جا خاص جزا هئا.

روس ۽ فرانس جي نسبت سان جهوني جڳ جا چار رزميه داستان ياد اچي ويا اٿم: ويدوياس جو مهابارت، والميڪي جو رامائڻ ۽ هومر جا اليڊ ۽ روڊيسي.

روس اندر تيرهين صدي جي شروعاتي دور نثري شاعري جي داستان Lay of Igor(اگورچي جون مهمات) جي پيٽ فرانسي قصي Song of Rolland سان بنان هيڪ ڪري سگهجي ٿي. ٻنهي رزميه داستانن ۾ فطرت سان محبت، وطن ۽ قوم لاءِ انسيت بلندي تي پهتل ڏيکارجي ٿي. تيرهين صدي جي نثري شاعري پنهنجي لئه سر، مقصدي افاديت، احساس جي شدت، شاعراڻا گهڙت ۾ يورپ جي ڪنهن به زبان ۾ رچيل اهڙي تخليق سان برميچي سگهجي ٿي. حالانڪ ان دور ۾ روس اندر فنون لطيفه جهڙوڪ فن تعمير، چترڪاري، مجسمه سازي ادب خاص طور شاعري کان وڌيڪ بلندي تي براجمان ڏيکارجي ٿي.

روس ۾ ڪو راج ڪوي ڪونہ هوندو هو پر، پشڪن کي اهو خطاب ڏجي تہ وڏاءُ ڪونہ ليکبو. هو شروع ۾ پيٽر اعظم جي طلسماتي Renaissance جوهر کان متاثر ڏيکارجي ٿو ۽ ان کارڻ شهنشاهيت کي چاهہ سان تکيندو نظر اچي ٿو. سندس ذات اندر سدا هم آهنگي ۽ توازن جي شڪتي چلڪندي پسجي ٿي ۽ سندس شخصيت اپولو جهڙي صاف ستري ۽ سونهن سان سينگاريل آهي. سندس شاعري آفاقي ويس ۾ ڪنهن جل پري جيان پاڻ پسائيندي ذهن ۽ من کي منڊيندي رهندي آهي. روس جون محدود حدون لتاڙي سموري جڳت کي جڙ پنهنجي سوز ۽ گداز واري پاکر ۾ پيڪوڙيندي رهي ٿي..... جڙ خالص ۽ نج امرتا ۾ ٻڌل آهي. ان اندر روسي سوچ ۽ لوچ جا جڙ سپيئي جهرٽا يڪجا ٿي ڪري وحداني وهک ۾ وهندا ڏيکارجن ٿا: باخوسي موج، وينسي حسن، قديم ڏاهپ، الوهي رنگ ۽ لذت... ۽ ڏرتي ڏٽين جي عظمت لهجي ۽ اسلوب جي انفرادي نزاڪت ۽ نفاست ۽ لوڪ ادب جي راحت بخش خوشبو... ۽ آخر ۾ انسان جي تاريخ ساز انقلاب جو پروا هر گذرندڙ پل سندس مهانتا کي وڌيڪ معتبر ڪندو ابديت بخشيندو رهي ٿو.

سندس هيٺيان ٽي مختصر نظم کيڏا نہ دلکش ۽ فڪر انگيز آهن:

زندگيءَ جو فريب

اگر زندگي توکي فريب ڏيندي رهي ٿي،
همٽ بلڪل نہ هار ۽ نہ ئي ناراض ٿيءُ،

اگر ڏينهن سڙا ناهن تہ بہ زماني سان گڏ گذار
چو جو راحتن جو دڳ ۽ گس اهوئي اٽيئي.

'حال' دل نهوڙيندڙ زمانو آهي،
ماڻهوءَ کي 'سُڀان' جو ئي آسرو آهي،
سڀ کجهہ گذري ويندو سڀ گهڙي پلک لاءِ آهي،
جيڪو پل گذري وڃي اهو روپو پل آهي.

زندگي جي نماشام

نہ کالهوکو ولولو آ، نہ محفل تي بهار آهي،
دل تي بوجهہ آهي، گذريل رات جو خمار آهي،
روح مٽان گذريل پلن جي غم جي ڇايا آهي،
سندر سندن اجهل اجهل نشي جو وڏندڙ تاثير،
دڳ اٽائو آهي، پيڙا ۽ محنت جو عمل،
جڙهک چلکندڙ سمنڊ آ، متل آ چوڏس هلچل.

موت جي چاهت سان، جيئڻ جا ارمان آهن،
سوچ جي لوچ ۾ غم جا پڙاڏا ۽ عرفان آهن،
پنهنجي فکر ۾ دنيا جا سور سهندي،
زندگي جو سواد آهي، لات اوچي رکڻ ۾،
کڏهن آواز جي لهرن تي ملي ٿو دل کي سرور،
۽ کڏهن اوچتو لڙکن جي جهالر چلکي پوي ٿي بي خبر،

خبر ناهي، ڪاش منهنجي عمر جي سرڪندڙ شام،
ڏئي وڃي عشق جو ڪوچلڪندڙ جام.

انگور

اگر بهار جو جهيڙو توءِ گلن جو رنگ ڦڪو ڪري،
مونکي بهار جي مند سان شڪايت رهندي، ءِ نه ئي گل جو غم.
تارين تي انگور جا ڇُڇَا مايا ءِ دولاب لڳن ٿا،
جبل جي دامن ۾ جڙ چلڪندڙ جام لڳن ٿا.

سرءُ ۾ منهنجي وادي جو حسن واهه واهه آهي،
سرءُ جو سون ورنو روپ، ءِ سمورو دامن ڀرپور آهي،
انهن جا ڏُکيڑا ڏاڙا... سهڻا نازڪ شفاف،
جيئن ڪنهن اُسرندڙ حسينه جون آڱريون!

شيام ڪمار
ڪراچي.
25 مارچ 2012

باب پهريون

ابتدا THE ORIGINS

روسي ادب بابت اٺويهين صديءَ جي ٻئي اڌ تائين، يورپ ۾ ڪنهن کي به ڪا ڄاڻ ڪونه هئي. يورپ ۽ آمريڪا منجهه جڏهن ترجنيف، تالستاءِ، دوستووسڪي ۽ گوگول بابت ڄاڻ پهتي ته فرانس وارن ان کي ادب ۾ ڏماڪو چيو ۽ ٻين ان کي حيرانگي ڪوٺيو. حيرانگي ان ڪري جو روس تي ان وقت، انڌيرنگريءَ وارو ظلم ۽ بربريت جو راج هيو. اهي چوڻ لڳا ته اهو ليڪڪن جو لڏو ڪٽان ايريو جڏهن انهن جي اصل نسل جو ته پتو ڪونهي. اهو اوچتو اپار برابر حيران ڪندڙ هو. روسي قلم ڪارن کي اصل به هيو ته نسل به. پر هيڏي ساري علائقي، يورپ، ايشيا اتر کان ڏکڻ، پيسيفڪ سمنڊ تائين، يورپ وارن سان روس جا لڳ لاڳاپا بلڪل نه هجڻ جي برابر هئا. اهو حال ارڙهين صديءَ تائين جاري هيو. اها ڄاڻ عام هئي ته ڏهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۾ هڪ پاسي روسي ادب موجود هيو ۽ ان سان گڏ روس جي شهر ڪيف 'Kiev' منجهه عيسائيت جو نشو نماءَ جاري ٿيو هو. هي عقيدو، پهريون دفعو مشرقي مذهب پرستي پاران داخل ٿيو ۽ اتان جي حاڪم شهزادن عوام تي تسلط قائم رکڻ خاطر، ان جي سرپرستي ڪئي. هي هڪ اهميت واري بنيادي ڳالهه هئي. ان جي آمد (Byzantium)کان ٿي، باقي سموري يورپ اندر روم واري ڪليسا جو ڏبدبو بازنطين هيو.

روس منجهه ڪليسا جو ڪاروبار يونان مان آندل مذهبي صحيفن ۽ پادرين معرفت شروع ڪيل هو. ڪجهه حصو قسطنطنيه

مان ۾ حاصل ڪيو ويو هو. اهوعرصو ڏهين ۾ يارهين صديءَ وارو ڇيو وڃي ٿو.

عام ماڻهن لاءِ تعليم ۾ سکيا، 'نئين عهد نامي' جي ورقن مان ۾ پادرين جي حياتين، حڪايتن ۾ نصيحتن کي بيان ڪري، انهن مٿان عمل ڪرڻ جي تاڪيد ڪئي ويندي هئي. هي عمل چوڏهين صديءَ تائين جاري رهندو آيو ۾ ماڻهن کي سينيءَ ۾ سيني اهي نصيحتون ۾ اخلاقيات جا سبق ياد ڪرايا ويندا هئا، جنهن کي اڄتي هلي لوڪ ادب جو نالو ڏئي محفوظ ڪيو ويو. ان جو عنوان لوڪ گيت Byliny رکيو ويو.

روس جي وچين دور وارو لوڪ ادب، نظم توڙي نثر، گهرو جنگين، منگولن جي قبضن۾ قتل غارت (1240)، بابت هيو جن سان گڏ تاتاري ۾ شامل هئا، اهو اٽڪل ۾ صديون يعني 1480ع تائين قائم رهيو جنهن جي نتيجي ۾ روس ۾ ظلم ڏاڍ ، عورتن جي غلامي ۾ ٻيا ظالماڻا عمل جاري رهيا جيڪي مغرب کان ۾ لڪائي رکيا ويا ۾ اهو دور روس جو اونداهون دور ڇيو وڃي ٿو.

پندرهين صديءَ جي شروعات ۾ روس جي شهر ماسڪو منجهه ڪجهه روشن خيال ماڻهو اچي مڙيا جن تاتارين کي پڇايو قسطنطنيه تي ترڪن جو قبضو ٿيو ۾ اونداهين دور جو خاتمو ٿيو.

ماسڪو روس جو اهم مرڪز بڻيو علم، ادب، تعمير، ترقي ۾ روشن خيالي۽ جو چوڀول شروع ٿي ويو. اٽليءَ کان ڪاريگر گهرائي ڪريملن شهرجوڙايو ويو. روسي اسڪول آف پينٽنگس قائم ٿيو ڪتابن کي سنواري ۾ سڏاري، سيڪيولر سوچ سان ٻيهر شايع ڪرايو ويو. سورهين صديءَ ۾ نئون سيڪيولر سياسي ادب جڙيو

ائبتفلو ٿي نالي هڪ ليکڪ، روسي قوم پرستيءَ جي نظرئي جو بنياد وڌو ۽ اهومشهور ڪيو ويو تہ هي نوان، خالق پاران موڪلي وئي آهي، جنهن جو مرڪز ماسڪو آهي ۽ هاڻي ماسڪو ٿيون روم آهي ۽ ان کان پوءِ وري چوٿون ڪوبہ ايندو.

روس ۾ پهريون ڪتاب The Apostle جي عنوان سان سال 1564ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. انيڪ شهرن ۾ پريسيون قائم ڪيون ويون. نصيحتن جا ڪتاب، بزرگن جي حياتين جا احوال، اخلاق جا درس ۽ انهن جا تخليقڪار نڪري نروار ٿيڻ لڳا.

سال 1584ع منجهہ روس ۾ وري بدامني ۽ جهيڙو شروع ٿي ويو. پول ۽ سويڊ لوڪن (Poles & Swedes)ڪيترن شهرن تي حملا ڪيا ۽ روس هڪ دفعو وري پڇ ڀاهہ جي ور چڙهي ويو. ايتري ۾ وري قومپرست، هڏ ڏوکي ۽ سڃاڻ ماڻهو نڪري پيا ۽ سمورن مسئلن تي قابو پائي قومي اسيمبلي جوڙي ورتي ۽ ميخائيل رومانوف کي ملڪ جو حاڪم ۽ زار بڻايو ويو ۽ هڪ دفعو ٻيهر امن امان قائم ٿي ويو.

سترهين صديءَ منجهہ سڀي ڳالهہ اها ٿي تہ ڪارآمد ڪتابن جا ترجما ڪرايا ويا ۽ پراڻا ڪتاب ٻيهر شايع ٿيڻ لڳا. هن ٻيهر اصلاحي (Reformation) دور ۾ هڪ ٻي ڳالهہ آگري ٿي ايري جو نوان ۽ پراڻا مذهبي اڳواڻ ٻن ڌرين ۾ ورهائجي ويا. پراڻا انتشاري مبلغ، ڪوڙا ۽ اقليت ۾ بدلجي ويا ۽ نون جي گهٽائيءَ هنن کي پڇڙ تي مجبور ڪيو. جن مرڪز ڇڏي وڃي ملڪ جا پاسا ورتا. اهڙي طرح سان هڪ دفعو ٻيهر ڪيف 'Kiev' ماسڪو کان پوءِ علم ۽ ڇاڻ جو مرڪز بڻيو ۽ خاص طور تي مذهبي ڇاڻ جو. ان سان گڏ پولنڊ جي معرفت علم ۽ ادب جي نوان، يوڪرين منجهہ وڌڻ ۽ ويجهڙ لڳي ۽

سيڪيولر ادب عام ٿيڻ لڳو. ان جو مهندار لکاري سائمن پولوزڪي (1629_80) ٽي ايريو جيڪو پڙهيل پادري (Monk) هيو. جنهن ديني تعليم سان گڏ نثر ۾ شاعريءَ تي قلم هلايو ڊراما، مزاح ۽ ٻين صنفن تي ب لکيو ويو ۽ تعليم يافتا طبقو وڌڻ لڳو جيڪو اعليٰ ادب ۽ ڄاڻ جي واڌاري جو باعث بڻيو.

ماڻهن، عام ڄاڻ جي پستڪن کي پسند جو ذريعو ڪوٺيو. اهڙي طرح سان لوڪ ادب جي هر عوامي سطح تي طبع آزمائي ٿيڻ لڳي. ان کان علاوه جنگي جوڌن جي ڪاميابين کي نظر توڙي نثر منجهه جوڙيو ويو. مشهور آکاڻيون ب ٻڌي راس ٿيون ڪجهه عنوان هيٺين ريت هين: Juliana – Eruslan – The Prince Bova جن مٿان ايران ۽ اتليءَ جو اثر هيو. اهي ارڙهين ۽ اٺويهين صديءَ دوران گهڻيون ڇپيون ۽ ڏاڍيون وڪاميون.

لوڪ ادب جو خوب واهپو هليو جيڪو عام ماڻهن کي ڏاڍو پسند آيو جنهن ۾ عشق، پيار ۽ محبت جو ڪجهه جهجهو حصو هيو. جيڪو پڙهيل لکيل طبقي کي ڪجهه گهٽ پسند اچڻ لڳو.

انهن سمورن قصن، ڪهاڻين کان علاوه، بهادريءَ جا رومانس ۽ لڙايون، پهلوانن جي شجاعت ۽ ڪردار جي عظمت، عورتن جي وفاداري ۽ دلبري ۽ دلربائي جا ب قصا، نثر ۽ نظم ۾ ڏاڍو مقبول رهيا. انهيءَ قسم جي تحريرن مٿان ڏارئي ادب ۽ هوليءَ جو اثر ب نمايان نظر اچڻ لڳو. جنهن ڪري ان ڳالهه جي نشاندهي ٿيڻ لڳي ۽ گهڻي ياڳي اهو تسليم ڪيو ويو ته روسي علم ۽ ادب يورپ جي علمي ۽ ادبي ڏارائن جو اثر قبول ڪندي اوتروئي اسرندڙ ۽ ايرندڙ ڪري تسليم ڪيو ويو جيڪو يورپي ادب سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي هلڻ جي قابل ٿي ويو هو.

باب ٻيون

پيٽر اعظم ۽ مغربي اثر

PETER THE GREAT AND THE WESTERN INFLUENCE (1672-1725)

روس ملڪ مغرب جو اثر ڊرامائي انداز ۾ پيٽر اعظم جي دور ۾ ٿيو. هن تيز ذهن زار روسي شهنشاهيت جوڙي. ان جي نئين گادي پيٽرسبرگ ٺهرائي. Neva نديءَ جي ڪناري بالٽڪ سمنڊ جي ويجهو زبردستيءَ سان روس کي مغربي تهذيب جي وهڪري منجهه ملايو. هن کي شاباس هجي جو ترڪن ۽ سويڊن لوڪن سان مهاڏو اٽڪائي. ڪاميابيون ماڻيون ۽ اهڙي طرح سان پنهنجي ملڪ کي مغربي ملڪن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي بيهاريو. هن پنهنجي حڪومت ۽ سماجي دنيا کي جنگي بنيادن هيٺ سيڪيولر بڻايو. هن جو مقصد بلڪل واضح هيو تہ: بزينشن وارين، اڪيلائپ، ضديت وارين روايتن کان جدا ٿي ڪري، حڪومت جي هر قدم کي سيڪيولر ڪلچر ۾ بدلائڻ، ملڪ منجهان شاهوڪاري ڪلچر ۽ فوجي تولن جي دخل اندازي کي ٻنجو ڏيڻ ، ان عمل ۾ جنهن بہ سندس رستا روڪ ڪئي، ان کي موت جو مزو چکايو پلي ان ۾ سندس پٽ Alexis چو نہ هجي، ان کي بہ معاف نہ ڪيائين. هن پنهنجي ايام ڪاريءَ ۾ هڪ طرف سڌارا آندا تہ ٻئي طرف عوام ملڪ بہ ڪافي بوجهہ وڌائين.

مغربي طرز حڪومت بڻائڻ لاءِ پيٽر، اتان فن ۽ فنڪار سڌريل ڪلچر، زندگي جي آسائش لاءِ ضروري شيون، جرمن ڊانس، فرينچ شاعري ۽ اٽليءَ منجهان پينٽنگس، اهي سموريون شيون گهرائي ورتيون.

پيٽر جي سڌارن جو پهريون سبق هيو سائنس ۽ فنون لطيفه کي ترقي وٺرائڻ ۽ پوءِ چرچ جي بي جا آپيشاهي کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ. روشن خيالي، آزاد اسڪولي ماحول، ترقي پسند سوچ، روشن خيال ادب، ان منصب حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي ملڪ جا نوجوان ۽ پڙهيل ماڻهو مغربي ادارن ڏانهن علم جي حاصلات لاءِ اماڻيا. ڪيترن ٽيڪنيڪل ڪتابن جا ترجما ڪرايا، ماهر انجنيئر ۽ ڊاڪٽر وري امپورٽ ڪيا. فلسفي ، سائنسدان، جيڪڏهن ڪنهن کي روڪيو ويو ته اهي هيا ديني خلفشار اڀارڻ وارا انڌا اونڌا ويڄ ۽ پادري. هن ملڪ ۾ پهرين اخبار ڪڍي جنهن جو ايڊيٽر، پرنٽر ۽ چيف به پاڻ ئي رهيو.

پيٽر جا ان قسم جا سڌارا، فقط پڙهيل لکيل ماڻهن، آفيسر شاهي ۽ زميندارن جي اولاد ئي حاصل ڪيا. عوام کي سڌارڻ لاءِ هن ٻهراڙين جي ماڻهن جو ڊگهيون ۽ بي ترتيب ڏاڙهيون ۽ وار ڪوڙايا. اهو عمل غريبن جي گهڻائيءَ سبب ڪامياب نه ٿي سگهيو ۽ نتيجي ۾ ٻه ڌڙا بڻجي پيا، جن کي عام ۽ خاص ڪوٺيو ويو ۽ انهن منجهه فاصلو وڌندو ويو. اهڙي طرح ٻه واضح گروپ، پڙهيل لکيل، ثقافت جا رکوال ۽ هاري مزدور ۽ غريب طبقو الڳ الڳ وڌندا ويا. اهو سنگم اڳتي هلي 1917ع واري انقلاب اندر ڏسڻ ۾ آيو.

پيٽر اعظم جي سڌارن جو اثر 1725ع ۾ هن جي مرڻ کانپوءِ انهن جي نئين نسل کي مڪمل حاصل ٿيو. ان دور ۾ پنجن راڻين ۽ ٽن بادشاهن، خانداني ورثي هيٺ فوجين جي سازشن ۽ لاهن چاڙهن هيٺ پئي مزو ماڻيو. مغربي تهذيب جا اثر به جاري ۽ ساري رهندا آيا.

باب ٽيون

اٽويهين صديءَ جو آغاز

EARLY NINETEENTH CENTURY

اٽويهين صديءَ جي شروعات ۾ روسي ادبي ڪيٽر ۾ ڪلاسيڪل گيت ۽ ترئجڊي ادبي افق تي ڇانيل رهيا. وقت جي ڏارا سان انهن جي اهميت مائي ٽيندي وئي ۽ آخرڪار انهن جي جاءِ ڏکن سان ٽمٽار داستانن، دلين جي دردن وارن نغمن، اکڙين منجهان واهڙ وهائيندڙ ڳوڙهن جي ڳالهين اڇي والاري شاعري ۽ نثر نگاري اندر رومانويت جي مهاڙ واري جذباتيات وڌڻ لڳي.

ان نئين ڏارا جو خالق نڪولاس ڪرمزن Nicholas Karamzin (1826_66)هيو. هن جي سهڻي ستاءَ وارن گهڙيل ننڍين ناولن منجهه جيڪي ڏيکاءَ هٿا اهي ڪجهه هن طرح جا هٿا: نوجوان ناريون، ڪجهه هولينڊڙ آبشارن جي ڪنارن تي ٽڏا ٽڏا ساهه ڪٽندي نظر ايندڙون هيون، انهن جا اُداس عاشق وري قتل قبرستانن منجهه وٽن جي ڇانورن هيٺان ويٺي دردبلا گيت پيا آلاپيندا هٿا. ڪرمزن جي ڪهاڻي His Poor Liza جيڪا پيار ۽ هتيا جو قصو هئي هزارن پڙهندڙن کي ڏاڍو متاثر ڪيو هو.

ان کانپوءِ هن جا خط Letters of Russian Traveler هٿا جن ۾ انقلاب فرانس جي جهلڪ ۽ يورپ وارن جا رد انقلاب وارا رايا قلم بند ٿيل هٿا. جيڪي صديءَ جي وچ واري دور جا هٿا ۽ لکاريءَ جي دل جي ترجماني ڪندڙ هٿا.

هن جي انيڪ جلدن واري تاريخ جي سهيڙ ۾ سموهہ: History of the Russian state جيڪا سندس داخلي ڪوشش سان جڙي راس ٿي هئي اتان جي ماڻهن ۾ مسئلن بابت، قومي سجاڳيءَ جي اپار ۾ جاڳرتا لاءِ پيڙهي جي پٽر حيثيت رکي ٿي. هن جي استائيل، نواڻ ۾ سلامت واري ٿورڙي احساس برتريءَ، نون جوڙيل لفظن ۾ ڪڏهن ڪڏهن فرانسيسي تنبيل لفظن سان سلهاڙيل اتان جي پڙهيل لکيل طبقي کي ڏاڍي پاڻ پڄجي وئي هئي. ان ڪري ان استائيل کي گهڻو ساراهيو ويو ۽ نئين دور لاءِ هن نئين تخليقي سگهہ کي تسليم ڪيو ويو.

اتان جي روايت پرست ۾ ڪند ڏهن ڪاتبن، ڪرمزن جي نواڻ کي تسليم ڪرڻ کان انڪار ڪري سگهي مخالفت شروع ڪري ڇڏي. انهن جي ليڊر ششڪوف، جيڪو اڪيڈمي جو صدر ۽ تعليم جو وزير هو، اليگزينڊر پهرين جي دور ۾ نئين استائيل کي پڙ ننديو ۽ مخلوط استائيل جي حمايت ڪئي جيڪا هن چواڻي Slavonic church جي مڃيل هئي. نواڻ ۾ ٻوليءَ نج هجڻ جي ڪا ضرورت ناهي. هن جو چوڻ هو تہ قوم پرستيءَ قدامت پرستي واري سياست پراڻي استائيل سان سياسي عمل کي سنو ٽيڪو ڏئي سگهي ٿي ۽ ان ڪري نواڻ جي نالي وارن سينئي رجحانن تي بندش وڌي وڃي.

ڪرمزن وارو اسڪول ڏينهون ڏينهن شهرت ماڻڻ لڳو باوجود سرڪاري مخالفتن جي. هن واري نازڪ مزاجي دردن جي داستانن ۾ وطن دوستي وارو رجحان، رومانوي رجحان ۾ بدلبو رهيو جيڪو هن جي شاگردن جهڙوڪ: زهوڪووسڪي Zhukovsky ۽ بتيشڪوف

Batyushkov جي تحريرن اندر ايا وڌيڪ مضبوط ٿيڻ لڳو. هنن ٻنهي ٻنهنجي حيثيت، روسي شاعريءَ اندر وڏائي ڇڏي هئي.

وسلي زهوڪووسڪي (1781_1855) Vasily Zhukovsky رومانوي رجحان وارو روسي لکاري، اڻ ٽڪ مترجم ٿي اپريو. جنهن ٻنهنجي شاعري سان گڏوگڏ انگريزي ٻولي جي شاعرن جهڙوڪ: بائرن، اسڪاٽ، سائوٿي، اوسئيان، ۽ جرمني جي شاعرن: گوئٽي، شيلر ۽ ٻين ننڍين رومانٽڪ شاعرن جا ترجما ڪري روسي شاعريءَ جا گهڙا پريا.

نقادن جي پوئين گروهه هن جي شاعريءَ کي خيالي ۽ مبهم دونهانٽيل ڪوٽيو پر سندس همعصرن سڀي ساراهه ڪئي ۽ هن جي شاعريءَ کي جادو ئي سرهاڻ ڪوٽي سهٽي موٽ ڏني ۽ اهڙي طرح هي سموري نئين ٿهيءَ تي اثر انداز رهيو. پشڪن چواٽيءَ: هن جي شاعريءَ جا ڪجهه حصا دائمي داستان جي حيثيت رکن ٿا جيڪي مخالف ۽ متعصب صديءَ منجهه به نمايان ۽ نروار رهندا آيا.

زهوڪووسڪي، روسي ادب لاءِ انگريزي ۽ جرمن رومانٽيسزم کي آڻڻ ۽ وڏائڻ لاءِ جاکوڙي ثابت ٿيو ته ڪانسٽينٽين بتشڪوف Konstantin Batyashkov (1781_1855) وري يوناني آزاد خيالي (Hellenic Paganism) جي روايتن ۽ معيارن کي متعارف ڪرايو. هن جي شاعري خوشين، ۽ دردين داستانن جو سنگم هئي، جيڪا ذهني طور تي محسوس ڪندي لطف اندوز ٿيڻ جنهن سان گڏ هيڏي ساري جيئري جهان منجهه اڪيلائپ ۽ انساني حسن جي موت، ذهني پيڙا پيدا ڪندڙ هئي. اهڙي قسم جي پيڙا ۽ اندروني ٽڪراءَ هن اورچ انسان کي هٽي ديوانو بڻائي ڇڏيو. هن قسم جا شديد ۽ زوردار اثر، سندس ساٿي هم اثر. زهوڪووسڪي جي مائيٽي سياءَ ۽ مايوسين

طرف مائل شاعريءَ کي تيکو ڏيندا رهيا. ٻنهي جي نئين استائيل هئي، ٻئي ساڳي ادبي تحريڪ سان شامل رهيا. حالانڪ سندن سوچ ۽ طبيعت الڳ الڳ هئي.

ڪرمزن، زهوکووسڪي ۽ بتشڪوف ۽ سندن شاگردن جي پڙهندڙن جو طبقو ٿورو گهٽ هيو. سال1800 دوران ٽن کان پنجن هزارن تائين سندن تصنيفون ڇپجنديون رهيون جيڪي اڳتي هلي وڏيون پر رفتار آهسته هئي .

داستان گوئي Fables ان دور جي مقبول صنف ٿي اپري. آئون ڪريلوف Ivan Krylov (1844_1769) ان وقت ۾ وڏو داستان گو سگهڙ ٿي اپري آيو جنهن جي شاعري چند سالن اندر يعني 1812ع کان ٿورو اڳ 75000 ڪاپين جي صورت ۾ ڇپيا ويا. ڪريلوف جي داستان گوئي سندس ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ منجهه پکڙجي وئي ۽ هو لکن جي تعداد اندر پنهنجي فن ۽ داستان گوئي معرفت پهچي ويو. ڏيهي ۽ پرڏيهي عنوان، سياٽپ جا گفتا، پکين ۽ جانورن جا مختلف انداز ۽ عادتون ۽ خصلتون هن جي داستانن جا موضوع هئا. هن جي طبعيت ۾ مزاح هيو. ارڙهين صديءَ ۾ ان ۾ موجود طنز پڙ وٽندڙ ۽ اڙ ايذائيندڙ پهاڪن منجهه هئي جيڪا نصيحت جي نُڪتن سان پرپو هئي. اهڙي طرح سان پوري صديءَ تي هن جي ڇاپ قائم ٿي ۽ هي غريبن جو همدرد ۽ عوامي شاعر مشهور ٿيو ۽ ڪيس ڪلاسيڪي رتبو پڙ مليو. حالانڪ ان وقت ادب اڃا شهزادن ۽ اميرن جي بينڪن جي زينت بڻيل هيو.

هڪ طرف فن جي پوجارين، قدامت پسندن ۽ نواڙ جي طرف وڻي ويندڙن وچ ۾ ٽڪراءُ، صديءَ جي پهرين چوٿائي ۾ رهيو تہ ٻئي

طرف سياسي ڪرُ ڪنيو. هي راڻي ڪيٿرائين جي آخري دور جا زلزلي ڏينهن هئا. هن جو پٽ حاڪم بڻجي وچ ۾ ٽپي پيو(Paul I)جيڪو 1801 ۾ قتل ڪيو ويو). ان دوران Alexander I تاج جو مالڪ بڻجي ويو پر گهڻو عرصو هلي ڪونہ سگهيو. ايتري ۾ CZAR گادي نشين ٿيو. انسانيت جو رکپال بڻجي نمودار ٿيو. انهن ئي ڏينهن يعني 1812 ڏاران، نيپولين، روس تي حملو ڪيو. قومي آزاديءَ لاءِ جنگ چڙي وئي ۽ قوم پرستيءَ واري رجحان تحت روسي فوجن ڪاميابي حاصل ڪري وڏي شهرت ماڻي. 1815ع دوران واٽرلو ۾ ويانا ڪانگريس منجهہ، روس، پوست نيپولين دور اندر ڪامياب ٿي ايري آيو پر اندروني سازشن، روسي فوج کي ڪمزور بڻائي وڏن قومي سجاڳي، تعليم جي واڌاري، معاشي معاملن، قومي ملڪيت، پڙهيل لکيل طبقي کي سگهہ بخشي ۽ اهي حڪومتي ڪاروهنوار ۾ ڪاهي پيا. جيئن جيئن تعليم يافتا طبقو وڌڻ لڳو تيئن تيئن ثقافتي اهجاڻ، ادبي اپار ميوزڪ ۽ قومي سجاڳي، مرڪز کان وڏي صوبن تائين پکڙجي وئي. ان طرح سان مرڪزمائل قوتن، سرمائيدارن، آفسر شاهي، هڪ طرف تہ تعليم يافتا ۽ ترقي پسندن جو گروپ ٻئي طرف اهي ٻئي آمهون سامهون ٿي ويا. نوجوان طبقو جيڪو قومي جنگ ۾ شامل ٿي جرمني، آسٽريا ۽ فرانس منجهان گهڻو ڪجهہ حاصل ڪري ۽ ڇڳي تعداد ۾ وطن وريو هو تہ انهن جي ذهنن ۾ آزادي، ترقي پسندي ۽ قوم پرستي ۽ ان سان گڏ انقلاب فرانس جا اثرات سيني منجهہ سمايل هئا. انهن آزاديءَ کي برابريءَ جي بٽياد تي پنهنجي ملڪ اندر ڏسڻ ٻئي چاهيو تنهن ڪري اهي سڀ سماجي، سياسي ۽ ادبي ميدان ۾ سندرو ٻڌي لهي پيا. اهي روس اندر پسماندگي بابت دل کولي ڳالهائڻ لڳا ۽

سڌارن Reforms جا بنا فيءَ وارا وڪيل بڻجي ڪاهي پيا. انهن جي قابض وڏن ڪلاڙين ۾ نوجوان، ترقي پسند نسل جي نمائندن هڪ ٻئي آڏو ڏهني زباني ۾ هٿياربند جدوجهد جو اعلان ڪري ڇڏيو.

ايتري ۾ هڪ ليکڪ: اليگزينڊر گربوئيڊوف Alexander Griboyedov (1795_1829) ميدان تي لٿو ۽ هڪ مزاحيہ ڊرامي جو هٿيار کڻي: الله ڏاهي مَ ٿيان (The folly of being wise) اچي پڙَ تي لٿو. قصو هن طرح آهي: هڪ نوجوان چئتسکي خوشحال گهراڻي جو فرد، گهڻو عرصو ملڪ کان ٻاهر رهڻ بعد ماسڪو ۾ اچي ٿو ڪنهن چوڪريءَ جو سنگ حاصل ڪرڻ لاءِ جيڪا هن جي تصوراتي دنيا يعني پراڻين روايتن مصنوعي سماجي نٽ ناڱر واري قبيلي منجهان هجي. چوڪريءَ جو پيءُ فيموصوف جيڪو پنهنجي حيثيت سان رهندڙ آهي ۽ فقط دوستن کي دعوتون ڪرائڻ ۽ دوستن بابت وڏا احوال ٻڌڻ ۽ ٻڌائڻ جو شوقين آهي. هن جو سيڪريٽري مولچلن Molchalin ها ۾ ها ملائڻ وارو مفاد پرست، خوشامدي، نہ فقط مالڪن آڏو پر مالڪن جي ڪتن آڏو به پڇ لوڏائيندو وتي. فيموصوف جو ويجهو دوست ڪرنل اسڪيلوزب Colonel Skalozub (هي ڪردار هڪ جنرل جو آهي جيڪو زار جو خاص ماڻهو هو) هڪ پراڻو سپاهي آهي، جيڪو ان اصول تي قائم آهي تہ هر برائيءَ جي پاڙ ڪتابن منجهہ هوندي آهي، هو سفارش ڪري ٿو تہ سمورا ڪتاب ساڙيا وڃن ۽ نوجوان نسل کي پڙهائڻ لاءِ والتيئر بدران لاش لٽڪايا وڃن. هن مزاحيہ ڊرامي ۾ گريوئيڊوف، لاشن جي گڏلي ناهي آهي، جنهن ۾ لاش محفوظ ڪري لٽڪايا ويا آهن جيڪي ڪجهہ وڏا عمر رسيده ماڻهن جا لاش آهن، ڪي لالچي نفعي خورن جا، مٽي خالي

محبوبائن جا ۾ ڪمينن ڪارندن جا. چئتسڪي اهي لاش ڏسي چرڪي ۾ سن ٿي ٿو وڃي. انهن خوفناڪ لاشن کي ڏسي پيار تان بہ هٽ ئي ڪٽي ٺڪاءُ ڏئي ملڪ کان ٻچي ٿو وڃي ۾ اهو ئي پنهنجي پراڻي رولاڪ زندگي ڏانهن جهنگ منهن ٿو ڪري. ڊرامو حالانڪ شاعر جو لکيل آهي جيڪو رومانوي شاعر آهي، پر الله ڏاهي مَ ٿيان، هڪ اهڙو سچائي تي مبني قصو آهي جيڪو روس جي حالتن، اتان جي ماڻهن جي مسئلن ۾ روين تي پرپور روشني وجهي ٿو. ان ۾ ڪردار بہ عام ماڻهن منجهان چونڊيل ٿا لڳن.

هن ڊرامي تي يڪدم بندش لڳائي وئي، پر ڪتابي صورت ۾ سوين ماڻهن پڙهيو. ايتري ۾ اهي نوجوان جيڪي پڙهيل لکيل ۾ باهران واپس وريا هئا، انهن لڪل سوسائٽيون جوڙيون ۾ انڊرگرائونڊ تياري ڪرڻ لڳا. ان حڪومت کي هٽائڻ لاءِ اهي ويچارا، روس جي تاريخ کي بدلائڻ ۾ ناڪام ويا. الگزينڊر I جي موت واري ڏينهن جتي Czar نڪولاس I ، جي تاجپوشي ٿيڻ واري هئي، انقلابي اڳواڻن فوجي بغاوت ڪري چڏي پر ان بغاوت کي دٻايو ويو. ڏاڍي رت جي هولي کيڏي وئي. انقلابي اڳواڻن منجهان پنجن کي ڦاهي ڏني وئي، سوين گرفتار ڪري جيلن ۾ واڙيا ويا ۾ سوين سائبيريا جي برفاني عقوبت خانن ڏانهن اماڻيا ويا.

ڊسمبر وارا انقلابي (چاڪاڻ تہ اهو وڳوڙ 14 ڊسمبر 1825ع تي ٿيو هو تنهن ڪري ان تي اهو نالو پيو) ماڻ ڪري ڪوٺ ويٺا ۾ اندر گرائونڊ تحريڪ، تعليم يافتا سماج ۾ تنزل پسند سرڪاري ڪارندن منجهہ پوري صديءَتائين جاري رهي ۾ جيڪي شهيد ٿيا اهي آزاديءَ جا شهيد ٻڌجي ويا.

اهي منظر روس جي اينڊڙ دور جي عڪاسي ڪرڻ لڳا. اتان جو مٿاهون طبقو مغرب پرست بڻجڻ لڳو ۽ اهڙي طرح انهن جي آواز کي تقويت ۽ تخليقي سگهه حاصل ٿيڻ لڳي.

ان سگهاري آواز کي جنهن نئين سگهه ڏني، اهو هو الگزينڊر پشڪن(Alexander Pushkin)هن روسي سماج جي روحاني ۽ فنڪاراڻي عظمت کي پنهنجي تحريرن جي زينت بڻايو. ماضيءَ جي حاصلات جي معنيٰ ۽ مفهوم کي طرح سمجهايو ۽ اڳتي هلڻ جو ڏس ۽ گس (Road Map) ڏنو ۽ اهڙي طرح سان هو بي پناهه قوت ۽ شجاعت وارو قومي شاعر ٿي ايريو ۽ ثابت ڪري پڻ ڏيکاريو.

The folk lore represented the main body of Russian Literature in the Middle Ages....

By the thirteenth century, Russian poetry had reached a high level of achievement and could be compared with its European Counterparts

باب چوٽون

اليگزينڊر پشڪن

ALEXANDER PUSHKIN

(1799-1836)

اليگزينڊر پشڪن، 1799ع ۾ ماسڪو منجهه ڄائو. هن جي فيملي زميندار طبقي مان هئي. هن جو والد، خوشحال ۽ دولت مند گهراڻي مان هو جنهن جو گهراڻو ٻارهين صديءَ کان ولي روس جي تاريخ ۾ اهم ڪردار ادا ڪندو ٿي آيو. هن جي والده ائبيسينيا جي شهزادي هئنيبال جي پوٽي ڏاڏي حسين هئي ـ آفريڪي خون جي ميلاپ سبب هن جي طبيعت ۾ ماڻار شائستگي ۽ مردانگي نمايان هئي. ان وقت جي بادشاهي ٻارن جيان هن جي تربيت ٿي ۽ تعليم به فرانس جي استادن وٽ حاصل ڪيائين. اهو ئي سبب هو جو هن فرينچ ڀهريان سکي ۽ روسي بعد ۾. اهڙي طرح هن جي ڀهرين شاعري به فرينچ ٻوليءَ ۾ هئي. مغربي ماحول هيٺ هن لوڪ ادب ۽ پرين جون ڪهاڻيون پنهنجي نرس کان ٻڌيون ۽ روسي زبان به سکي. موٽ ۾ ان نرس کي هن پنهنجي شاعريءَ ۾ هميشه زندهه ڪري ڇڏيو.

ٻارهن سالن جي عمر ۾ ٻين ٽيهن بادشاهي ٻارن سان ان وقت جي شاهاڻي ٻارن جي اسڪول Czar's Hamlet ۾ داخل ٿيو. (بعد ۾ ان اسڪول جو نالو متائي پشڪن جو اسڪول، (انقلاب 1917 کان پوءِ) رکيو ويو هو. اهو اسڪول شهنشاهه، شاهاڻي گهراڻي جي ٻارن جي تعليم لاءِ ڪولرايو هو. جنهن ۾ وڏن انتظامي عهدن جي لاءِ انهن ٻارن کي

تربيت ۽ تعليم ڏني ويندي هئي. پشڪن، اتي، ادب، تاريخ، قديم ۽ جديد هوليون ۽ فلسفي جي شعبن منجهه مهارت حاصل ڪئي. هن جا استاد، هن کي هوشيار ڏهين، نرم دل ۽ تيز طبيعت، باصلاحيت ۽ ڪنهن حد تائين، بي پرواهه چوندا ها. اتي جي تعليم اعليٰ ۽ لبرل هئي. سال 1815ع دوران هن شاعري به ڪئي. استادن کي ۽ ڪجهه وڌن ليکڪن کي پسند آئي. (اها والتيئر کان متاثر ٿيل هئي). 1817ع ۾ گريجوئيشن کان پوءِ پشڪن کي فارين آفيس ۾ ملازمت ڏني وئي، جتي هو فقط پگهار وٺڻ ويندو هو. هو گهٽو وقت آزاد، ڳوٺن، شهرن جي عياشي جي اڈن تي باخوس *۽ وينس** جي خدمت ۽ خراج پيش ڪرڻ ۾ گذارڻ لڳو. هو جوشيلو پيار جي پيچرن تي گامزن، مقابلا، ٺونشي بازي ۽ پتي بازيءَ منجهه به مهارت سان حصو وٺندو رهيو. پر هن جي عياشيءَ واري علت، هن کان ادبي رجحان کسي نه سگهي. هن ڪيترا مزاحيه بيت (Madrigals) گهڙيا.

هن کي شاهي ڪلبن ۽ ڪچهري جي ڪوٺڻن ۾ خوب جاتو سڃاتو ويندو هو. هن ترقي پسند دوستن ۽ رومانوي ساٿين جو ٻرٻور نمونو ساڻ ڏنو. هن جا گهڻا دوست، ورڪر ڪلاس جا هئا، جيڪي ڪجهي طرح تحريڪ جا ساٿي به هئا، تنهن ڪري هن جي شاعريءَ ۾ طنز زميندارن مٿان جَهل ۽ حڪومت جي هڪ هٿيءَ خلاف بغاوت جي بوءِ اچڻ لڳي. اهو ئي سبب هو پشڪن جي تنزل جو. اختياري وارن جي حڪم هيٺ هن کي شهر بدر ڪري. روس جي اولهه طرف نيڪالي ڏني وئي. چئن سالن جي نيڪالي واري عرصي دوران هن شاعريءَ سان گڏ سنجيده ادب جو مطالعو به جاري رکيو. ان دوران هن شاعريءَ سان گڏ،

* باخوس: Baccus: ناچ گاني جو ديوتا (يوناني ڏند ڪٿائن ۾)

** وينس: Venus: حسن جي ديوي

منظوم ڪهاڻيون ۽ گهڙيون. هن سريلن گيتن جا ڪيترا ٽڪرا جوڙيا. پشڪن، جي فن ۾ فڪر ۽ هن دور منجهه مهارت ۾ پختگي اچي چڪي هئي. ان جي باوجود هن جا عاشقيءَ وارا لاڙا، پيار جا جهيڙا، وڏن سان مهاڏو ۾ مقابلا ۽ جاري رهيا ۾ اهي ڪجهه وڌڻ لڳا. آخرڪار سرڪار هن کي پنهنجي فيملي استيٽ ڏانهن زوريءَ روانو ڪيو جيڪا Pskov شهر ۾ اتر صوبي ۾ هئي. غير اعلاني طور هن کي پنهنجي گهر ۾ گرفتاري وارو حڪم ڏنو ويو. اتي هن کي اڪيلائي ۾ گذارڻو پيو. فقط نرس ۽ ٽي ڳوٺائي ملڻ وارا هئس. ان دوران هن وڏو تخليقي ڪم ڪري ڏيکاريو.

اهو ڊسمبر 1825ع وارو زمانو هو جنهن ۾ ڊسمبر وارن نوجوانن جي تحريڪ جاري هئي، هن جي اڳوات گهر گرفتاري، ڪيس جيل وڃڻ کان بچائي وڏو. پشڪن چند بااثر دوستن معرفت بادشاهه نڪولس ون، جي ڪنن تائين پنهنجي ادبي واکاڻ پهچرائي. زار بادشاهه کي هن جي اها ادا پسند آئي ۽ هن کي ملاقات جو وقت ڏنائين. زار بادشاهه هن تي هلڪو هٿ رکندي، ڪيس ماسڪو ۽ پيٽرسبرگ ۾ رهڻ جي اجازت ڏني. 1826ع ڏاران پشڪن پنهنجي وڃايل حيثيت ڇهن سالن جي نيڪاليءَ بعد آخرڪار وري حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب ويو. هو سڏو ادبي ڏارا ۾ داخل ٿي ويو مشهور ليڪڪن سان تعلق ٿي ويس. بندش، سينسر ۽ پوليس ڪارواين هوندي، پشڪن ادبي دنيا ۾ مشهور ٿيڻ لڳو. 1930ع ۾ هن جي شاعريءَ جامجموعا، نثر نگاري، مختلف رسالن جي زينت بڻيا ۽ هو رسالي جو ايڊيٽر بڻيو ۽ ادبي دوستن جي ادبي ڏارا کي جوڙڻ ۾ هن وڏو ڪم ڪيو. هن جي سماجي

دنيا ۾ ايا اوتري ئي مشهور هئي، هاڻي، هي سمجهدار هجڻ کري،معشوقن خاطر مقابلن کان تنگ ٿي پاسو ڪرڻ لڳو ۽ هڪ جاءِ ويهي سکون جي تلاش ڪرڻ لڳو. 1830ع ۾ هن شهر جي مشهور حسينا نٽلي گنچروا، جيڪا اپر ڪلاس جي وينس بڻيل هئي، ان سان شادي رچايائين. سکون حاصل ڪرڻ سبب هن جي تخليقي سگهه ۾ ۽ اضافو آيو. هن جي ڪهاڻين، نثر، تاريخ، شاعري، وغيره منجهه ۽ گهڻو تخليقي ڪم ڪري روسي ادب ۾ ڪافي واڌارو ڪيو. ايتري ۾ هن جا معاشي مسئلا اپري پيا. پراڻن حريفن هن سان ڳجهي دشمني جاري رکي، هن جي زال جا نوان پراڻا عاشق وري اچي ميدان تي لٽا. دربار ۾ هن جي حسن جي تعريف عروج تي پهچي وئي. نيٽ زار تائين اها حسن جي هاڪ پهتي. عاشقن گمنام خط لکيا، هن جي زال جي چرچن بابت ۽ هن کي زن مريد جي ٽائيٽل ڏني وئي. آخر هڪ ڏينهن زال جي عاشق، بيرن ائنٿيز ۽ پشڪن وچي ڏُکن ۾ هٿ وڌا، نتيجي ۾ پشڪن سخت زخمي ٿي پيو. ٻن ڏينهن کانپوءِ هُو ستٽيهن سالن جي عمر ۾ زخمن جي شدت کان گذاري ويو.

روس جي درسي ڪتابن کي ڏسڻ کانپوءِ اهو چئي سگهجي ٿو ته ارڙهين صديءَ جو ادبي ڏارائون اچي پشڪن وٽ گڏجن ٿيون. وري اٽويهين صديءَ جي ادبي ڏارائن جا واهڙ جيڪي تمام جهجهي مقدار ۾ آهن، انهن لاءِ اهو چوڻ ۾ حق بجانب آهيون ته اهي سمورا وهڪرا، پشڪن جي علم منجهان ٿي وهي نڪرن ٿا. پشڪن جي شاعري هجي يا ثقافتي لاڙو انهن ٻنهي ۾ هُو يگانو ٿو لڳي. هڪ طرف روسي علم ادب ۾ ته ٻئي طرف دنيائي ادب ۾ پڻ هو ايترو ئي عظيم آهي. هن هر صنف جي پاند ۾ گهڻو ڪجهه وڏو آهي ۽ ان کي اڳتي پڻ وڌايو ٿو

ڏسجي. هو سريلن گيتن ۽ ڊرامن جو ماهر، ناولن منجهه ترنم واري ٻولي، تاريخي داستان ان کان ٻلا، تنقيدي مضمون، نندي کهاڻي، تحقيقي تخليق، لوڪ ادب ۾ پرين جون پچارون، سياسي سوچون پيار پريا گيت. اهڙي کابه ادبي صنف ناهي جنهن ۾ هن اعليٰ حاصلات جا ماڊل نه گهڙيا هجن.

پشڪن جا طويل نظم، ڊرامائي ڏيک ۽ نثر نگاري، روسي ادب، عنوان، پيٽر جي سڏارن جي اهميت، پيٽرسبرگ شهنشاهيت جي قسمت، روسي تاريخ ۾ طاقت ۽ بغاوت جو ڪردار، مغربي سماج ۽ قومي روايتن سان ٽمٽار عوامي فرد ۽ حڪومت منجهه حاصلات ۽ اميدن خاطر ٽڪراءُ، مٽي خالي ۽ مٽاڇرن ماٺهن جا مسئلا، انساني فطرت جا مونجهارا، تخريبي عمل ۽حسن شناسيءَ وارا جذبا، سڏي سادي انسان جي، باغي ذهن مٽان اخلاقي عظمت. مٽيان عنوان ۽ ڪجهه ايڏا به بيامعاملا، اسان کي پشڪن جي تخليقي ڪاوشن منجهه بي شمار نظر اچن ٿا. اهڙا عظيم ڪارناما، روسي زبان ۾ هجڻ ڪري، ٻاهرين دنيا وارن وٽ پهچي ڪونه ٿا سگهن. ترجمان به ان روح کان خالي هوندا آهن. اهڙو ڪو ٻيو جينئس ئي ٻنهي ٻولين جو ماهر ئي پشڪن جي تحريرن کي ٻولي ۽ فلسفي سمبيت ترجمو ڪري انهن جي عظمت اجاگر ڪري سگهي ٿو.

هن وقت مغرب ۾ جيڪي ترجمان پهتل آهن تن کي پشڪن جي مذهبي اعتقاد واري شاعري ڪري سمجهيو وڃي ٿو. پشڪن پنهنجي شاعريءَ ۾ پنهنجي حياتيءَ جي ڏکين ڏينهن جو ذڪر ڪيو آهي. هن کي ٻين ماٺهن جي مسئلن ۽ حالتن جي گهٽ ڄاڻ آهي. هن ڇيو آهي خوشي ناممڪن آهي، آزادي ۽ سڪون اهڙيون نعمتون آهن

جيڪي عام ماڻهو کي حاصل ڪرڻ لاءِ پرامید رهڻ گهرجي.

پشڪن، هڪ فرد ۽ شاعر جي حيثيت ۾ انسان دوستيءَ واري يونان جي ادبي ڏارائن سجاڳي ۽ نئين جاڳرتا (Renaissance and enlightenment) جي گهٽو ويجهو رهيو آهي. هو پنهنجي محبوب عظيم پيٽر جيان، بنيادي طور تي سيڪيولر هو ۽ هن جي شاعريءَ ۾ مذهبي خيال ورلي ڪو ليندو. هن جو روحاني لاڙو هميشہ پادريءَ ۽ ان جي ڏسيل نسخن جي خلاف رهيو آهي، پشڪن گهٽي پاڳي ڌهريت جو حامي رهيو آهي. بنسبت عيسائيت جي، عملي گهٽو انڊي تقليد کان پري، ۽ هن جي هر تخليق روسي مذهب ۽ پادريءَ وارين روايتن کان گهٽو پري آهي. فلسفي جي روشنيءَ ۾ هو مثبت ۽ حساسيت جو قائل آهي. هو پنهنجي حياتي ۾ ۽ ادبي لحاظ کان مصنوعيت، منافقيءَ ۽ هلڪڙائپ جو سخت دشمن رهيو آهي.

پشڪن تحريرن جي روشنيءَ ۾:

پشڪن جي پهرين طويل نظم Ruslan and Liudmila 1820ع ۾ شايع ٿي جنهن کي Mock Heroic Epic ڪوٺيو ويو. نوجوان شاعر جي فني اڏام، قدامت پرستن کي ٿانڊا ڏئي ڇڏيا. هي اهو وقت هو جڏهن قدامت پرستن ۽ رومانوي ڏارائن جي جيالن وچ ۾ سخت جنگ هلي رهي هئي. هر ڪو پنهنجي مورچي ۾ رسالن جي ڪلهن تي بندوقون رکي ڏماڪا ڪرائي رهيو هو. ان دور ۾ پشڪن جي استائيل، نواڻ،لوڪ ادب جي سرهاڻ سان سلهاڙيل شاعريءَ، پراڻن پاپين جو توبون، هيٺ ڪرائي ڇڏيون ۽ ڪاتبن ۽ منصفن ۽ نواڻواري تحريڪ وارن کي جنگ کي ڪامياب قرار ڏئي ڇڏيو اهڙي طرح هي ڪاميابي وارو نظم ادبي ڏارا ۾ وڏي تبديلي جو اهجاڻ بڻجي وئي ۽

پشڪن کي پنهنجي استاد پنهنجو پورٽريٽ انعام طور موڪليو جنهن جو عنوان هن طرح هيو:

To the victorious disciple from the vanquished master (from: zhokorvsky)

پشڪن جو ٻيو نظم:

Fountain of Bakhchisarai جنهن جو مهاڳ رومانوي تحريڪ جي اهم حمايتي اڳواڻ Viazemsky لکيو هو جنهن کي نئين ڏڙي جو پڌرنامو Manifesto ڪوٺيو ويو. انهن کان علاوه ٻيون ننڍيون وڏيون شاعريءَ جون ڪاوشون ميدان ۾ اچڻ ڪري پشڪن کي نوجوانن جي تحريڪ جو منهندار بڻايو ويو. هن گروپ جو عزم هيو ته شاعريءَ کي روايتي ادبي قيد و بند کان ٻاهر ڪڍي ڏرتيءَ تي لاٿو وڃي، جيڪا عام زندگيءَ سان شامل هجي، قانوني ڪڙن کان آجي هجي ۽ شاعر کي آزادي ۽ حسن شناسيءَ بيان ڪرڻ جي بندش نه هجي.

مٿيون پڌرنامو سامهون رکي شاعر نئين ڪويتا ڪهاڻي گهڙي: Eugene Oneghin جنهن کي مڪمل ڪرڻ ۾ هن کي اٺ سال لڳا، (1823_31). هڪ طويل بيانيا نظم انگريزي شاعر بائرن کان ، ڪجهه متاثر ٿي جوڙي وئي ۽ ڪجهه وري والتيئر کان به اثر ورتو جيڪا مذهبي، پراڻن خيالن ۽ وهمن جيخلاف هئي جنهن ۾ نواڻ، ترنم، سچائي تي مبني قياس آرائيون ۽ سچيون صورتون اکريل هيون.

مٿي ذڪر ڪيل نظم جو هيرو يوجين، يورپ ۾ پڙهيل، اتي جي تازي مغربي هوا ۾ منجهي پيو آهي ته هتي وقت ڪيئن گذاري. آخر پيٽرسبرگ ۾ ڪلبن ۾ رلندي نيٺ دور درازعلائقن ۾ وڃي ٿو

نکري جتي هن جي ملاقات هڪ سڏي سادي خوبصورت حسينا Titiana سان ٿئي ٿي، جيڪا هن هرجائي، هٺيلي نوجوان تي عاشق ٿي پوي ٿي. هن جي سچائي، سادگي، نوجوان کي کونہ ٿي وٺي ۽ هو وري هن جي ننڍي پيٽ کي پاسو ٿو ڏئي. جنهن کي پنهنجو پرين اڳ ۾ ئي آهي جيڪو رومانوي شاعر آهي. ان عاشق شاعر، لينسڪيءَ کي جڏهن اهاخبر ٿي پوي تہ ساڙ ۾ هن جو مٿو گرم ٿي ٿو وڃي نيٺ قديم روايتي عاشقن جيان طاقت آزمائي لاءِ ڏُڪا ڪچي ٿا وڃن ۽ شاعر ويچارو اجل جو پيالو ٿو پي وڃي. ماضيءَ کان وڌيڪ مايوس ٿي هو وري سيلاني بڻجي ٿو وڃي پر خوشي هن کي ڪٽي ب حاصل کونہ ٿي ٿئي. ڪجهہ سالن کانپوءِ هن کي وري ٽاٽيانہ ٿي ملي، جيڪا ان وقت هڪ جنرل جي زال آهي ۽ وڏي ٽنڊ ٽانگر ۽ شهرت جي مالڪياڻي آهي. هي جيئن تہ ٽنڊ ٽانگر جو پياسي هو ان کري ٽاٽيانہ تي ڇار ٿو اڇلائي پر جيڪا ڪرٽي سا پرٽيءَ کيس نيچو ٻوٽو پوي ٿو. هن جي دنيا ئي ويران ٿي وئي ۽ وري اهوئي بوچڙ ڪلهي تي همراهہ اهو ئي سيلاني.

هر قسم جا واقعا آخرڪار اچي يوجين اونيجن جي روپ ۾ جڙن ٿا، جنهن کي روس جو پهريون ناول قومي اهميت جو شاهڪار ۽ عظيم شاعريءَ جو منهندار ناول ڪري مڃيو ٿو وڃي. روسي زندگيءَ جي مڪمل جهلڪ، هر قسم جا ڪردار، يوجين ان جو هيرو جيڪو لنڊن ۽ پيرس کان تہ واقف پر پنهنجي ديس ۽ ديس وارن کان دور. هن متاڇري ذهنيت واري ماڻهوءَ کي Useless ڪري ڪوٺيو ٿو وڃي جيڪو انقلاب کان اڳ واري روسي جنتا جو هيرو آهي. ٽاٽيانہ پنهنجي ديس جي ڏياڻي ۽ روسي روايت جي رکوال ثابت ٿئي ٿي، جنهن جو نتيجو يا ڪلائيميڪس، اهو تہ سچائي، سنو اهجاڻ آهي ۽

مصنوعي مغربي نٽ ڏانگر ناڪام ڪوشش آهي. اهو ئي سبب آ جو هن ناول کي روس جو پهريون سچائي تي مبني نظماٽي نثر هيٺ ناول تسليم ڪيو وڃي ٿو.

پشڪن مٽان، 1980ع دوران دوستو وسڪي، ڳالهائيندي اهو اعلان ڪيو هو ته اهو قومي نظم آهي، جنهن ۾ تاتيانه روس جي سادگي ۽ ڪردار جي پختگيءَ جو مجسمو آهي. سال 1820 کان 1823 تائين پشڪن، انگريزي ادب پڙهيو ۽ بائرن(Byron)کان گهڻو متاثر ٿيو. ان اثر هيٺ هن The caucasian captive لکيو پر ٿوري ئي عرصي ۾ هو جيئن ته سچائيءَ جو علمبردار هو. ان ڪري مغرب جي شاعريءَ ۾ تصور آسماني ۽ اڻ ٽيٽي رجحان هن کي بور ڪيو ۽ هي وري به پنهنجي سچائيءَواري راهه تي هلڻ لڳو.

ان کانپوءِ هن The Gypsies جوڙي ورتو ان ۾ Aleko رومانوي هيرو، شهري زندگيءَ مان بيزار ٿي، قديم قبيلي ۾ وڃي ٿو نڪري جتي هن کي سرهائي ۽ سڪون ملي ٿو. اتي هو قبيلي جي هڪ چوڪريءَ سان پيار ڪرڻ لڳي ٿو. ٿوري عرصي ۾ اها چوڪري هن سان بيوفائي ڪري ڪنهن ٻئي سان ٿي پيچ پائي. ايتري ۾ هي باهوڙجي وڃي ٿو ۽ چوڪريءَ کي سندس عاشق سميت ماري ٿو ڇڏي. قبيلي جو سردار هن جي سچائي ۽ شجاعت کي ساراهيندي هن کي معافي ٿو ڏئي ڇڏي ۽ سزا طور چويس ٿو ته هتان هليو وڃ. تو اڪيلي کي ماري اسان ڪمزوري جو اظهار نه ڪنداسين. هن نظم منجهه به مٿين طويل يوجين واري نظم جيان، رومانوي روايتن جي نفي ڪئي وئي آهي. ان جي برعڪس، سادگي ۽ نرم دليءَ کي فوقيت ڏني وئي آهي.

پشڪن اڳتي هلي ننڍي ڪهاڻي تي بہ قلم ڪنيو انهن جو تفصيل هن طرح آهي:

i: Queen of spades: هن ۾ جوا جي ڪلبن جو ذڪر ملي ٿو جتي اُهي جواري، فخر، وڏائي ۽ وهمن جي مرضن ۾ مبتلا ڏيکاريا ويا آهن.

ii: The shot: هن ۾ گهڻا سيلاني ماڻهو ڏيکاريا ويا آهن جيڪي مڙئي مت جا منجهيل ٿا لڳن.

iii: Dubrovsky: هن ۾ خصلتن ۽ ڪي قدر پراڻي زماني وارن چند اصول رکڻ وارن ڏاڙيلن جو ذڪر ٿيل آهي.

iv: Captain's Daughter: هي تاريخي ڳالهين تحت ڊرامائي انداز ۾ لکيل ڪهاڻين جو ڳنڍڪو ٿو لڳي.

پشڪن جا ڪافي گهڙيل نثري ٽڪرا بہ آفاقي ٿا لڳن، جن ڪي روسي ادب ۽ تاريخ کان مٿانهين حيثيت ملیل آهي، جن ڪي بين ملڪن ۽ قومن تي لاڳو ڪري سگهجي ٿو مطلب تہ انهن ۾ آفاقيت آهي. اهي تمام گهڻا آهن پر هتي چند جملا پڙهندڙن لاءِ ڏجن ٿا تہ جيئن پشڪن جي نثر نگار واري حيثيت بہ ظاهر ٿئي:

I:"Happiness, is impossible, tranquility and freedom are the best, mortals can hope for."

ترجمو: خوشي اٽلي، خاموشي ۽ آزادي تمام سٹا گڻ آهن، ماڻهو اهي حاصل ڪرڻ لاءِ پر اميد رهن.

II: "To depend on nobody, to serve and please none, but himself."

ترجمو: هي تي ڪين پاڙجي خدمت ۽ سرهائي، بين ڪي پيش ڪرڻ بجاءِ پنهنجي لاءِ رکجي.

III: "I awakened kind feelings with my lyre, because in my ruthless age, I glorified freedom and imaged marry for vanquished."

ترجمو: مان، سريلائپ سان، محبت جي جوت جاڳائي آ، مون واري ٻي رحم دور ۾، آزادي جا گيت آلاپيندي، ستايل ۽ مظلوم ماڻهن جي ويران دنيا ۾ خوشيون پوکڻ ٿو چاهيان.

IV: "Love of clarity and balance man is the measure of all things."

ترجمو: صاف گوئي ۽ تحمل لاءِ پيار ماڻهو ئي ته هر شيءَ جو پيمانو آهي.

V: I Love Europe with all my heart and this was enhanced by knowledge and intuition.

ترجمو: يورپ لاءِ منهنجي دل اندر چاهت آهي، جيڪا، علم ۽ عرفان جي جهجهاٽ ڪري ايجا بہ وڌي وئي آهي.

پشڪن جي دور ۾ روس اندر ڳاڙ ڳڻين ماڻهن يورپي ڪلچر ۽ علم ادب جو گهرو مطالعو ڪيو، تن ۾ هي سيني کان مٿانهون هو.

هن ڪلاسيڪي ادب جو مطالعو ڪيو. وڏن ليکڪن جو تفصيل سان جائزو ورتو. اهو هن طرح آ: دانتي کان سروانٽس تائين، شيڪسپيئر کان ملٽن، گوئٽي کان والتيئر. ان کان علاوه همعصر يورپي ادب جو بہ گهرو مطالعو ڪيواٽس. ان ڪري ئي هن اعلان ڪيو هو تہ مونکي يورپ سان پيار آهي، اهو پيار ڳاڙ ۽ اوچن خيالن جي مطالعي کانپوءِ ايجا بہ وڌي ويو.

ان کانپوءِ پشڪن ڪيترا ڊراما بہ لکيا. جن منجهه قديم

ماضيءَ کان وٺي هن جي دور تائين روسي ساخت مٽيري ڪري پيش ڪيل ٽي ڏسجي. ڊرامن جا نالا هن طرح آهن:

The Covetous knight, The feast during the plague, Angelo, The stone quest. (Mozart and Salieri)

دوستو وسڪيءَ پشڪن لاءِدعويٰ سان چيو هو تہ هن وٽ آفاقيت آهي پر اها آفاقيت بہ روسي ساخت واري آهي. پشڪن تومي سجاڳي آڻڻ جو عظيم انقلابي مائيٽو اڳواڻ آهي.

پشڪن کي پنهنجي ملڪ جي تاريخ ۽تمدن سان بہ وڏو پيار هو. هن پيٽر جي سڌارن جي سماجي پهلو جي ترقي ۽ عوامي خدمت جي گهڻائيءَ ڪري حمايت ڪئي هئي. ان کانپوءِ زار جي علمي لاڙي ۽ هن جي شاعريءَ جي مڃتا خاطر تعريف ڪئي هئي. هن پنهنجي ڊرامي Poltava ۾ ڪيس هڪ فاتح ننڍو ديوتا ڪري ڏيکاريو هو.

اٺويهين صديءَ جي مشهور ۽ وڏي اهميت واري نظم جيڪا 1833ع ۾ شايع ٿي هئي، Bronze Horseman پشڪن، بادشاهہ جو مجسمو (پيٽر جو)، فاتح واري انداز ۾ گهوڙي تي چڙهيل ۽ گهوڙي جون اڳيون ڇنگهون اڀاريل، نيوا نديءَ جي ڪناري تي بيٺل آهي ۽ اهو گهوڙي جو ٽپو وري اها عڪاسي ٿو ڪري تہ ان فاتح زار جي گهوڙي جي گرپ هيٺ روس جي حڪومت ائين مضبوط آ جيئن گهوڙي جا پير ۽ گهوڙيسوار جي عظمت ۽ اوچائي. ان نظم ۾ 1924ع جي ٻوڏ جو ذڪر ٿيل آ. جنهن ۾ پيٽرسبرگ کي ٻڏڻ جوخطروهو. نظم ۾ اڳتي جو ذڪر ائين آ تہ ٻوڏ ۾ هڪ غريب ملازم جو گهر لڙهي ٿو وڃي. اهو ملازم يوجين ذهني توازن وڃائي ٿو ويهي ۽ پيٽر بادشاهہ کي هڪل ڪري مقابلي لاءِ حملو ڪري. ڪيس ليٽائي ۽ ماري ٿو وجهي. پوءِ راتين جو اهو برانز وارو مجسمو ان غريب کي گادي واري شهر جي ڳلين منجهہ

ڊوڙائيندو ٿو رهي. علامتي طور هن طرح ڏيکاريو ويو آ. جيئن ته پيٽر خدا ۽ ان جي ڪائنات جي نفي ڪئي ان ڪري کيس سزا ملي ۽ ٻئي پاسي ملڪ جي نيڪ ناموسي کي سامهون رکندي اهو مجسمو ان فرد کي قتل ٿو ڪري چاڪاڻ ته هن وري قانون جي نفي ڪئي. پشڪن ان طرح سان روسي شهنشاهيت کي تسليم ٿو ڪري، پر هن جون همدرديون مظلوم ماڻهن سان آهن. پشڪن جون تحريرون اهڙي طرح سان انيڪ عنوان پيدا ڪن ٿيون، روسي ادب لاءِ جيئن هن نظم ۾ هڪ غريب جي همٿ پري عمل منجهه ڏيکاريو ويو آهي پر ان سان گڏ وري تسمت جو فيصلو به ظاهر ڪيل آ ۽ قانون جو احترام پڻ ڏيکاريو ويو آهي.

پشڪن کي احترام ۽ اونو سموري روس لاءِ ئي هوندو هو ۽ هن کي روس جي مستقبل کي روشن ڏسڻ جي قوي اميد هوندي هئي. هڪ قومي شاعر روسي شاعريءَ جو اصلاح ڪرڻ وارو ادب کي نواڻ بخشڻ وارو هن پنهنجي ملڪ جي تخليقي سگهه منجهه نئون روح ڦوڪيو مغربي علم ادب جي تقليد مان به هٽ نه ڪيو، پر هن جي اندر منجهه اها چنتا هوندي هئي ته پنهنجي ملڪ وارين ادبي ڏاڻائن کي اجاگر ڪجي ۽ آسمان تائين پهچائجي. اهڙي طرح سان پشڪن روسي ادب جي اصلي ڏاڻائن، لاڙن منجهه اها مخصوص قومي جاڳرتا پيدا ڪرڻ ۾ گهڻي ڪاميابي ويو.

پيٽر اعظم جيئن روس ۽ يورپ کي ملڪي حدن ۽ مادي معاملن سان ڳنڍڻ جي ڪوشش ڪئي تيئن پشڪن وري فني، فڪري ۽ روحاني طور تي روس جو پهريون قومي شاعر، پهريون لکاري ۽ قلم ڪار ٿي ايريو جنهن جي تحريرن منجهه آفاقي عروج، شهرت، عظمت ۽اهميت پرپور نظر اچي ٿي.

باب پنجون

لرمونتوف

MIKHAIL LERMONTOV
(1814-1841)

ميخائيل لرمونتوف 1814ع ۾ ڄائو. هن جا وڏا سترهين صديءَ ۾ اسپين منجهان لڏي روس ۾ اچي ڌاپو ڪيو هئائون. هن جو پيءُ غريب خاندان مان فوج ۾ ڪيپٽن ٻڌيو ۽ هن هڪڙي دولتمند عورت سان شادي ڪئي. لرمونتوف جي ڄمڻ کان ٽن سالن بعد اها عورت مري وئي. ماءُ جي دولت ويجائي اتي ئي هن جي پرورش سندس ماتيلي ڏاڏيءَ ڪئي. لرمونتوف جي پرورش ته مناسب ٽي پر ڏاڏيءَ پٽ سان اختلاف ڪري پوٽي کي پنهنجي پيءُ طرف ڪڏهن وڃڻ ئي نه ڏنو ان ڪري ميخائيل ضدي، خوابيده، مرضيءَ جو مالڪ ۽ تيز طبيعت ٻڌجي پيو. هن اٺن سالن جي عمر ۾ شاعري گهڙڻ شروع ڪئي ۽ ڏهن سالن جي عمر ۾ پيار جي پنجوڑ ۾ بري طرح جڪڑجي ويو. هو ڪجهه ڏينهن کان پوءِ بيمار ٽي پيو. هن جي ڏاڏي هوا متائڻ خاطر ڪيس ڪوه قاف واري پهاڙي علائقي ڏانهن وٺي وئي. اتي جي آزاد ماحول ۽ خاموش پهاڙين جي حسن نوجوان شاعر جي روح کي هميشه لاءِ متاثر ڪري ڇڏيو. هن کي اتي استادن لاطيني، يوناني، فرينچ ۽ جرمن هوليون سيکاريون ۽ گهر ۾ سندس سنيال لاءِ رکيل عورت سهڻي تربيت ڏنس.

ميخائيل 1827ع ۾ ماسڪو ۾ ابتدائي اسڪول ۾ داخل ٿيو. نيپولين جا سمورا پستڪ اٿلائي وڏائين، جنهن کي هو ديوتا جيترو مان

ڏيندو هو. ان کان علاوه هن اسڪاٽ مور (Moore)، شيلي ۽ بائرن کي پڙهيو ۽ پشڪن جي شاعريءَ جي حسن شناسيءَ واري پهلوءَ جو عاشق بڻجي پيو. اها پڻ حقيقت آهي ته پندرنهن سالن جي عمر ۾ هن فقط شاعري، ڪهاڻيون ۽ ڪجهه ڊراما لکيا پر ان سان گڏ ايندڙ وقت لاءِ جيڪي ڪجهه هن کي لکڻو هو ۽ جن تحريرن ڪري هن شهرت حاصل ڪئي، انهن جا پلان ۽ مسودن جا خاڪا پڻ جوڙي ڇڏيا. ان عمر دوران ئي هن ٻاراڻي شاعري جو ڪتاب "The Angel" پڻ لکيو جيڪو روسي ٻاراڻي ادب ۾ شامل ڪيو ويو ۽ ٻارن کي برزبان ياد ڪرايو ويو. ان سان گڏ هن جو اسلوب ڏاڍو متاثر ڪندڙ هو. سندس آداب ۽ اخلاقيات ۽ شاعريءَ جا مخصوص لاڙا هن ٻالڪپڻ کان ئي پرائي پختا ڪري ڇڏيا هئا. سترهن سالن جي عمر تائين هن ٽي سئو نغما، پندرنهن طويل نظم، ٽي ڊراما ۽ هڪ ناوليٽ لکي پورا ڪيا هئا.

نئڊپڻ جي مايوسين هن جي اندر احساس ڪمتريءَ جا عميق آثار داخل ڪري ڇڏيا هئا. هن جا جذبا ڪڏهن جهنگلي ۽ پرجوش ته ڪڏهن برف جهڙا ٺڏا، ڪڏهن مايٽا ته ڪڏهن تصوراتي ۽ همدرديءَ سان گاڏڙ ظالماڻا، مطلب ته غربت جي درد جو هن جي ذهن تي دائمي اثر رهندو هو. سال 1827ع کان 1834ع جي وچ ۾ هو بائرن جي خصلتن، بي اعتمادي، ديوانگي ۽ بغاوتي اثرن هيٺ گهاريڻ لڳو. بائرن کي گهڻو پڙهيائين ۽ هن جي مود ۽ جذبات جي تتبع تحت ميخائيل ڪافي شاعري جوڙي. هن هڪ هنڌ لکيو ته: "نه مان بائرن نه آهيان، مان ان کان مختلف آهيان ۽ منهنجي تقدير به هن کان مختلف آهي، جنهن جي جاڙ به مون کي ناهي، ها، هن وانگر مجيل، سيلاني/ رولاڪ آهيان پر منهنجو روح روسي آهي."

ان ۾ ڪو شڪ ناهي تہ پيار ۽ پيڙا ميخائيل جي شخصيت کي تيز تر بڻايو. ان جو ڏميوار ہن نارين ندينزا ايوانوا. جيڪا هڪ ڊراما نگار جي ڏيءَ هئي ۽ وارينڪا لپوخينا (ہنهي جي شادي ٿيل هئي) هئي ۽ اهي هن کي وٽندين هيون ۽ انهن ئي هن جي شاعريءَ ۾ پيار جي شدت وڌائي، جيڪا هن جي حياتيءَ ۾ مستقل طور شامل رهي. اهو ئي سبب آهي جو آخر ۾ عورت کان انتقام جو جذبو هن جي ذهن تي اپري آيو ۽ موڊي بڻجي پيو ڪڏهن نرم تہ ڪڏهن ڏکي ۽ جان کان بيزار ايتري تائين جو کيس ملندڙ انعام ۽ اڪرام حاصل ڪرڻ کان بہ انڪاري ٿي پيو.

ميخائيل لرمونتوف ڪجهہ عرصي لاءِ ماسڪو يونيورسٽي ۾ داخل ٿيو جتي جرمن آدرشي فڪر ۽ روسي آزاد روي جو مطالعو ڪيائين. 1832ع ۾ سينٽ پيٽرسبرگ ويو ۽ امپريل همسار گارڊس ۾ پرتي ٿيو. هن جي خواهش هئي تہ دنياداري سِکان ۽ سماجي شهرت حاصل ڪيان . اتي هي بلا جو مقرر بڻيو ذهين تہ هيو پر ان سان گڏ صاف ستڙو رهڻ ڪونہ سکيو. اتي هن آزاديءَ جا نغما گهڙڻ شروع ڪيا تہ جيئن ڪامريڊن کي ذهني تراوت حاصل ٿئي. 1835ع ڌاري سنجيده ادب طرف وريو ۽ ڪافي رسالن جي زينت بڻيو. 1837ع ۾ جاسوسن جي رپورٽن تحت گرفتار ٿيو ۽ شهربدر ڪيو ويو. ان دور ۾ ئي هن پنهنجي اشاعتي ڪم کي هٿ ۾ ڪنيو ۽ جلدي ڪاميابي ۽ شهرت واپس ورايائين.

سال 1839ع ۾ لرمونتوف کي معافي ملي ۽ پيٽرسبرگ واپس وريو جتي هو آزاد هُسار (فوجي) ڪنهن مقابلي جي تلاش ۾ شاعر ۽ سياسي بندش جو سزا کاڌل ٿي ڦرندو رهيو.

سال 1840ع ۾ روس اندر فرانس جي ايلچي جي پٽ سان ڪنهن حسينا جي حوالي سان دنگل ڪيائين. سرڪار وٽ اها شڪايت جيئن ئي پهتي تيئن ئي هن کي گرفتار ڪري ڪوه قاف بدر ڪيو ويو. ان کان علاوه نڪولس ون بادشاهه وٽ ڪنهن ڇڄ حسينا کي چيڑڻ جي شڪايت اڳ ۾ ئي پهتل هئي. ڪورٽ وارا ملائڪ پڻ هن کي ڳولينڊا رهيا.

ٿوري عرصي ۾ هن جي چپيل شاعري ۽ هڪ ناول "A hero of our own times" نقادن ڏاڍو ساراهيو ۽ اهو مشهور ٿي ويو ته لرمونتوف پشڪن جو جاءِ نشين ٿيندو پر جولاءِ 1841ع ۾ هن جو ڪنهن حسينا جي چاهت واري مسئلي تي هڪ پنهنجي دوست مارٽينوف سان دنگل ٿي پيو جنهن ۾ لرمونتوف مارجي ويو. هو ان وقت ايڪا ستٽيهن سالن جو هو. هن جي مرڻ کان پوءِ شهرت وڌڻ لڳي. پوري ملڪ ۾ هن کي روس جو پيو عظيم شاعر تسليم ڪيو ويو ۽ هن جون تحريرون ان وقت کان ڪلاسيڪي درجو ماڻيندیون رهيون.

روس جي پڑهيل طبقي کي پشڪن جي جدائيءَ جو خاصو صدمو رسيو هو. خوشامدڙين جي گروهه وري پشڪن جي جدائيءَ جي مذاق اڏائي چيائون ته هڪ شاعرڙو خوبصورت رن جو رکوال، ان جي زور تي شهرت ماڻڻ وارو مري پيو ته چا ٿي پيو ان ۾ سرمائيدار، پوليس وارا ۽ خوشامدڙين جي لانڊ وارا وغيره هئا. ايتري ۾ هڪ طويل نظم شهر ۾ ظاهر ٿي. جنهن ۾ مرحوم پشڪن جي تعريف ۽ خوشامدڙين جي خوب تذليل ٿيل هئي. چئل خور يڪدم اها نظم نڪولس ون جي دربار ۾ پيش ڪئي. اهو چئي ته "هي نظم انقلاب جي اپيل ٿي لڳي". بادشاهه سلامت جي حڪم تحت شاعر گرفتار ڪيو ويو جيڪو

لرمونتوف نڪتو. ڪورٽ روايتي ڪر ڏيڪاريو. هن جي عهدي کي گهٽائي انفينٽري (پيادل فوج) ريجمينٽ ۾ پرتي ڪري ڪيس ڪوهه قاف ڏانهن موڪليو ويو جتي روسي فوج ڏرتيءَ جاون سان جنگ جوتي رهي هئي. وقت ائين گذري ويو ۽ لرمونتوف جي گذاري ويڙ کان پوءِ ادبي دنيا ۾ هن جو نالو مشهور ٿي ويو. هن جي شهر بدري هن جي شاعري جو آغاز بٽي ۽ اها شهرت قليل مدت ۾ آسمان جي ڪنگرين تائين وڃي رسي ۽ سندس حياتي به ٿوري عرصي واري هئي!

ميخائيل لرمونتوف جون قلمي ڪاوشون داخليت جون داعي هيون. ان ڪري ئي اهي سوانحياتي هڪ طرف ته سريلائپ سان سهيڙيل سڃ ٻئي طرف هئا. هن جي ابتدائي ٻاراڻي شاعري ان دور ۾ مقبول ٿي اپري ته جواني ۽ وارن جذبن واري شاعري پڙ اعليٰ ۽ اوچ آدرشي ٻڌجي پئي هئي.

ميخائيل جو ڊرامو "The Masquerade" (1835): اندر جو آواز هو جنهن ۾ سماج کي للڪاريو ويو هو. هن ۾ ان ڳالهه جي تصديق ٿيل هئي ته گناهه يا ثواب ماڻهو جي اندر ۾ موجود آهي ۽ شر يا شيطان ميخائيل جي اندر جو آواز آهي، جيڪو هن ڪائنات يا ان جي جوڙيندڙ سان بغاوت جي اعلان برابر آهي.

هن جي مشهور نظم "The Demon" مشرق جي مشهور داستان "بهشت مان شيطان کي تڙڻ" واري تمثيل تحت جوڙيل ٿي ڏسجي. جنهن ۾ شاعر جي پنهنجي تڙجڻ واري ڪهاڻي اُٽيل آهي.

هن جو ناول "A hero of our own times" (1840ع) ۾ لکيو ويو هو. ان جو هيرو پيڪورن نوجوان آفيسر اهليت ۽ تجربي جي باوجود پنهنجي اندر جي اُڌمن کي سڌي طرح اجاگر ڪري نٿو سگهي.

حڪومت هن کي فقط سولجر ئي ڏسڻ ٿي چاهي. هن جي اندر جي انسان کي ننڍيون ننڍيون خوشيون ڏيڻ تي بندش لڳائي وئي آ. تنهن ڪري هو اجايا دنگل ڪري ٿو جيڪي عورتون هن سان پيار ڪن ٿيون، انهن کي اجاڙي ٿو چڏي ۽ پاڻ تہ پريشان آ پر دنيا کي ئي پريشان ڪري چڏيو اٿس. ان ۾ روسي سماج جي هڪ جهلڪ ٿي نظر اچي، جتي سماجي خوشي ۽ خوشحالي نہ هجڻ ڪري سمورو روسي سماج ويرانين جي ور چڙهيل ڏيکاريل آهي.

لرمونتوف جي شاعري ۽ نثر ۾ اخلاقيات جي اٽاٽ کي مرڪزي حيثيت حاصل آهي. آخر ماڻهو برائي طرف چو ٿو وڃي؟ اسان جي عملن جون پاڙون ڪٿي ڪتل آهن؟ آخر چند ماڻهو چو حدون اورانگهي قانون هٿ ۾ ٿا کڻن؟ ان قسم جا سوال لرمونتوف کي هر وقت نچوڙيندا ٿا رهن. جيڪي هن جي لکڻين ۾ نظر اچن ٿا. ان ڪري ئي ليڪڪ هڪ خاص رومانوي ٻٽيل آهي ۽ رومانويت پرستي روس جي قوم پرستي سان سلهاڙيل هن وٽ جهجهي ملي ٿي.

اهڙي طرح پشڪن ۽ لرمنتوف ان وقت جي روسي ادب جا تمام وڏا شاعر هئا، جن جي عظمت جو ناموس ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ منجهه پکڙيل هو. سال 1820ع کان 1850ع اندرهنن جي شاگردن جي وڏي لسٽ جن پاڻ کي وڏو شاعر مجرايو ۽ ملڪ جو مان مٿانهون ڪيو. ان طرح شاعريءَ جي صنف مائي ٽئي ٽي ۽ 1840ع کان نثر نگاري جو رواج شروع ٽئي ٿو. ان سان گڏ رومانويت واري تحريڪ ۾ مائي ٽيڻ لڳي ٽي ۽ ان کان پوءِ حقيقت پسندي يا سچائي "Natural School" واري تحريڪ ايري اچي ٽي. جنهن جا اشارا پشڪن جي ڪهاڻين اندر موجود هئا.

روس جي هيءَ سڃائي واري اسڪول جي ادبي ارتقا جيڪا ٻين ملڪن منجهه به اپري چڪي هئي. يورپ کان ڪجهه پوءِ هئي. اها خاص سياسي ۽ ثقافتي حالتن سميت پنهنجي پوري سگهه ۽ عزم سان هر قدم تي روان دوان ٿي چڪي هئي.

لرمنتوف اٺن سالن جي عمر ۾ شاعري ڪئي ۽ ڏهن سالن جي عمر ۾ ڪيوپڊ جوي تير جو شڪار ٿيو.

Peter's objective: To break away from Byzantine tradition of rigidity and isolation, and to promote secular progress in all areas of State.

He forced the old Boyars to shave off their long beards and wear German jackets; compelled young aristocrats to learn foreign languages and adopt French. 'Politesse'

باب ڇهون

نڪولائي گوگول

NIKOLAI_ GOGOL

(1809-1852)

نڪولائي گوگول يوڪرين جي هڪ ڳوٺ ۾ 1809ع ۾ ننڍڙي زميندار جي گهر ۾ ڄائو. ننڍپڻ پنهنجي ئي پڪن اندر گهاريائين. يوڪرين جي اولهه وارو علاقو جتي هر طرف خاموشي لوڪ روايتن سان پرپور ۽ ساڻين جي ساڻ سان هي وڏو ٿيو ۽ اهي يادگيريون گوگول جي تحريرن ۾ نمايان نظر اچن ٿيون. ان نيم خوابي ۽ تصوراتي ماحول جي اثر هيٺ هن سوچيو هو ته هُو ايڪٽر ٿيندو. 1828ع ڌاران سينٽ پيٽرسبرگ ۾ پهتو اسٽيج ته حاصل ڪري نه سگهيو وڃي ڪلارڪ ٿيو ۽ ان سان گڏ پڙهڻ لکڻ جو پاسو ورتائين. هن شروعات رومانوي شاعريءَ سان ڪئي پر گهربل شهرت حاصل نه ڪري سگهيو ۽ خاموشيءَ سان هن وڃي نثر جي پيڙ جهلي. سال 33_1832ع دوران هن ڪهاڻين جا ٻه مجموعا شايع ڪرايا: *"Evenings on a croft near Dikanka"*. يوڪرين جي لوڪ ادب وارن عنوانن تحت هي مجموعو آهي. جنهن ۾ اڌ پرين بابت ڪهاڻيون آهن ۽ اڌ داستان. جيڪي جرمن رومانوي ليکڪن کان متاثر ٿي لکيا هئائين. هنن ۾ جنن ۽ شيطانن جا ذڪر آهن. جيڪي قزاق جي هارين کي تنگ ٿا ڪن ۽ پوءِ هڪڙو لوهار ۽ هڪڙي عقلمند ناري. انهن شيطانن کي چالاڪي ۽ هوشياريءَ سان پجائي ٿا ڇڏن. هن جا ٻيا مجموعا آهن: St. John's ,May Night

Eve ,Sorochinsty Fair ۽ The Bewitched Spot، هنن منجهه گهٽي پاڳي خوشيون ۽ شاعريءَ جي ساڃاهه واريون آکاٽيون گهڙيل آهن. ان بعد Terrible Revenge، رومانوي کهاڻين جو مجموعو جنهن ۾ قتل غارتگريءَ جا انتقامي احوال پريل ٿا ڏسجن. ساڳئي نوعيت جا هن جا ۽ مجموعا: Mirgorod ۽ Viy آهن، جن ۾ پڙ هڪ ڏائڻ، جنن ۽ هڪ پادري بابت رومانوي انداز سان کهاڻيون جوڙيل آهن.

گوگول رومانوي انداز کان مٽ ڪري حقيقت پسندي جي دنيا جو رخ ڪندي لوڪ ادب جي ڪردار کي ساڻ ڪٽي سچي ۽ حقيقي حالتن جي اپٽار ٿو ڪري، هڪ شرميلو نوجوان پنهنجي پاڙيسري ڏاڍي مڙس جي ڏاڍ جو نشانو ٿو بڻجي، ۽ مٽي ڦريا وڏيرڙا معمولي ڳالهه تي پراڻي دوستي ٿا ڦٽائين، ايتري تائين جو دشمنيءَ ۾ وکوڙجي وڃي ٿا ڪورٽن جا در کڙڪائين.

انهن سمورن داستانن منجهه گوگول جي اندروني صلاحيتن، منظر ڪشي، انداز بيان، هوليءَ جي فصاحت ۽ بلاغت وغيره خوب بيان ڪيل ٿي ڏسجي. سندس نثر نگاري منجهه به رواني، جدت ۽ جادوئي اثر موجود رهي ٿو. ان سان گڏ ماڻهن جي غربت ۽ بي سمجهائي پٽاندڙ سُور ليکڪ کي اڳتي هلي دکي ٿا ڪري وڃهن. ان کان نجات حاصل ڪرڻ خاطر هو ماضيءَ وارن شجاعت ۽ سورمن جي ڪاميابين وارن قصن کي ورجائڻ ٿو لڳي.

Tarass Bulba هڪ ننڍڙو ناول پڌرو ٿئي ٿو جنهن ۾ سترهين صديءَ منجهه يوڪرين جي قزاقن جي ترڪن ۽ پولن سان لڙاين جو حوال ڏنل آهي. Tarass هڪ جهونو قزاق پنهنجي پاءُ کي

قتل ٿو ڪري. چاڪاڻ ته هو پول قبيلي جي هڪ چوڪريءَ سان پيچ پائي. جيڪي هنن جا دشمن آهن. پنهنجي قبيلي سان غداري ڪئي هئي. تاراس کي پولن پڪڙي ڪُهي ڇڏيو. ان جو بدلو وٺڻ لاءِ تاراس جو پاءُ ميدان ۾ اچي بدلي وٺڻ جو اعلان ٿو ڪري. هي قصو انگريز اديب سروالٽر اسڪاٽ جي پهلوانن وارن قصن جي تتبع تحت جوڙيل ٿو ڏسجي. هن ناول ۾ رومانوي ۽ مزاحيہ منظر ڪردارن جي پهلوانيءَ سميت بيان ڪيل آهن. اهڙي طرح سان گوگول ناول نگاريءَ طرف ڏيان ڏيڻ لڳي ٿو.

سال 1838ع ڌاران گوگول سينٽ پيٽرسبرگ جي نالي ۽ نسبت سان انيڪ ڪهاڻيون گهڙي ورتيون. انهن سمورين ڪهاڻين منجهہ گهٽي ياڳي عام ماڻهن جي زندگين جا احوال جوڙيل ٿا لڳن. ان سان گڏ ڪجهہ آسماني مخلوق سان سلهاڙيل سين (منظر) مليل آهن. هنن ڪهاڻين تي E.T. Hoff man جو اثر ڏسڻ ۾ اچي ٿو. چاڪاڻ ته گوگول هن دور ۾ هاف مين جو وڏو مداح ٿي رهيو هو.

هڪ ڪهاڻي ۾ پسڪاريف هڪ پينٽر هوندو آهي. جنهن کي گهٽيءَ ۾ هڪ چوڪري ملي ٿي. جنهن کي هو سچائيءَ ۽ سونهن جو مجسمو ٿو سمجهي پر اها چوڪري ڪيس سڏو لال بازار (Brothel) ڌانهن وڻي وڃي ٿي. هن جو پيو دوست پيروگوف خوابي دنيا کان گهايل سورن جو ستايل هوندو آ. ڪيس هڪ نانوائيءَ جي سيني جي اُپار واري ناري سکون ٿي مهيا ڪري ڏي.

هڪ ڪهاڻي نڪ (The Nose) جي مُک ڪردار ميجر ڪووالیف بابت عجيب آ. جيڪو صبح جو اٺڻ سان رَڙ ٿو ڪري ته

منهنجو نڪ اچانڪ غائب ٿي ويو آ ۽ وڃي ٿاڻي تي پهچي ٿو تہ کيس قانوني طريقي سان وڃايل نڪ واپس ڪرايو وڃي.

گوگول هن دور منجهہ اجائي کل مسخري کان مٿيرو ٿي مزاحيہ انداز، طنز جا تير اڇلائڻ لڳي ٿو.

هن جي مشهور ڪهاڻي The Over Coat جيڪا 1842ع ۾ ڇپي، ان دور جي عڪاسي ڪندڙ ڪهاڻي ثابت ٿي. ان ڪهاڻيءَ جو هيرو هڪ ننڍڙو ڪاپيسٽ جو ڪردار هوندو آهي، جيڪو خواب ۾ اوور ڪوٽ ٿو حاصل ڪري ۽ ان کي انساني عظمت جي سوکڙي سمجهي پائي هلي ٿو رات جو سير ڪرڻ شهر منجهہ اوچتو هڪڙو V.I.P. کيس جهلي ڪوٽ کسي، ڌڪا ڏياري ڪڍي ٿو. هو دانهون ڪري پوليس وٽ وڃي ٿو پر ڪو هن جي فرياد ئي نٿو وٺي ۽ ان ڏک ۾ مري وڃي ٿو. هن جو روح برفاني گهٽين منجهہ ڦرڻ لڳي ٿو ۽ نيٺ هڪڙيءَ رات ان وي آءِ پي جي ڪلهن تان اهو بدروح ڪوٽ ڇڪي لاهي کڻي وڃي ٿو ان کان پوءِ اهو بدروح وري نظر ڪونہ ٿو اچي ۽ اهڙي طرح هن مظلوم کي انصاف ملي ٿو. هن ڪهاڻيءَ ماڻهن مٿان سٺو اثر ڇڏيو عام طور تي پڙهندڙن ان کي هڪ رومانوي ڪهاڻي ڪري ڪوٺيو. ان جو روحاني راز اهو ڪڍيو ويو تہ غريب ۽ مفلس ماڻهوءَ کي جيڪڏهن شهري قانون انصاف نٿو ڏئي تہ پوءِ قدرت غريبن جي مدد لاءِ ميدان ۾ اچي ٿي، ان قسم جي مسيحائي همدردي غريب ۽ ڪمزور لاءِ نمايان نظر اچي ٿي.

دوستو وسڪيءَ بہ تسليم ڪيو تہ روسي نثر نگاريءَ مٿان ان ڪهاڻي جو وڏو اثر ٿيو جنهن تحت هو پڻ گوگول کان گهڻو متاثر ٿيو هو.

گوگول پنهنجي دنيا ۾ مگن رهندي لکندو رهيو پنهنجي تحريرن کي ڌاهيندو ۽ سنواريندو رهيو پر قلم جي ڪرت نہ ڇڏيائين، ايتري تائين جو شهرت جي بلندين تائين وڃي نڪتو.

سال 1836ع ۾ "انسپيڪٽر جنرل" اسٽيج تي پيش ڪيو ويو جنهن سامعين مٿان سڪتو تاري ڪري ڇڏيو. پڙهيل لکيل سماج ۾ ٻہ ڏڙا ميدان ۾ لهي پيا ۽ اچي ڊرامي مٿان بوچاڙ شروع ڪيائون. هڪڙا حق ۾ تہ ٻيا مخالفت ۾ صفايون پيش ڪندي ڪندي گوگول نيٺ ٽڪجي بيمار ٿي پيو ۽ وٹي نڪاءِ ڏنائين ملڪ کان ئي ٻاهر.

ڊرامي جي ڪهاڻي ڪجهہ هن طرح سان آهي تہ ڪنهن صوبي جي ننڍي شهر جو ميئر وڏو لينڊ گريبر هوندو آهي، جيڪو پنهنجي بي ايمان ۽ رشوت خور آفيسرن جي گينگ معرفت غريب عوام جي پيسنگ ڪرڻ ۾ پيش پيش هوندو آهي. هن جي واٽن منجهہ ڊاڪٽر، ٻہ زميندار، پوسٽ ماسٽر، ميونسپل آفيسر، سنڊس زال ۽ بيوقوف سهڻي ڌيءَ، انهن سڀني عوام جي چيلهہ چپي ڪري وڌي. اچانڪ ڪو صوبي منجهان انسپيڪٽر جنرل انهن شڪايتن جي ازالي لاءِ پروگرام موڪلي ٿو جيستائين اهو صاحب پهچي، وچ ۾ هڪڙو چالاڪ بدمعاش سوٽ بوٽ ۽ ٽوپلو پائي اچي نقلي انسپيڪٽر بڻجي، پنهنجي حرفت سان هو انهن سڀني رشوت خور آفيسرن کان پئسا، چندا وصول ڪري ٿو ۽ ميئر جي ڌيءَ کي ٻہ دلاسن منجهہ ڦلائي ٿو ۽ رات جي اونداهيءَ ۾ رقم کڻي هليو وڃي ٿو. ٻي ڏينهن اصلي انسپيڪٽر جو خط اچي ٿو پوسٽ ماسٽر وٽ، اهو خط سموري عملي کي پريشان ڪري وجهي ٿو. هن ڊرامي جا ڪردار ۽ ڪهاڻي جيئن تہ سچ تي ٻڌل هئي، ان ڪري ان ڊرامي ڏاڍو ماڻهن کي وندرائي وڏو ۽ عملدارن

کي خوار خراب ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح سان هن ڊرامي کي وڏي شهرت ملي ۽ ان کي قومي ڊرامي جو رتبو ڏنو ويو. نقادن به هن ڊرامي کي تسليم ڪيو. مشهور نقاد بيلنسڪي گوگول کي روس جي تنظيم "نيچرل اسڪول" جو اڳواڻ ڪوٺيو ۽ هن ڊرامي جو اثر هڪ صديءَ تائين روسي ادب، خاص طور ڊرامي جي صنف مٿان ڇانيل رهيو ۽ گوگول کي حقيقت پسند ۽ سندس حقيقت پسندي واري اسلوب جو خالق ڪري ڪوٺيو ويو. (انڪوائري آفيسر وارو ڊرامو تليچ بيگ هن تان ئي ڪنيو آهي)

روس منجهه هن ڊرامي جو وڏو هُلُ جاري هو. پر گوگول وڃي روم ۾ رهي پيو. ڊرامي ۾ جيئن ته سمورو احوال روسي سماج مٿان طنز وارو هو. تنهن ڪري سرڪاري اهلڪارن ان کي حڪومت مٿان حملو ڪوٺيو. حالانڪ جهَل شهنشاهه جي اهلڪارن ۽ وفادارن مٿان ٽيل هئي ، پوءِ به خوشامدڙين جي گلا خوريَ گوگول جا لاهه ڪيرائي وڏا پر ليڪڪ پنهنجي تحرير تي قائم رهندي هن ڊرامي کي سماجي اصلاح جو سبق چئي اڏيو رهيو ۽ پوئتي ڪونه هٽيو.

روم ۾ رهائش دوران گوگول هڪ ٻيو شاهڪار مئل آتمائون "Dead Souls" (1836_1841ع) درميان لکي ورتو. هن پستڪ کي روسي سماج جو اڪين ڏنو احوال ڪري ڪوٺيو ويو. روسي سماج جي هر حصي مان ڪردار چونڊيا ويا. ڪوڇ مئن کان وٺي قانوني صلاحڪارن تائين مسڪين کان وٺي دولتمند تائين. مطلب ته هن قسم جي ڪردارن جي ڪٿن ڪرتوتن جو ذڪر هن کان اڳ ڪٽي به ڪونه ٽيو هو. هن جا ڪردار هلڪا به هئا ته گهرا به. انهن جا روح جڙ مري چڪا هئا ۽ هنن وٽ باقي وڃي بدروح بچيل هئا. جيڪي فقط

برابن، ڏوهن ۾ گناهن جا پاڇولا بڏجي پئي هليا. مغربي اديبن هن تحرير کي روسي سماج جي جهالت، بيوقوفي ۽ سستي جي نالي سان پئي منسوب ڪيو.

گوگول هن پستڪ جي شدت بيان، جهڪي ڪرڻ خاطر ڪجهه شاعريءَ جا ٽڪرا شامل ڪيا، جنهن ڪري هي تحرير ادبي دنيا ۾ داخل ٿيڻ جي قابل بڻي. ورنه اهو تاثر پئي ايريو ته اهڙا بدروح انسان ڪوٺائڻ جي قابل ڪيئن ٿيندا ۽ آيا انهن کي خالق جو پاڇولو ڪوٺي سگهجي ٿو يا نه؟

گوگول اها شدت ختم ڪرڻ جو اعلان ڪيو ته ان جي هو ڪيٿارسس (Catharsis) به جوڙيندو جنهن منجهه اهڙن بگڙيل ڪردارن کي سڌرڻ ۽ سچائيءَ طرف اڇڻ جو رستو پڻ هموار ڪندو.

گوگول سماجي دنيا اندر ڪڏهن به ڪنهن ناريءَ جو پاڻ انگ اگهاڙو نه پسيو. نازڪ طبع، ڪمزور هائي وارو هو ان ڪري هن لاءِ چيو ويو ته سماجي برابن کي هن پري کان پرکيو. هو ڪنهن به سياسي، مذهبي ۽ علمي ڏڙي سان وابسته ڪونه هو ان ڪري تالستاءِ هن لاءِ رمارڪس ڏنا ته "هن جو شائسته مزاج هيو پر هن جو فن ۽ ذهني اڏام ڪنهن جينيس کان گهٽ ڪونه هئي."

سال 1842ع دوران هو روم منجهه ڪجهه مذهبي دوستن ۽ پادرين جي ور چڙهي ويو جن هن کي ڊيجاري چڏيو ته سندس تحريرون دين جي خلاف آهن.

1847ع ۾ ان شدت کي گهٽ ڪرڻ خاطر ڪجهه دوستن ڏانهن خط جي عنوان سان هن مضمون لکيا، جنهن چرچ ۽ حاڪم، سزا ۽ جزا، اطاعت ۽ عبادت جي پاسداري ڪئي پر هن جي اندر جو آواز

پهرين ٻن شاهڪارن: The Dead Souls ۽ The Inspector General منجهه خوب بيان ڪري چڏيو هو. ان ڳالهه تي بيلنسڪيءَ کي ڏاڍي مٺيان لڳي هئي. هن بستر پيڙو هجڻ باوجود گوگول کي سخت قسم جو خط لکيو جيڪو سرڪار ضبط ڪيو اهو جنهن وٽ ٻه لڏو پئي، ان کي گرفتار يا ملڪ بدري جي سزا پئي ڏني وئي.

ان کان پوءِ واري عرصي ۾ Dead Souls کي جاڳائڻ لاءِ هن انهن ڪردارن جو مثبت پهلو اجاگر ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪئي، پر جيئن ته هو لکڻ وقت مدهوشيءَ واري اثر هيٺ هوندو هو تنهن ڪري جيڪي ڪجهه گهڙيائين، ان ۾ وري به اهي ئي گُرڪ، هيڇي ۽ عقل جا دشمن وڏيڪ ٻيا گهڙجي ويا. چاڪاڻ ته هن جي انسانن جي جانور خانن (Human Zoo) منجهه اهي جانور نما انسان ئي ته هئا. ان تي هو سخت پريشان ٿي ويو ۽ سوچڻ لڳو ته آيا اهو شيطان هن جي مغز ۾ ته ويڙل ناهي؟ جيڪو سندس قلم کي زور سان ان طرف ٽو وٺي وڃي. اها اندر جي ڪشمڪش انسان ۽ ديوتا جا ٽڪراءَ، بک، بيماري، اڪيلائپ ۽ خوفناڪ خوابن جي دنيا هٽي هن کي ڏوڏي وڏو. هن سمورا لکيل پنا ساڙي چڏيا. دنيا کان دوري ڪئي، مذهبي ورق ورجايا، پوٽيون پڙهيون ۽ پجن ڳايا، ياترا ڪئي، ڇهه سال مقدس ڏرتيءَ ڏانهن ايندي ويندي گهاريا. جڏهن وڏي پادري سندس هُن دنيا جو ذمو ڪنيو تڏهن وري هو روس ڏانهن موٽيو. 1851ع ۾ هن نيون تحريرون پادريءَ جي حڪم تي تعميل ڪندي وري ساڙي چڏيون (باقي ڪجهه پنا سندس دوستن وٽ بچيا هئا) گوگول جي هن عظيم قرباني سندس صحت ڏانوان ڏول ڪري وڏي آخر هو ذهني خلفشار جي شدت هيٺ

فيبروري 1852ع ۾ گذاري ويو. هن جي مرتئي تي هزارين ماڻهو آيا، جيڪو هن پهرين عظيم ناول نگار لاءِ ميتا جو ايوارڊ هيو.

روسي نثر نگاري، گوگول جي شخصيت پٽاندڙ اصلي روپ (Originality) اختيار ڪيو ٿو ڏسجي. پشڪن جي ڪهاڻين جي شهرت لرمنتوف جا ناول ۽ اهڙا ٻيا ننڍا ليکڪ ۽ وڏا لکاري هڪ طرف پر گوگول پهريون ناول نگار هو جنهن جي عظمت ۽ رتبي يورپي ادب کي ٻه مالا مال ڪيو ٿو ڏسجي. هن رومانوي لکاريءَ جيڪو سچائيءَ واري اسڪول جو سربراهه ٻڌيو هي عجيب مزاحيه نگار جيڪو پنهنجي فن کي ٽيڪو ڏيڻ خاطر مذهبي رضامندي لاءِ واجهائيندي جيڪو ظاهري طرح ڪلندڙ ۽ اندر منجهه ڳوڙها ڳاڙيندڙ هڪ مزاحيه ڪهاڻيڪار جنهن جي حياتي بور ۽ بي اثر گذري، ان کي عالمي ادب منجهه هڪ نمايان مقام حاصل ٿيو. هن جي استائيل هوليندڙ ۽ سريلي، ساڳي وقت جيڪا مزاحيه جملي بازي منجهان وڏي ڪري اوچي گفتار حاصل ڪرڻ، سهڻا لفظ ۽ سريلا جملا، هن کان اڳ روسي نثر منجهه ورلي کي موجود هئا. هن جي هولي نصاحت ۽ سلاست سميت پهاڪن سان پُر، مروج ڪرمزن ليکڪن کان گهڻو مٿي هئي. هن کان پوءِ وارا neo_realists لکاري روس جا تلمڪار علامت نگار گوگول کي پنهنجو استاد ڪري مڃڻ لڳا هئا.

سال 1840ع کان 1860ع، ويهن سالن جي عرصي وارا ليکڪ تالستاءِ ۽ ترجينيف کان علاوه گوگول جي اثر هيٺ رهيا ۽ کيترا ته هن جي نقالي ۾ ڪرڻ لڳا هئا. ان ۾ ڪو عجب ناهي ته بيلنسڪي ۽ بعد ۾ چرنيشيوسڪي گوگول کي روسي ادب جو مهندار ليکڪ مڃڻ لڳا ۽ سچائيءَ واري اسڪول (Realistic School) جي

ڪاميابي ۽ عظمت بنا ڪنهن مغالطي جي هن جي ڪاتي ۾ لکندا رهيا.
نہ فقط ادبي ادارا پر درسي ڪتابن وارا بہ هن کي روسي حقيقت پسندي
جو ليڊر ۽ اپارينڊڙ چوندا رهيا. گهٽا وڌا نقاد پڻ هن کي رومانتڪ چوڻ
لڳا ۽ هن جي تعريف هڪ خوابن جي موجد، طويل نظر رکڻ وارو
جادوئي ڪهاڻين ۽ نرمل نظارن جو خوبصورتي سان بيان ڪندڙ
ليکڪ طور تسليم ڪيو ويو.

It was only in Gogol's works that Russian prose affirmed its artistic originality.

He is recognized initiator and leader of Russian Realism.

A great many critics call him romantic and admire him as a creator of dreams and fantastic visions, a mystical narrator of weird fanciful stories.

باب ستون

بيلنسڪي کان هرزن تائين

FROM BELINSKY TO HERZEN

زار نڪولس پهرين جي حڪمرانيءَ وارا ٽي ڏهاڪا 1825ع کان 1855ع تائين جيڪي ڪجهه لکيو ۽ لکرايو ويو ان ۾ گهٽي ياڳي اطاعت ۽ وڏاءَ جو ذڪر هو. سياسي ۽ سماجي ويچ ڌاهه ملڪ کي مفلوج ڪري ڇڏيو هو. ڪي مٿي ڦريا ڪن جاين تي قلم جي ڪرت کي جاري رکندا آيا پر انهن جي لکڻين کي به روسي آمر ڏاڍ سان مائو ڪندا رهيا. نڪولس پهرين ۽ هن جي ڪينگرو ڪورٽ ڊسمبر وارن انقلابين (Decembrists) جي تحريرن کان ڊنل هئا ۽ هنن کي سرخ جهنڊي وارن کان وڌو خطرو هو چاڪاڻ ته اهي "لبرلزم" جا پرچارڪ هئا. تنهن ڪري نڪولس ۽ سندس ساٿي آزاد خيالي سان هر وقت ٽڪر آءَ ۾ رهيا. اندروني ملڪ ۽ بيروني ملڪن منجهه پڻ. هي اهو وقت هو جنهن ۾ روس يورپ منجهه پڻ چنبا کوڙڻ شروع ڪيا هئا. اهڙي طرح زار فرانس، اٽلي ۽ آسٽريليا ۾ مداخلت ڪئي ته جيئن تخت ۽ تختن (Throne and altars) جو بچاءَ ڪري سگهجي، ان سان گڏ هن هنگري ڏانهن به فوجون موڪليون ته جيئن انقلاب کي راهه ۾ رندڪون وجهي سگهي.

سرڪاري فرمان هيو ته آمريت، مذهبي ڏاڍ ۽ ڏمر، سرمائيداري جي عظمت، هيئين ڪلاسن جي خاموش اطاعت ۽ خانداني حڪمراني جو رواج وغيره قائم ۽ دائم رهي. انهن اصولن کي

حڪومت جا ٽنيا ۾ رهنماءَ اصول ڪري مڃيو وڃي. تنزل، تباهه حال هجڻ، جهالت ۾ اطاعت، قومي ورثو ڪري تسليم ڪيو وڃي، جن کي ملتري ڏاڍ ۾ مرڪزيت هيٺ تسليم ڪيو وڃي. حڪومت پوليس استيٽ بڻيل هجي، آرمي وارا لالچ خور هجن، رشوت خور آفيسر شاهي، اهي سڀ وقت جي راج شاهيءَ جا ٽنيا ۾ سياسي آقا بڻيل هئا. (ان دور جي مخالفت جون جهلڪيون ان وقت جي انقلابي اديبن، گوگول، پمسڪي ۾ سندن همعصرن جي تحريرن منجهه ملن ٿيون).

سماجي معاملن آڏو هر جاءِ تي ڳاڙهي پٽي (Red Tape)، انتظامي امور هٿ گرم ڪرڻ کان سواءِ انچ به اڳتي نه چرن. عام ماڻهو ۾ غلام، جاگيردارن پاران سخت تشدد جو شڪار، هارين منجهان زوري پرتي، پنجويهه سال فوج ۾ غلامي لازمي، ڏٽڪا، لوهي شيخن سان ڏنب، جيل، ملڪ بدري، اهي هئا انصاف ڪرڻ جا انوکا نمونا. سموري مخلوق، ظلم ۾ تشدد جي وسيلي ۾ ان طرح سان حڪومتي نظام هلايو پئي ويو. ملڪ اندر رهندڙ تومينتن: پول، يهودي، ڪوهه قاف واسي، لٽوين وغيره مٽان تشدد، روسي مذهب سان اختلاف رکندڙ ۾ نسلي امتياز وارا گروهه انهن مٽان ايڏو ته ظلم ۾ تشدد ڪيو ويندو هو جو اهي مجبور ٿي سربيا ڏانهن ڀڄي ويندا هئا ۾ ڪيترا ته چين ۾ ڪٽنابا ڏانهن ڀڄي هليا ويا.

اپر ڪلاس وارن سان اهڙي جُٽ ڪونه ٿيندي هئي، انهن کي وري جاسوس ۾ ڳجهن ادارن وارا پيا پريشان ڪندا هئا ته اهي به ملڪ خلاف يا روسي پاليسين خلاف ته ڪنهن سازش ۾ شامل ناهن. نڪولس پهرين ۾ ان جي ساٿارين لاءِ انقلاب جو نالو جڻ زهر برابر هو. اهي، اها زهر يورپ وارن سان منسوب ڪندا هئا، ان ڪري ٻاهر وڃڻ

تي ۽ اتان روس ۾ اچڻ وارن مٿان سخت چوڪسي ڪئي ويندي هئي.
ان کان علاوه تحريرن مٿان به سخت سينسرشپ هئي. هر قسم جي
لکت، ادب، شاعري ۽ ناول ۽ اسٽيج ڊرامن مٿان به سخت سينسرشپ
نافذ ڪيل هئي. ٻاراڻن ڪتابن ۽ تصويرن کي به سختي سان پرکيو
ويندو هو. هڪ لکاريءَ انهن کي "رت پياڪ ڪتا" هجڻ جو لقب ڏنو
هو. حيران ڪُن ڳالهه اها آهي ته فزڪس جي درسي ڪتاب ۾
Forces of nature کي به دين خلاف ڪوٺيو ويو ۽ رڌ پچاءَ جي
ڪتاب ۾ هڪ جملو لکيل هو ته: Free air is necessary for
dough کي به اصلاحي معنيٰ تحت سينسر ڪيو ويو هو.

هڪ شاعر پنهنجي محبوبه کي Above everything in
the world چيو هو ان کي به سخت تنبيهه ڪئي وئي هئي ته ديوتائن
۽ شهنشاهه کان مٿي ڪابه شيءِ ناهي ۽ کوبه ماڻهو يا لکاري اها
بدعت نه ڪري. ڪنهن آرٽسٽ برفاني گاڏي کي ڪتن کان
چڪرائيندي تصوير جوڙي هئي. اها سينسر ڪئي وئي. جو ته پوليس
جي اجازت کونه ورتي وئي هئي. ڪنهن لکاريءَ انتظامي امور جي
ڪجهه غلطين جي نشاندهي ڪئي هئي. ان تي به بندش وڌي وئي ته
"سچ لکڻ به ڏوهه برابر آهي".

تعليم مٿان به وڏي چوڪسي هئي. نڪولس ون يونيورسٽين ۽
اتي جي استادن ۽ شاگردن جي آزاد خياليءَ کان به ڏاڍو خائف هو. هن
جي چوڻ مطابق اهي ادارا انقلاب جا اڏا آهن. هو چوندو هو ته تعليم
هارين ۽ غلام جي ٻارن جي ذهنن مٿان برا اثر چڏي ٿي. چاڪاڻ ته هنن
۾ سوچڻ جي سگهه پيدا ٿئي ٿي.

سال 1848ع کان پوءِ يورپي انقلابي اثر جي اپار ڪري شهرين جي يورپ وچڑ مٿان پابندي نافذ ڪئي وئي هئي. يونيورسٽين منجهه قائم ڪيل چيئرس، فلاسافي ۽ يورپين جي دستوري قانونن مٿان پابندي وڌي وئي. منطق ۽ نفسيات جا علم مذهبي اسڪالرن کي پڙهائڻ لاءِ سونپيا ويا. نيچرل سائنسز جي علم کي بي ديني علم سڏيو ويو ۽ سوشل سائنسز کي وري عوامي اپار جو ذريعو ڪوٺيو ويو.

روسي تعليمي سوسائٽي سرڪاري اصولن تحت ماٺهن کي مجبور ڪيو تہ اهڙي گهٽيل ۽ ظالم ماحول منجهه رهن ۽ وري خوش ٻه رهن. اهو هيو ان دور جو حال، جنهن کي سرڪاري اهلڪار "سونهري دور" Golden Age چوندا هئا، جيڪو دراصل نڪولس ون جو آمراٽو دور هيو.

آخرڪار انهن سرڪاري ليکڪن منجهان هڪڙو ماٺهو باغي ٿي پيو جنهن چيو تہ اسان کي سائنس، فلاسافي، پيار ملڻري آرٽ، مستيسزم ۽ ٻيا علم ضرور پڙهڻ گهرجن تہ جيئن اسان جي سماج مان جهالت ۽ ترڙائپ/ هلڪڙائپ ختم ٿي سگهي. اهو هيو اليگزينڊر هرزن (Alexander Herzen) جيڪو پاڻ سرڪاري ڏر جو ميمبر هيو ۽ ان دور جو قابل نقاد پڻ. ان سونهري دور جي ميمبرن منجهان هڪ شاعر ٻ اپريو جنهن جو نالو پشڪن هيو. هن سان شامل شاعرن جو هڪ سڃاڻ گروپ ٻ هيو جن منجهان هرهڪ پنهنجي پنهنجي شاعريءَ جي لاڙن جو مهندار ڪري ميجيو ويندو هو. مثال طور: لوڪ ادب، صوفيانہ ڏکن وارو لاڙو هاري حقدار ترجمو ڪرڻ وارا وغيرہ. انهن گڏجي قومي شاعريءَ وارو رتبو حاصل ڪيو. ان کان پوءِ چاليهن واري ڏهاڪي منجهہ وري نثر نگاري اوترو ئي ڪلاسيڪل ۽

قومي رنگ روپ سان ايري، جنهن جا مهندار هيا گوگول ترجنيف ۽ ٻيا همعصر، جن عالمي ادب جي ليول حاصل ڪئي، اهي هئا ٽالستاءِ ۽ دوستووسڪي، اهو دور چاليهه ۽ پنجاهه جي ڏهاڪي تائين اچي پهتو.

ان کان پوءِ ڪتاب ڇپجڻ لڳا، صحافت ۽ تنقيد نگاري ۾ اضافو ٿيو. رسالا، هفتيوار ۽ ماهوار ۽ روزانه اخبارون ڇپجڻ لڳيون ۽ اهي پوري ملڪ ۾ پهچڻ لڳيون. هن ئي دور ۾ نيشنل اسڪول آف پينٽنگ قائم ٿيو. روسي ميوزڪ جوڙجي وئي ۽ ان جو ذڪر هرهنڌ ٿيڻ لڳو. ٿيٽر به وڏو نانءُ ڪڍيو. وڏا نالیوارا ايڪٽر: شيپڪن، موڪلوف ۽ بيليت وغيره ميدان تي اچي ويا.

هن دور جي تمام مشهور تبديلي جيڪا آئي، ان تحت اعليٰ تعليم يافته طبقو جڙيو جن جي سربراهي هيٺ فلسفو تاريخ، سياسيات ۽ ادبي تنقيد نگاري جهڙا علم پڙهيا ۽ پاڙهيا ويا. پوليٽيڪل رومانويت ۽ ان بعد ادبي رومانويت آخر ۾ فلاسافيڪل رومانويت، سيني تي تحقيق ٿيڻ لڳي. يورپ جي اثر هيٺ جتي بائرن ۽ اسڪاٽ پڙهيا ويا، ان کان پوءِ جرمن ادب فلسفي، حسن شناسي ۽ هردر، شليگل، فچي ۽ پوءِ هيگل ۽ شِلر جا عاشق به پيدا ٿيا ۽ پڙهڻ وارن جو تعداد به وڌيو. جرمن رومانوي فلاسافرن جو مطالعو پڻ ٿيڻ لڳو. نوجوان طبقو تمام گهٽي تعداد ۾ مطالعي جي ميدان ۾ ٽپي پيو. ترجنيف اهڙن جوانڙن کي گفتار جا سورما هجڻ جو عنوان ڏنو. ايتري تائين جو فچي، شليگل ۽ گوئٽي جي فائوسٽ تي به مطالعو ٿيڻ لڳو. اهڙي طرح سان روس جي ڏٽڙيل سماج جون اکيون کلي ويون ۽ اهي پنهنجي اديبن، عالمن ۽ فلاسافرن ڏانهن رهنمائي لاءِ واجهائڻ لڳا.

ان وقت جي علم ادب مٿان جنهن لکاريءَ جي ڇاپ هئي، ان جو نالو هو بيلنسڪي (جنم 1811) اسڪول ۾ يونيورسٽي مان تڙيل، غربت ۾ صحت جو ماريل، قدرتي ڏات ۾ ڏاڍو سان روس جو وڏو ذهين نقاد ٻڌجي ويو. سال 1934ع کان وٺي پندرنهن سالن تائين روسي ادب ۾ سماج جو مهندار لکاري رهيو. هن جا مضمون جيڪي پشڪن، گوگول، لرمونتوف ۽ ٻين ننڍين وڏن لکارين مٿان هن لکيا، ڏاڍا پسند ڪيا ويا ۽ بحث هيٺ رهندا آيا.

بيلنسڪي جا ٽي دور ليکيا وڃن ٿا. هڪڙو شاعريءَ ۾ فلسفي وارو جنهن اندر سماجي سوجھ کان وٺي سياسي سڃائي وارو ۽ سماجي سڌار وارو رجحان. ان منجهان بيلنسڪي پنهنجي عقلمندي سان ڪامياب ٿي نڪري آيو. هن جو چوڻ هو ته ماڻهو پنهنجا قدر پاڻ جوڙي ٿو جيڪي هن جي سڃائي کي روشن ڪن ٿا. حسن، انصاف ۽ سچ انساني زندگي کان اُتم نه سمجهڻ گهرجن، بلڪ زندگي گهاريڻ منجهه انهن کي حاصل ڪرڻ جي جستجو شامل هجي ۽ اهڙي طرح حياتي منجهه انهن جي حاصلات جي ڪوشش جاري هجي ۽ اهڙيون نعمتون حاصل ڪري دم ڪڍجي.

بيلنسڪي ٻئي دور ۾ فرانس جي انسانيت شامل سوشلزم طرف قدم وڌائي ٿو ان جي اثر هيٺ هو مثبت رجحانن کي اپنائي ٿو. ٻين همعصرن جيان هو سوشلزم منجهه نئون دين پسي ٿو ۽ ان طرف اخلاقيات جي اعليٰ قدرن جي هجڻ ڪري مائل ٿي وڃي ٿو. هو سماجي ۽ سياسي مسئلن کي سڃائي سان پرکڻ لاءِ چوي ٿو.

بيلنسڪي جي پوياڙيءَ وارن ڏينهن ۾ سال 1848ع دوران هرزن فرانس جي ملوڪيت جي خاتمي جي ڪوشش ڪري ٿو

بيڪونن ۽ دوستووسڪي روس ۾ پيٽرسبرگ منجھ ڳجھيون گڏجاڻيون ڪن ٿا.

بيلنسڪي پنھنجي ٽين ۽ آخري دور منجھ رومانٽڪ نقادن کان پاسيرو ٿي وڃي ٿو. حسن شناسيءَ کي بہ الوداع ڪري ٿو ۽ آخر ۾ سماجي رستو اختيار ڪرڻ جي تلقين ڪري ٿو. ھن جو چوڻ ھو تہ ھر لکاري پنھنجي ماحول مطابق لکي ٿو ۽ ھن جي پرک بہ انھن سماجي سچاين جي روشني ۾ ڪئي وڃي. ان سان گڏ ھن وٽ تومیت وارو جذبو بہ ضرور موجود ھجي. آخر ۾ ھو سچائيءَ جو حمايتي ٿئي ٿو ۽ گوگول کي نيچرل اسڪول جو سربراھ سمجھي ٿو ۽ فن جي اھميت، سماجيات سان سلھاڙيل ھئڻ جي تلقين ڪري ٿو. مرڻ کان اڳ ھن لکيو تہ فن براءِ فن جو ڪو وجود ناھي. فن پاڻ سچائي پيدا ڪري ٿو جنھن اندر سمورا سچ سمايل ھجن ٿا. اڄ جو فن ۽ ادب اڳ کان تمام گھڻو سماجي مسئلن جي نشاندھي ڪري ٿو ۽ روسي نيچرل اسڪول بہ سماجي مسئلن جي سڌارن ۽ واڌارن طرف روان دوان آھي. ھڪ سماج سڌارڪ مغرب جو طرفدار ۽ محب وطن جي حيثيت سان ھن جو پڪو ويساھ ھو تہ روس غلاميءَ کان نجات حاصل ڪري. تھذيب ۽ تمدن منجھ ڪامياب تجربا ڪري ۽ انسانيت جي علمي ۽ شعوري بلندين تائين پھچڻ جي ڪوشش ڪري.

ھي سنھڙو ۽ سيپڪ مڙس ڏاڍو بھادر ھو. پنھنجي ڏکايل ڏيل ۽ ڏڦڙن منجھ فرق سميت اصولن مٿان قربان ٿيندو رھيو. ھن کي ويڙھاڪ شخص ڪري ڪوٺيندا ھئا. اھو ئي سبب ھو جو ھن جا نيصلا ڏکيا ۽ شديد تنقيد سان ڀرپور ھوندا ھئا. ھو چوندو ھو تہ منھنجون تحريرون ۽ منھنجو اندر وارو لکاري ھڪجئي کان جدا ٿي نٿا

سگھن. منهنجي قوت منهنجي جذبن سان سلهاڙيل آهي، نه ڪي صلاحيت سان.... روسي ادب منهنجو رت آ ۽ زندگي آهي.

ان ڳالهه ۾ ڪو وڌاءُ ناهي ته اٽويهين صديءَ جي روسي ادبي تنقيد نگاري کي پختو ۽ پائيدار ڪرڻ وارو بيلنسڪي هيو. هو استاد بٽيو قانوندان ٿيو ۽ ايندڙ نسلن لاءِ سماجيات کي ساڻ کٽي هلڻ وارو ماڊل بڻجي ويو.

ويهين صديءَ مٿان به هن جي ڇاپ ڇانيل رهي. مارڪسوادي هن کي انقلابي جمهوريت جو مهندار چوڻ لڳا. جڏهن ته مذهبي مهندارن ۽ ادب جي حسن شناسيءَ وارن ٽيڪيدارن هن تي الزام هنيو ته فن براءِ فن واري ادبي لاڙي کي هن توڙي مروڙي پيش ڪيو آهي.

بيلنسڪي پنهنجي دور جو مهندار ۽ ڪامياب لکاري بڻجي ويو جنهن سچ ۽ سونهن کي موڙ ڏئي سماجي جاڳرتا ۽ سماجي شعور ۽ ساڃاهه جو بيج پوکيو.

چاليهه ۽ پنجاهه واري ڏهاڪي ۾ روسي ادبي ۽ علمي سڃاڻ شخص تاريخ ۽ سياسيات جا حمايتي بڻجي پيا. بنسبت آفاقي علمن ۽ حسن شناسي وارن لاڙن جي. هنن آڏو اهو سوال ايري آيو ته روس جو قومي ڪردار ڪهڙي قسم جو هجڻ ڪپي مستقبل منجهه. ان بحث دوران به ڏڙا بڻجي پيا. هڪڙا ديسي سيڙ ڪجن جا حمايتي ته ٻيا وري پرديسي پرين جا حامي بڻجي آمهون سامهون ٿي پيا. يعني سليووفائيلس ۽ ويسٽرنائيزرس (Slavophiles vs Westernizers).

ترجنيف، گرينووسڪي ۽ سندن ساٿي وچڙا مغرب نواز هيا. جن جو چوڻ هو ته ملڪ اندر آمريت بدران پارلياماني نظام هجي. وري بيلنسڪي، بيڪونن ۽ هرزن ۽ انهن جا ساٿي جيڪي چاهن پيا ته

سمورو نظام سياسي ۽ سماجي تبديل ٿيڻ گهرجي. هنن جو چوڻ هو ته ملڪ جو مستقبل ان ۾ ناهي ته منجهس ساڻ ڪوڙ ۽ ڪفر، نقلي تومپرستي ۽ (Byzantine) جهڙيون انتقامي پاليسيون هجن پر ان جي برعڪس آزاد خيالي، سائنسي سوچ، انفرادي ۽ اجتماعي آزادي ۽ سموري سماجي ۽ معاشي ڏانچي جي تبديلي هئڻ گهرجي. هرزن (HERZEN)، ان سماجي تبديلي ۽ انقلاب جو پنهنجي فرانس نواز ساٿين سميت وڏو حامي ۽ پرچارڪ هيو.

اليگزينڊر هرزن (Alexander Herzen) (1812_70) روس جو اعليٰ تعليم يافته، طاقتور قلم ڪار سال 1847ع منجهه روس مان نڪري ويو. فرانس ۽ انڊلي منجهان گهمندو لنڊن منجهه سياسي پناهه ورتي لڏو لاهي ويهي رهيو. هن اتي پريس قائم ڪئي ۽ اتي سمورو بندش پيل مواد پنهنجي ملڪ وارو چپڙ شروع ڪري ڏنو. هن جو رسالو The Bell ڇپجي ويو ۽ ڳجهن رستن ذريعي روس اندر پهچڻ لڳو. پنجاهه واري ڏهي منجهه هن جي سياسي نظرين وڏو اُڌم مچائي ڏنو ۽ رسالو ۽ هرزن هٿي مقبول ٿي ويا.

هرزن ڪوشش ڪري ديسي ۽ مغربيت پرست ڏڻن منجهه مفاهمت جو رستو اختيار ڪندي روسي سوشل ٿاٽ نالي اسڪول جو بنياد رکڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن کي هن عوام دوستي Populism جو عنوان پڻ ڏنو.

هرزن لنڊن ۾رهڻ دوران ڏٺو ته مغرب منجهه جيئن ته آزاد خيالي، منافقي، ڪمينائپ ۽ بي راهه روي عام جام هئي، تنهن ڪري مغرب منجهه انقلاب اچڻ مشڪل ٿو لڳي ۽ هرزن وري به اهڙي اميد روس اندر قائم رکي. هن جو ايمان هيو "روحاني سماجيات" منجهه :

بمقابل يورپي سماجي اصولن جي. مزدور اتحاد، هارين جو اتحاد، دولت شاهيءَ جو فقدان روسي عوامي جاڳرتا، جيڪا اڏو گابري پاروٽي جمهوريت کان نفرت ڪندڙ هئي، انهن سيني ڳالهين جي ڪري هرزن پراميد هيو ته روسي عوام سماجي انقلاب آڻي سگهي ٿو ڇاڪاڻ ته مغربي دولت شاهي ۽ راج شاهي کان هنن کي نفرت هئي. هرزن ۽ بيڪونن ۽ سندن ساٿين جو خيال هيو ته مغرب ۾ روسي انقلاب اچڻ کان پوءِ ئي ان طرف ايندو. هرزن 1854ع ۾ لکيو هو ته وڏا مزيدار ۽ مسئلا آهن، سماجي مسئلو ۽ روسي مسئلو. بنيادي طور تي اهو مسئلو هڪ ئي آهي پر ان جا رخ ۽ چئي سگهجن ٿا.

هرزن جون تحريرون الهامي اشارن کان گهٽ ناهن، اهي تمام مزيدار ۽ اندر منجهه پيهي وڃڻ جوڳيون لڳن ٿيون. ساڳئي طرز جا خيال سليووفائيلن جا به هئا ته روس ٽيون روم بڻجي ويندو. جتي ماڻهن جي روحاني ارتقا نمايان نظر ايندي، ورڻ هرزن ان نتيجي تي پهتو ته هن جو ملڪ سڏو سنئون دنيا اندر سماجي انقلاب جو موجد ٿيندو.

هرزن جا سياسي ۽ سماجي اصول هن جي صحافتي صلاحيتن هيٺ گهٽي ياڳي اسريا ۽ نسريا پر هن جي تخليقي سگهه ايجا به سگهاري هئي. Past and Thought جو تخليقڪار هن جون پراثر يادگيريون (ميمايرس) حقيقت پسندي تحت جوڙيل ناول، عقل ۽ فهم پريا مضمون هرزن کي هڪ عظيم نثر نويس ثابت ڪرڻ لاءِ ڪافي آهن. ترجنيف جي راءِ کان به مٿانهان، جنهن هرزن لاءِ هن قسم جي راءِ ڏني هئي ته "هرزن جي استائيل، جيڪا مڪمل طرح تي انگڙ ونگڙ هجڻ جي باوجود مون کي سُرور بخشي ٿي، اها جڙ تازي گوشت جيان آهي".

باب اٺون

آئوان ترجنيف

IVAN TURGENEV

(1818 -1883)

اڻويهين صديءَ جي پهرين اڌ ۾ روس اندر جيڪي سوچ ۽ سُرور جا تذڪرا هئا، انهن جو راوي ترجنيف هيو. ادبي اسڪول جو سربراهه سچ جو پنهنجي ملڪ اندر مبلغ. يورپ منجهه روسي ثقافت جو غير سرڪاري سفير. هي شاهوڪار نيڪ مرد زندگيءَ جا ٽيهه سال سير و سفر ۾ فرانس ۽ جرمنيءَ لٽاڙيندي سموري ڪنڊ ڪي پساريندي وڃي برطانوي ٻيٽن منجهه ڊاهو ڪري ٿو. فلابيئر ۽ زولا، هينري جيمس ۽ برٽالڊ آرباچ جو دوست،سال 1850ع کان 1880ع جي دور وارن ليکڪن ۽ فنڪارن سان سچاڻپ ۽ اثر رسوخ رکڻ وارو هن جون لکٽيون يورپ جي وڪٽوريا دور جي گهڻين هولين ۾ ترجمو ٿيون، جن ۾ آمريڪا به شامل هو انهن ترجمن جي معرفت پهريون دفعو روسي حياتي ۽ علم و ادب جو تعارف مغربي دنيا منجهه ٿيو.

ترجنيف مختلف يونيورسٽين، ماسڪو سينٽ پيٽرسبرگ ۽ برلن منجهه اسٽينڪيوچ ۽ بيڪونن سان گڏ تعليم پرائي ٿو. بيلنسڪي ۽ هرزن سان گهاڻي دوستي ته رکي ٿو پر هنن جي نظرين، سوشلسٽ ۽ ريڊيڪل جو اثر ڪونہ ٿو ونڊي. هو مغربي تهذيب جو ميجيل حامي، هلڪو انسانيت پرست ۽ آزاد خيال ڪي پسند ڪندڙ روين ۽ لکتن منجهه انتهاپسنديءَ کان پاسو ڪندڙ هميشه متوازن،

سلجهيل جوان، جيڪو حسن اخلاقيءَ، فن ۽ عقلمنديءَ کي سيني کان مٿانهون مان ڏيڻ وارو هجي ٿو.

عام روسي جي زندگيءَ ۾ جيڪي عادتون، ظالماڻو انداز، جذباتي نماءُ، ديني دوکن لاءِ ڏُکو ڪٽڻ کي پسي، وري جڏهن ترجنيف کي ڏسجي ٿو ته پراڻي راءِ تان هٽ ڪٽڻو پوي ٿو. سچ ته هي سلجهيل ذهن وارو شخص، ڪنهن به پارٽي، نسل ۽ گروهه جو ساٿاري نه ٻڌيو ۽ نه وري ڪنهن سياسي يا فلسفي ڪليسا منجهه ڪڏهن سيس نوائڻ ويو. هن عقيدي لاءِ به نرم ۽ نرمل رويو رکيو. بشمول پنهنجي وڏڻ جي ۽ ساڳيو رويو هن پنهنجي همعصرن جي فلسفي حيات لاءِ قائم رکيو. هي واحد روسي ناول نويس هيو، جنهن ڪنهن به فرمائش يا مجبوريءَ تحت قلم کي نه ڏوڙايو. ساڳئي وقت، جيڪڏهن نسلي لحاظ کان جذباتي ۽ رومانوي رويا وٺس هيا به ڪٽي، تڏهن به هن پنهنجو ذهن ٽڏو رکيو. اهڙو اظهار هن پاڻ ڪندي چيو هو ته هن جو عقل ۽ فهم هميشه ماڻاڻ همدردي ۽ مثبت سوچ وارو رهندو آهي.

ترجنيف پنهنجي تحريرن جي روشنيءَ ۾ پاڻ کي عظيم لکاري ثابت ڪري ڏيکاريو آهي. هو يورپ ۽ سينٽرل ايشيا مان جتان به گذريو آهي، اتان جي ماڻهن جي مايوسين ۽ دردن جا داستان، ڪردارن جا نمونا چونڊيندو ۽ گهڙيندو رهيو آهي. زميندار هاري، غلام هارين جا ٻار، غريب عورتون، جيڪي سورن جي سوغات سمجهي سيني سان لڳايون گهمنديون وتن ٿيون، نرمل ناري، عاشق جي بيوفائيءَ ۾ حياتي اجاڙ ٿي سمجهي، اهڙي قسم جا بنا پلاٽ قصا ۽ ڪهاڻيون، سال 1852ع ۾ ڇپجي ڪتاب جي روپ ۾ ظاهر ٿيون ۽ جلدي ڪلاسڪ بڻجي ويون. پوري صديءَ دوران اهي اسڪولن ۾ هر ماڻهوءَ

لاءِ وندر ۾ نصيحت جو باعث بڻيون. انهن منجهه غلامن کي به انسانن وارا امنگ ۾ اُڏما، محبتون ۾ ماڻا، خواهش ۾ ضرورتن هڻڻ وارو ڪري ڏيکاريو ويو آهي، جيڪي ان کان اڳ ۾ فقط هنن جي مالکن ۾ خالقن وٽ ڏيکاريون ويندیون هيون. ترجنيف غلام ۾ مالڪ، تشدد ۾ ظلم کي سڏو بيان ڪرڻ بدران حالتن جو ذڪر ڪيو آهي، جنهن ۾ همدردي وارو عنصر پاڻ ئي ظاهر ڪري ڇڏيو ته ڏوهي ڪير آهي ۽ بي ڏوهي ڪير! اهڙي طرح سان هولي، منظر نگاري، سريلائپ هن جي تحرير کي چار چنڊ ڀڻي لڳائي ڇڏيا.

ترجنيف جي لکيل ڪتابن جو وچور هن طرح آهي:

1. ننڍيون ڪهاڻيون ۽ ننڍا ناول:

First Love, Acya, Spring freshets,

2. وڏا ناول:

A nest of Gentle folk_ RUDIN_ On the Eve

Fathers and Sons_ The Virgin Soil_ Smoke

3. شاعري: (نثري شاعري) *SENILA*

ترجنيف شاعري ڪرڻ جو سبب ٻڌائي ٿو ته، مان موت ۽ انسان جي خاتمي واري خوف کان بچڻ ٿو چاهيان. هن پنهنجي دوست کي هڪ خط لکيو، جنهن ۾ هن لکيو ته: مان خالي آسمان کي ڏسي نٿو سگهان، پر حياتيءَ کي سٺو ڪرڻ ٿو چاهيان، ان جي حقيقت ان جا وهم، ان جا حادثا، ان جون رسمون، ان جي تيز گذرندڙ خوبصورتي. هن چيو ته ماڻهوءَ کي پنهنجي قسمت کي وسارڻ نه گهرجي. جواني، بهار، خوبصورت دوشيزائون، خوب سيرت خواتين، جيڪي پيار آڏو پنهنجو

سينو سپر ڪن ٿيون. اُهي هئا، هن جا پسنديده تصورات، جيڪي وڏندڙ حياتيءَ سبب انڌيرن جي ور چڙهي ويڻ ٿا.

نقادن خاص طور تي دوستووسڪي ۽ ٽالسٽاءِ هن کي شهرت جو بکيو ۽ ڪاريگريءَ سان اٽوٽندڙ واقعا بيان ڪندڙ ڪوٺيو هو. نقاد چا ٻه چون، هن جو تاريخ ۾ نالو هڪ سچي لکاريءَ جي روپ ۾ قائم رهندو. هن جو فن، پولي، سريلو ستاءِ، ڪيس روس جي اٽويهين صدي جي وڏن نثر نگارن منجهه تسليم ڪري ٿو.

Turgenev's stories were based on real facts and dealt with living models. His works have an aesthetic unity dependent on style and singleness of purpose.

گنچروف ۽ آسٽروووسڪي

GONCHAROV AND OSTROVSKY

آئِوَن گنچروف (91_1812)، پنهنجي آبائي جاگير ۾ وولگا نديءَ جي ڪناري تي هڪ ننڍڙي شهر ۾ ڄائو جتي هن جا وڏا صوفن مٽان ٽنگان ٽيڙيون ليٽيا پيا هوندا هئا ۽ هنن جا منشي ۽ چاڑتا ٻٽاڪون ۽ هاري وينا ٽِڻَ ٻڌندا هئا. هن اتي جي عام تعليم حاصل ڪئي ۽ ٻاويهن سالن جي عمر ۾ سرڪاري نوڪري تي چڙهيو. هو پنهنجي ٽيٽهن سالن جي نوڪري واري عرصي اندر مختلف عهدن تي رهيو. سينسر کان وڏي ڪري انتظامي لڙهيءَ ۾ لٽڪندو رهيو. هلڪو مذهبي ۽ مجيل ڪُٽنارو پنهنجي دنيا اندر بند رهيو. سال 1856ع ۾ اوچتو ٻاهرين دنيا جو دورو ڪرڻ لاءِ ٺڪاءُ ڏنائين، جنهن جو ذڪر هن پنهنجي پستڪ 'Frigate Pallas' اندر ڪيو آهي. پر هي ٽلهو متارو وڏين مُڇن ۽ ٽڪل خيالن وارو مڪمل طور ڪامورڪي جي ڏِڪ ڏيندڙ ڪو لکاري بہ هيو. هو پنهنجي اندر جي اُڌمن (ٻئي پاسا) پلو ۽ برو هجڻ جو رکوال ٻڌجي، نقلي هيروز جون حياتيون خوشين ۽ خوابن سميت گهڙيندي ٽن ناولن جو خالق ٻڌجي ويو. هو خاموشيءَ سان دل ۾ درد سانڍيندي قلم جي ڪرت ڪندو رهيو. هن پهرين ناول 'Oblomov' ڏهن سالن (59_1849) اندر مڪمل ڪيو ۽ ٻئي ناول *'The Precipice'* کي ٻين ڏهن سالن (69_1859) منجهه پورو ڪيو.

هو پنجٽيهن سالن جو هو تہ هن پهريون ناول 'A Common Story' ڇپائي پڌرو ڪيو عوام ۽ نقادن پاران داد مليس ۽ هن جي ناول کي فطرتي نموني جي اظهار جو ماڊل ڪري ميڇيو ويو. هن جي سوانحاتي ڪاوش جو هيرو اليگزينڊر آڊيو صوبائي ليول جو خيالي پلاوَ پچائڻ وارو شاعري تہ ٽڪل ڪري ٿو پر خواب وري وڌا ڏسڻ لڳي ٿو. سندس حقيقت پسند چاچو پيٽر اهڙي ڳڻ مهٽ ٿو ڪريس. جو همراهہ خيالي۽ پلاوَن کان پٽا ڏئي پڇي ويچي ٿو. هو ننڍي سرڪاري ڪلارڪي مان هٽ پٽي ڪنهن اٽڪاتل دولتمند چوڪري۽ سان شادي رچائڻ لاءِ تيار ٿي ويچي ٿو.

گنچروف جو اهم ۽ طويل ناول 'Oblomov' پڻ آتم ڪٿا آهي. ان جو هيرو تخليقڪار جيان وولگا جي ڪناري جنم ونڌي ٿو. اتي ئي سستي ۽ ڪاهلي منجهہ خوشامدڙين جي وچ ۾ هو سچائي۽ کان پري رهي ٿو. هن جا غلام سندس ڪم ڪار ڪندا رهن ٿا. ان وچ ۾ هو سينٽ پيٽرسبرگ يونيورسٽي۽ ۾ داخلا ونڌي نئين نسل جي تصوراتي دنيا سان گڏ هلڻ چاهي ٿو. هو هوشيار ۽ رحمدل آهي، پر سستي ۽ ڪاهلي واري ڪيس جو ڀُتي ۾ پياريل هجي ٿي. ان ڪري وڌن ڪمن جي ويجهو ئي نٿو ويچي. هو صوفي مٽان ليٽي ڏينهن ڏئي جو خواب ڏسڻ کي ترجيح ڏئي ٿو. هن جي همت اڏ رنگي بيماري۽ جي ستيل، ڪم ڪان بي عملي، ڪاهلي ۽ سماجي عظمت جي نشاني آهي ۽ ڪم يا عمل ڪرڻ پٽ پاراتي جيان آهي. اولگا لاءِ هن جو پيار ڪيس بيداري طرف ڏکي ٿو پر هو وري بہ ڏهڑ ۾ ڦاسي ٿو. ان تي پريشان ٿي ويچي ٿو تہ چوڪري تہ قابل ۽ عمل ۾ يقين رکڻ واري آهي ۽ مان هن کي ڪيئن سنيالي سگهندس. اهو سوچيندي اولگا مان هٽ ئي ڪيي ويچي ٿو.

هوءَ آخر هن جي اسڪول واري دوست سان شادي ڪري ٿي ۽ اهي ٻئي هن کي ڪاهليءَ جي ڏهڙ مان ڪڍڻ چاهين ٿا. آخر اوبلوموف حياتي جا آخري ڏينهن هڪ اڻ پڙهيل بيواهه آگاٿا جي گهر ۾ گهاري ٿو. هوءَ سٽيا کاڌا تيار ڪري هن جو پيٽ پري، ڪيس هالڪپٽي طرف ڏکي وڃي ٿي، جتي هو ڪائي پيٽ پري، نند ۽ خوابن ۾ رهي ٿو.

آبلوموف کي آخر بيمار سمجهي مستقل بيمار ڪري ڪوٺيو وڃي ٿو. هڪ نقاد آخر هڪ مضمون لکيو ته: آبلوموفزم آهي ڇا؟ جواب اهو ڏنو ويو ته اها هڪ بيماري آهي، جيڪا غلامن، مزدورن منجهان اُپري مالڪن ۽ زميندارن تائين پهچي ٿي ۽ ان جي اثر سبب ملڪ ۾ تنزل ۽ تباهي جو باعث بڌجي ٿي. مٿين خوشحال (ڪلاسز) گهراڻن جو چوڻ آ ته ڪم ڪرڻ مٿين ڪلاس وارن لاءِ سماجي توهين ۽ نالائقي آهي، وڏي ماڻهو ٿيڻ جي نشاني آهي. 'آبلوموفزم' جنهن کي آخر سماجي عمل ڪوٺيو ويو. ويهين صديءَ جي نقادن آبلوموفزم کي نفسياتي الجهاءَ ڪوٺيو، جيڪو حقيقت کي مڃڻ کان انڪاري هجي ٿو ۽ هاراڻي ضد ۽ نابالغ رويو بڌجي ٿو، جنهن مٿان مشرقي تسمت واري نظرئي جو پاڇولو هجي ٿو. آبلوموف جو حياتيءَ کان پڃڻ اهو اعتقاد چيو وڃي ٿو، جنهن تحت چيو ويندو آ ته هر عمل کان اڳ ۾ سوچ ڪرڻ گهرجي. هن جو چوڻ هو ته هر عمل ۾ تنگ اڙائڻ غير فطري ڳالهه آهي، جيڪا هر روسي منجهه نه هجڻ گهرجي. اها ايشيا جي مشهور نشاني آهي ته ڪم نه ڪيو وڃي، اهو ئي سبب آهي، جو هر روسي اندر هڪ ننڊڙو آبلوموف موجود هجي ٿو.

آبلوموفزم بابت ڪهڙي بہ تشريح ڪئي وڃي، پرناول سٺ جي ڏهاڪي ۾ وڏو ڌاڪو ڄمايو ۽ ان کان پوءِ ان کي روس جي عظيم تخليقن جي لسٽ منجهہ شمار ڪيو ويو.

سٺ جي ڏهاڪي منجهہ ئي هر ماڻهوءَ جي هٿن جي زينت بڻيل ۽ سموري عرصي جي حالتن جو تفصيلي پوتاميل، گنچروف جو ٽيون ۽ آخري ناول 'The Precipice' کي ڪو ٺيو وڃي ٿو. ان ۾ هڪ علائقي Volga جو ذڪر ڪيل آهي. منظر نگاري ۽ چند ڪردارن جي ڪارنامن جو تفصيلي جائزو ورتو آهي. ان ۾ هڪ ڏاڏيءَ ۽ ان جي چمڪيلي پوٽيءَ هڪ پينٽر وغيره جا ڪردار چٽيا آهن، جيڪي ڪردار نگاريءَ جي پئمانن مطابق مڪمل ڪردار 'Round Characters' لڳن ٿا. انهن سان گڏ ڪيترا ننڍا Flat ڪردار بہ موجود آهن، لڳي ٿو تہ ڄڻ ڪا پئنوراما پيش ٿيل آهي.

اها حقيقت آهي تہ سٺ واري ڏهاڪي منجهہ بورجوا ۽ مڊل ڪلاس پاڻ کي مٿي آڻڻ ۽ اثرانداز ٿيڻ ۾ ڪوشان هئا پر اها اُڀار معاشي ۽ سماجي حالتن سان سلهاڙيل هجڻ ڪري اڀري نہ سگهي؛ ڇاڪاڻ تہ سماجي ميدان ۾ معيشت تي حاوي طبقو واپاريءَ جو بہ هيو. ان واپاري طبقي کي ڳولي لهڻ وارو هيو هڪڙو جاکوڙي اليگزينڊر آسٽرووسڪي 'Alexander Ostrovsky' (1823_86)

آسٽرووسڪي ماسڪو جي واپار ۽ ننڍن مسئلن (Equity) واري ڪورٽ ۾ ڪلارڪ ٿيو جتي هن کي وسيع موقعا مليا، پيداواري ۽ وچين طبقي جي وچ ۾ معاشي مسئلن کي پرکڻ ۽ پروڙڻ جا. نديءَ جي هن پار کيتي ٻاڙي ڪندڙ ڏاڙهيءَ واري نسل جي زرعي ۽ مارڪيٽ

وارن جو ورتاءُ، هڪئي سان ۽ پوءِ استعمال ڪندڙ (Consumer) طبقي سان.

آسٽروسڪي جو واپاري طبقي جي دولت جي زور تي عام ماڻهن سان ورتاءُ ڏکيئتر کان گهڻ ناهي هوندو. هو دڪان تي بدتميز ۽ بد مزاج آهي ته گهر اندر به ظالم لڳو پيو آهي. هن جو اهڙو ڪردار سمودر 'Samodur' هوندو آهي، جيڪو جنهن مهل گهر ۾ داخل ٿئي ته سمورا گهر پاتي گوڏن پر جُهڪي ڪيس ڪيڪارڻ تي مجبور ڪيا ويا آهن. اگر ڪنهن کان ڪا ڪوتاهي ٿئي ته ان کي لتن، مڪن ۽ چهبڪن جي چاشني چکائڻ ۾ دير ئي نٿو ڪري.

هڪ ٻيو واپاري بولشوف پنهنجي ڏيءُ جي لاءِ نياڻو چونڊڻ وقت گهوٽ ڏر جا سڀ اعتراض رد ٿو ڪري، هو چوي ٿو ته ڏيءُ منهنجي آهي، ان کي مان پاليو آهي ۽ مان هن جي حياتي جو واحد وارث آهيان. هن لاءِ ڪهڙو به فيصلو ڪرڻ جو حق فقط مون وٽ آهي.

آسٽروسڪي جي ڊرامن ۾ گهٽي پاڳي واپار ملڪيت، شادي، چوڪريون، جن کي وڪري جو وڪر ڪري سندن واپاري والد پئسن پٽيان نيلام ڪن ٿا. لڳي ٿو جڙ اونداهي دور جي جهلڪ هن جي ڊرامن ۾ نظر اچي ٿي.

آسٽروسڪي مزاحيہ ڊراما به جوڙيا، انهن ۾ روسي حالتن تي ايتري ته چٽر سرس هئي، جو ڪيترن مٿان بندش وڌي وئي.

هن جو مشهور مزاحيہ ڊرامو هيو: 'The Thunder Storm' (1860) جنهن لاءِ ڪنهن نقاد چيو هو ته اهو اونداهيءَ منجهه ڪرٽي جيان آهي.

ڊرامي جي هيروئن 'Katerina' شاعره ۽ مذهبي عورت آ. جنهن تي هن جي سَس تمام گهٽو ڏاڍ ۽ ڏمر ڪري ٿي. هن جو مڙس ڊڳي نما خاموش ۽ ڏهرو هجي ٿو. پريشانين جي ور چڙهيل ناريءَ جي نظر ڪنهن نوجوان تي پئجي ويجي ٿي. ٻئي نظرن جي نوڙين منجهه وکوڙجي ٿا وڃن. اوچتو طوفان 'Thunder Strom' ٿو اچي. ڪترينا بوڪلائجي ضمير آڏو جُهڪي معافي ۽ پيار جو اعتراف ٿي ڪري وجهي. ان کان پوءِ ظالم سَس ظالم سماج سان گڏجي ڪترينا جو جيئڻ جنجال ڪري ٿا وجهن. تشدد ۽ پشيمانيءَ هيٺ هوءَ پاڳل ٿي پوي ٿي ۽ پوءِ خودڪشي ڪري ٿي. هن جي عاشق کي سائبيريا ڏانهن سزا ڏئي موڪليو ٿو وڃي. هن ڊرامي کي ڪو نقاد سمودر ظالم واپاريءَ جي چوڪرين مٿان ظلم جي انتها ۽ ان جي اصولن جي تباهي ڪوٺي ٿو.

آسترووسڪي فقط هڪ ڪلاس "واپاري" تي ڪونہ قلم هلايو آهي. هن جا ٻيا بہ مشهور ڊراما ميدان تي آيا آهن. چند نالا آهن: 'The Poverty no Disgrace'_ The Thunder Storm' وغيره. هن آفيسر شاهيءَ 'Even The Wise Stumble' _ ڪي پنهنجن ڊرامن منجهه خوار ڪيو آهي. مثال طور: 'Wild Money' – 'Profitable Business' – Without Dowry' وغيره.

آسترووسڪي سچائيءَ واري تنقيد جو مها نقاد گوگول کان پوءِ سمجهيو وڃي ٿو. پنجاهه ۽ سٺ واري ڏهاڪي ۾ هن جي سچائي پنهنجي ملڪ اندر ۽ ان کان ٻاهر بہ مشهور ٿي ۽ عالمي ادب ۾ هن کي پڌ اعليٰ مقام حاصل ٿيو.

آسترووسڪي ٿيٽر جو بادشاهہ سڏجڻ لڳو ائين جيئن ناول جو بادشاهہ. گوگول گنچروف ۽ ترجنيف کي سڏيو ويندو هو. هن پلاٽ ۽ ڪردار سمورا روسي سماج مان چونڊيا هئا. اهو ئي سبب آهي جو فرانس جا ننڍا ۽ مزاحيہ ڊراما هن جي ڊرامن آڏو بيهي نہ سگهيا ۽ هن کي قومي حياتيءَ جو ڊراما نگار چيو ويو. هن مٿان صوبائي هجڻ جو الزام بہ لڳو ۽ چيو ويو تہ جيڪڏهن واپاري دڪاندار آڑهتي ۽ وچين طبقي وارن رشوت خورن کي ڪيو وڃي تہ پوءِ آسترووسڪي جي ڊرامن جو ڇا ٿيندو. پر جيتري تعداد ۾ عرصي منجهہ هن جا ڊراما هليا، ان ڪري اهو الزام هن مٿان لهي ويو. هن جا ڊراما اوٽويهين صدي ۽ ان کان بہ وڌيڪ ويهين صديءَ منجهہ هلندا رهيا. ان جو وچوڙ ڪجهہ هن طرح آهي. سال 1870ع دوران هن جا ڊراما چئن پنجن ٿيٽرن ۾ هلندا هئا، 1912ع ۾ ستن يا اٺن ماڊن ۾ ۽ 1940ع منجهہ اٺاويهن ماڊن اندر روزانو هن جا ڊراما سموري روس ۾ اسٽيج ڪيا ويندا هئا.

آسترووسڪي جي شهرت جا ٻيا سبب بہ هئا، هن جي ٻولي، ڊائلاگ، ڪردار، پهاڪا، ادائيگي وغيرہ. اهو ئي سبب آهي، جو هن کي قومي ليول جو لکاري هئڻ جو اعزاز ڏنو ويو ۽ ان سان گڏ هو روسي حياتيءَ جو محافظ غريب ۽ امير جي وچ ۾ واضح فرق رکندڙ مظلوم جو حمايتي هجڻ ڪري هن کي مجتا طور روس جو عظيم ڊراما نگار هجڻ جو ايوارڊ عطا ڪيو ويو.

Oblomov is a debunking of the superfluous man. He is intelligent and kind hearted, but too soft and lazy.... This paralysis of will is rooted in his in eracdicatable contempt for action. He firmly believes that inactivety is a symbol of social superiority and that work is a curse.

باب ڏهون

انڪاريت پسندن کان انقلابين تائين

FROM NIHILISTS TO REVOLUTIONARIES

نڪولس پهرين جي بادشاهي هن جي خوابن واري دنيا سميت ڌڙام ڪري اچي پٽ تي پئي. سال 55_1854ع واري ڪريمين لڙائي (Crimean War) ناخوشگوار نتيجن جي روپ ۾ راج رکوالن جي بتاکن. فني ۽ سياسي ڪوتاهين مُٽان رکيل پردو اڏاري چڏيو. جنهن جي پٺيان هو پنهنجي طاقت ۽ شجاعت جا وڏا واڪ ڏيندي ڏاپندا ٿي ڪونہ هئا. هن سماجي ڍانچن. سليووفائيلس ۽ مغربيت مائل ڌڙي جي مهندارن شڪست خلاف سخت مزاحمت ڪئي. چاڪاڻ تہ ان سان يورپ ۽ مدل ايست منجهہ ملڪ جي رتبي کي ڪاپاري ڏڪ لڳي چڪو هو. نئون زار اليگزينڊر ٻيو همت هاري ويٺو ۽ باهڙجي پيو. ملڪ جي بدليل انقلابي حالتن کي هو پني نہ ڏئي سگهيو ۽ نہ وري ڪورٽ پاران تاج ۽ تخت جي وچ ۾ مفاهمت واري ٻيهاريل پٽ ڪيرائي ٽي سگهيو هو بنا وقت ويڃائڻ جي حالتن کي پرکيندي سڌارن آڻڻ لاءِ راضي ٽي ٻيٺو. هن جي اندر واري اُلجهاوَ ۽ لبرل سوچ حالتن جي تقاضا کي پرکيندي روس اندر غلامن وارو وڏو مسئلو آخرڪار حل ڪيو.

سال 1861ع ۾ زار ٻئي فرمان جاري ڪيو جنهن تحت لکن جي تعداد ۾ هارين کي آزاد ڪيو ويو ۽ کين زمين تہ الاٽ ڪئي وئي

هئي پر ڳوٺاڻي گڏيل پنگتي راڄ ڌاني تحت رنڊائي رکيو ويو هو. هارين کان بعد ۾ معاوضو (زمين جي رقم) قسطن منجهه تہ وصول ڪيو ويو هو جيڪو 1903ع تائين هڪ بلين گولڊ ڊالرس کان مٿيرو هيو.

غلامن جي آزادي معاشي ميدان اندر حڪومت کي حالتن پٽاندڙ وڏي پيماني تي تبديلين ڪرڻ تي مجبور ڪيو. انتظامي تبديلين ملڪ جو مهانڊو ئي مٽائي ڇڏيو ۽ ان طرح سان سٺ وارو ڏهاڪو "وڏن سڌارن وارو دور" سڏجڻ ۾ آيو. زيمسٽو(Zemstwo)جي سڌارن، لوڪل گورنمينٽ اندر سماجي ليول تي وڏيون تبديليون آنديون، حالانڪ اڃا تائين حڪومتي نظام غير جمهوري هيو يونيورسل ملٽري ٽريننگ نافذ ڪئي وئي. جوڊيشل ڪوڊ منجهه عوامي راءِ ٻڌڻ بعد تبديلي ڪئي وئي. جسماني تشدد واري سزا ختم ڪئي وئي (هارين ۽ ڏوهارين لاءِ سائبيريا- بدري قائم رهي) سينسرشپ ۾ نرمي، تعليم لاءِ نوان اسڪول کولڻ، تعليمي ماحول لاءِ يونيورسٽين منجهه آزاد خيالي، پريس ۽ ڪتابن مٿان بندش جو خاتمو- اهي ۽ ڪجهه ٻين قسمن جي سڌارن، سماجي ڌڙن منجهه روشن خيالي جي سوچ ۾ واڌارو آندو.

انهن سڌارن باوجود اڃا ڪجهه پراڻا قاعدا بہ موجود رهيا، پراڻي ۽ نئين نظام ۾ ٽڪراءُ نہ ٿيو ڊڪٽيٽرشپ جا باقيات موجود رهيا، انهن جا بادشاهي خيال ۽ حق بہ هلندا رهيا، جمهوري ۽ پارلياماني نظام جي پٺيرائي رڪيل رهي، ان سان گڏ سٺ واري پوئين ڏهاڪي تائين سماجي معاشي ۽ سياسي ذهنن اندر 1905ع واري انقلاب تائين وڏي انقلابي سوچ جنم وٺندي رهي.

غلامن جي آزادي، بورجوا طبقي جو اُپرڻ، لوئر مڊل ڪلاس جي معاشي ترقي، تعليم يافته طبقي جي ذهنن مٿان وڏو اثر ڇڏيو. رومانوي ذهن وارا فوجي چڱا مڙس ويهن جي ڏهاڪي اندر چاليهن جي ڏهاڪي وارا تصوراتي دنيا ۾ رهندڙ زميندار ۽ سول آفيسر شاهي تيزيءَ سان علمي ۽ تعليمي طبقي ۾ منجڻ لڳا، جن جو ايمان ۽ اعتقاد، عمل ۽ عملي ڪمن جي سڌاري ۽ واڌاري منجهه هيو. سماجي دنيا اندر مڊل ڪلاس جي تبديل ٿيل سوچ، فن، علم، ادب ۽ سائنس جي سهاري ثقافتي محاذ تي مٿي اپرڻ لڳا ۽ پراڻي سوچ واري چگ مڙسي پوئتي هٽڻ لڳي. نئين سوچ اپارڻ لاءِ آسترووسڪيءَ جي ڊرامن وڏو ڪم ڏنو.

سچ، ميوزڪ، پينٽنگ، نيچرل سائنس جي تعليم، سمورن سوچ جي ميدان ۾ گڏجي انقلاب برپا ڪري ڇڏيو جنهن تحت عقلمندي (Rationalism)۽ سماجي روشن خيالي (Social Radicalism) اپرڻ لڳي ۽ سماج جي ذهنن ۾ انقلاب جو سنيهو پهچائڻ لاءِ هڪ ٻيو تمام وڏو انقلابي شخص ميدان ۾ لٿو. سندن نالو هو نڪولس چرنيشووسڪي Nicholas Chernyshevsky (1828_89)

چرنيشووسڪي هڪ پادريءَ جي گهر ۾ جنم ورتو. غير تدريسي طور تي گهڻو مطالعو ڪندي معاشيات جو ماهر ۽ ٻئي طرف ادبي نقاد ٿي اُپريو. هن جا مضمون ۽ مقالا هڪ مشهور رسالي 'The Contemporary' منجهه ڇپجڻ لڳا، جن ۾ هن جذباتيت ۽ خيال پرستيءَ مٿان جَهلون ڪيون ۽ ان سان گڏ همعصر شاعري ۽ نثر نگاري، جيڪا مروج، سماجي ۽ مادياتي واري ماحول تحت تخليق ٿي رهي هئي، ان جي تشريح پيش ڪئي. حڪومتي وائن هن سماج سڌار جي تحريرن کي نوسيندي، جن جو اثر نوجوان نسل تي ٿي رهيو هو

گرفتار ڪيو اهو الزام لڳايو تہ هي حڪومت خلاف سازش پيو ڪري، حالانڪہ هن جي مٿان شاهديون بہ ڏيريون هيون. ان جي باوجود ڪيس سخت پورهئي سان سزا ڏئي سائبيريا طرف روانو ڪري ڇڏيو. ايڪويهہ سال سائبيريا جي سخت سردين ۾ هن عمر گهاريندي گذاري. جنهن کان پوءِ هن کي روس واپس ڪيو ويو تہ هو جسماني طرح ٽٽي چڪو هو ۽ چند سالن اندر انتقال ڪري ويو.

هن جي حياتيءَ دوران پريس اندر چپچڙ تي هن مٿان پابندي لڳل هئي. گوگول جي لکڻين جو چپائيندڙ ۽ تشريح ڪندڙ روسي ادب ۾ هن کي ڪوئيو ويو جتي هن قدرتي اسڪول 'Natural School' جوڙڻ ۾ ان جي مول متن گهڙڻ جو ڪم ڪيو ۽ اهو پڻ اعلان ڪيو تہ روسي علم ادب ۾ سچ ۽ سچائيءَ جي فتح ٿي آهي. روشن خيال نوجوان نسل، پنهنجي ڪلام ۾ هن کي ناول *نيٺ ڇا ڪجي* 'What to be done' جو لکندڙ ڪري پيش ڪيو (ياد رهي تہ هن ناول جو ترجمو ان عنوان سان جناب نورالدين سرڪي صاحب سال 1957ع ۾ ڪيو هو)

چرنيشووسڪيءَ هي ناول پنهنجي قيد بندي واري دور ۾ سينٽ پيٽر ۽ پال واري قلعي اندر گهڙي ورتو هو جنهن جا بہ مشهور ڪردار ويرا پيولونا، آزادي ماڻيندڙ عورت ۽ ڪرسانوف عقلمند فزيشن، روشن خيال ۽ انڪاريت پسند نوجوان جڙ ماڊل بڻجي پيا. هنن کان بہ وڌيڪ هڪ ٽيون ويڙهو ڪردار راخميتوف، جيڪو هن سماجي پڌرنامي جو رکوال بڻجي پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ ڏرتي وارا سمورا شڪ ۽ مزا قربان ڪرڻ جو اعلان ٿو ڪري، هن جا اهڙا اعلان نوجوان نسل جا خواب بڻيا ۽ سندن تصورات منجهہ جڙ ڪا چٽنگ دکائي ڇڏي. هن ڪمزور سڙيل رت واري ڪاهوڙيءَ اهڙا انيڪ عارضي

عڪس ادب ۾ جوڙيا. جو سال 1930ع کان 1955ع تائين واري عرصي اندر ڪيترا ڏڻ سگهارا اوچي پارٽيءَ جا سيڪريٽري، راخميتوف جي گهڙيل چار منجهه ڪاسي اچي ڦهه ڪري ڪريا.

ويهين صديءَ ۾ راخميتوف کي ڪميونسٽ حسن شناسيءَ جو مهندار ڪري ڪوٺيو ويو. هن زندگيءَ کي فن کان مٿيرو درجو ڏنو ادبي ڪاوشن کي سماجي دنيا جي جهلڪ ڪوٺيو. پر هن اها ڪوشش ڪئي ته سماجيات جي ايرڻ لاءِ ان کي ڪو وجود يا بنياد هئڻ ضروري آهي، اهو بنياد ئي هن جي سادن، سماجي تنقيدي مضمونن جو باعث بڻيل آهي.

سال 1836ع کان 1861ع واري عرصي منجهه هن جو شڪار نڪولس ڊوبرولوبوف Nicholos Dobroliubov جيڪو پڻ پادريءَ جو پٽ هو. مذهبي مدرسي جو فارغ طالب اڳتي وڌي تمام سٺو لکاري بڻجي ٿو. حالانڪ هن سماجي اصولن کي ترڪ ڪونه ڪيو ان جي باوجود هن جا ترجنيف، گنچروف ۽ آسترووسڪي مٿان لکيل مضمون سماجي ۽ خيالي اثرن واري تشريح کان ڪجهه مٿيرا بڻجي ويا. پر هن جي ۽ چرنيشووسڪي جي مضمونن، جن منجهه فن کي سڌي ۽ سچائيءَ جي تشريح ڪري پيش ڪيو ويو ان اصول تحت روسي ادبي تنقيد نگاري جو ايندڙ ڪيترن سالن تائين بنياد رکيو ويو.

ڊوبرولوبوف ادب کي سماجي خدمت ڪري مڃيو ۽ پنهنجي همعصر ليکڪن کان به اهو مطالبو ڪيو ته اهڙي ڪوشش ڪن جيئن سماج کي نئين سر جوڙي سگهجي. فن جي ڪاب تخليق هن لاءِ قوت ۽ خيالن جي تشريح جو باعث هئي. ان جي عنوانن جي لسٽ منجهان ئي ان جو وجود بڻجي ٿو. اهو نسل جيڪو معاشيات ۽ نيچرل سائنس جو

متوالو هجي. ان کي تاريخ ۽ فلسفي جي اهميت جي کڻڻ چنتا. ظاهري طرح تي اهو رجحان پرڪشش ۽ دليلن مطابق هجي ٿو. سڀ جي ڏاهڪي وارو نوجوان نسل مرد توڙي عورتون حقيقتن کي وڌيڪ پسند ڪري ٿو ۽ خيالي پلاوَن پچائڻ کان نفرت ڪري ٿو.

اهڙن ئي جذبات کي سهيڙي ان وقت جي ٻئي جوشيلي نوجوان لکاريءَ دمتري پساروف Dimitri Pisarov (1840_68ع) پنهنجي تکي ۽ تيز قلم سان جيڪو پهرين صف جو صحافي ۽ ڪالم نگار پڻ هيو ساڳي سڃائي جي عمارت جوڙيندي پاڻ پتوڙيندو رهي ٿو. ڊوبروليوبوف جيان هن جي حياتي جا ڏينهن بہ ٿورا هيا (هو اٺاويهن سالن جي عمر ۾ شايد خودڪشي ڪندي ختم ٿيو) پر هو ٻاويهن سالن منجهہ ئي مشهور ٿي چڪو هو. هن جي مضمونن طوفان کڙو ڪيو. هن جو آواز جڙ هن جي همعصرن جي دل جو آواز ٿي لڳو. هو پڙ هنن جي خيالن جي ترجماني ڪندو رهيو. سڀ کان پهريان هن ڏکاريو جذباتيت، افلاطون وارو پيار خيالي پلاوَ پچائڻ، شاعرن وارا خواب، انهن سمورن خيالن کي ڪمزوري جون نشانيون ڪري ڪوٺيو. اسان کي جيڪي بہ شيون يا خيال پنهنجي اهم ڪمن تعليم- سائنسي ترقي، مادي ۽ سماجي ترقي، اهي بيڪار آهن، منجهائيندڙ ۽ نفرت لائق آهن- پساروف جو هي بيان نوجوانن لاءِ جڙ مقدس صحيفو ٻڌجي ويو. هنن ان ڳالهہ کي دل سان تسليم ڪيو تہ دولت، ڊانس، ڊرامي ۽ شاعريءَ تي صرف ڪڙ بجاءِ ريل جا بند ٺاهيا وڃن. پساروف، پشڪن جي تحريرن کي پڻ وقت جا قاتل ڊرونس ڪري ڪوٺيو. هن اهڙا بيان بہ ڏنا تہ (شيڪسپيئر جي ڊرامن کان بوٽن جو جوڙو وڌيڪ ڪارآمد آهي) اهي بيان هن ثقافت جي دشمنن Philistines کي چيڙائڻ لاءِ

پئي ڏنا. جن کي اهڙن بيانن کان مٿيان لڳندي هئي. اهي هزارن جي تعداد ۾ گڏجي هڪ بينر مثبت سوچ بنا. بيوقوفيءَ هيٺ جلوس پڙ ڪيندا رهيا.

چرنيشو وسڪي ۽ ڊوبريو لوف جو گهڻو رجحان معاشي ۽ سماجي مسئلن ڏانهن هوندو هو ان سان گڏوگڏ تاريخ ۽ سياسي تبديليءَ جي مسئلن تي به زور ڏيندا رهيا. پسا روف جو گهڻو ڌيان فرد ڏانهن هو هن پنهنجي ماڻهن کي اها صلاح پئي ڏني ته اهي عملي تعليم تي ڌيان ڏين، جيڪا حقيقت ۾ فطرت، ماڻهو ۽ سماج کي عقلمنديءَ جي ويجهو وٺي وڃڻ واري گس ڏانهن پهچڻ ۾ مدد ڪري ٿي. هن مڪمل اختيار اخلاقي يا ادبي کي مڃڻ کان انڪار ڪيو ۽ فيصلي جي خودمختياري، آزادي ۽ انهن اعليٰ رهنما اصولن جي اهميت تي زور ڏيندي هر باعزت ماڻهوءَ لاءِ انهن کي ضروري ڪوٺيو انڪاريت پسند (Nihilists)، اهڙن فرمانن کان خائف هوندا هئا. پنهنجي خاندان اندر ئي انهن جي رڌڻي ۾ رولو پوڙ لڳو. انهن وڏن جي اختيارن تي اعتراض واريا. سماجي گڏجاڻين ۽ سڻن اخلاقي قدرن خلاف آواز اٺاريو. گهرن مان نڪرڻ لڳا. ترڻائپ ۽ بدتميزي کي پاڪر پري، گفتار ۽ روين منجهه وڌڻ لڳا. ڪيترا وڏن گهراڻن منجهان ايريا هنن جي بغاوت وڏن جي هٿ ٽوڪيل اصولن ۽ سخت مزاجي، ڪوڪلي خانداني انا وغيره جي خلاف هئي. انڪاريت پسندي فقط مٿين ڪلاس جي محلن منجهه بي عزتي تصور ڪئي وئي ۽ اهڙي طرح سان بغاوت ۽ بيهودگيءَ (Debauchery) جي علامت بڻجي وئي.

حيرانگيءَ ۾ ورتل والدين اکيون ڦاڙي تڪيندا رهيا. سندن چوڪرين وار ڪٽائي ڇڏيا. سگريٽ ساڙيندي آزادي جي انتها ڪري

ڏيکاري مردن کي هڪجهڙو سمجهڻ لڳيون، چوڪرن وري هاري بوٽ پاتا، روسي جُبا پائي وار وڏا ڪري ڇڏيا. وڏي وات واڪ ڪندي مذهب جي خلاف ڳالهائيندي ان کي فضول شيءِ ڪوڙ لڳا. نئين فيشن هيٺ عجيب ڪپڙا اوڍڻ لڳا (چي، اسان وٽ رئو ڪاسميٽڪس وغيره پائڻ ۽ لڳائڻ لاءِ وقت ئي ناهي). انڪار پرستن پنهنجا مهانڊا ۽ پهريان ئي عجيب ڪري ڇڏيا هئا. جيڪي انهن کي ٻين ڪلاس فيلوز کان بلڪل الڳ ڏسڻ ۾ اچي رهيا هئا.

سياسي سماج وارا انڪارپرست انهن کي سڏڻ لڳا. جن جا وار ڪٽيل، چشمو نڪ تي (ڏس تہ چوڪري) وار وڏا (ڏس تہ چوڪرو) پر اختيار ڏٽي وري انهن کي حڪومت جو دشمن چوڻ لڳا. حقيقت ۾ انڪار پرستي شروع منجهه غير سياسي هئي. هنن جي ظاهري خشڪ مزاجي ۽ وڏاءُ وارو عنصر ان ڪري هيو جو هو ڪم ڪرڻ ۽ عملي اظهار جا حامي هئا. اهي پاڻ پسند ۽ سيڪيولر هئا. هنن جا هزارين ڪارڪن هر طرح جي ڪم ۾ لڳي ويا. اسڪول، ريلوي لائينون ناهڻ، تعليم لاءِ ملڪ کان ٻاهر ويا. عورتن جي آزاديءَ واري تحريڪ ۾ انڪاريت پسند تنظيم جي ڪڪ مان جنم ورتو سموري روس ۾ ڦهلجي وئي ۽ حڪومت وقت کي مجبور ڪيو انهن لاءِ الڳ تعليمي ادارا قائم ڪرڻ لاءِ.

سٺ جي شروعاتي ڏهاڪي منجهه نيهيلزم فقط تعليم جي ترقيءَ لاءِ جاکوڙ ٿي ڪئي. ان جي ڪارڪنن ان دور جي سماجي اُپار ۽ روشن خياليءَ جي ڀرپور حمايت پئي ڪئي. هنن وٽ سياسي رجحان بلڪل ڪونہ هيو. تبديلي ان ڪري آئي، جو هنن جي عملي جاکوڙ واري نظرئي جي راهہ ۾ پوليس ٽپي پئي. هنن روس جي گنهير حالتن

کي بدلائڻ جي عملي کم ۾ پوليس مداخلت ڪئي ۽ نتيجي ۾ ٽڪراءَ ٿي پيو. حڪومت هنن جي تحريڪ کي شڪ جي نگاهن سان ڏسڻ لڳي. هنن جي رستا روڪ ڪئي وئي. هنن سان گڏ ليبرل ۽ روشن خيال ڏڻن. مڪمل سهڪار ڪيو ۽ ٽڪراءَ ان ڪري ٿيو. جو حڪومت پنهنجي ڪيل واعدن ۽ اعلانيل سڌارن تي عمل ڪرڻ کان گريز ڪرڻ لڳي هئي. زار ميمبرن جي اصرار کي پڻي ڏني ۽ پارلياماني بادشاهت ۽ هڪ حاڪم جا حڪم جاري ڪرڻ تي بضد ٻيئو رهيو جڏهن ته ميمبرن منجهه وڏا زميندار ۽ افسرشاهيءَ جي اڪثريت هئي. ان کان علاوه سڌارن جي اعلان کان پوءِ به اقتدار ڏڻي، مراعت يافته مٿين ڪلاس وارا هئا. جيڪا ڳالهه روس جي عوام کي قبول نه هئي. مراعت وارا طبقا هئا: جم کان بخشيل طبقو نواب ۽ نيڪ مرد (Aristocracy) اختيار ڏڻي (افسرشاهي ۽ دين جا رکوالا (Bureaucracy and clergy)، دولت ڏڻي ۽ واپاري (Landed persons & Merchants) يا يونيورسٽي جا ڀگري يافته تعليم دان. انهن طبقن وارن ڏڻن کي سمورا سماجي حق مليل هئا. ٻئي طرف هئا: هاري، لوئر مڊل ڪلاس، فنڪار فني ماهر، مزدور ڪلاس ۽ عام ماڻهو اهي سماجي ٽڪندي جي تري منجهه اچلايل هئا ۽ انهن جي حيثيت، ڪُٽ خلق يا ڏرتي جي جيتامڻن جيتري هئي. انهن جو ئي استحصال ۽ مٿن ظلم يا تشدد ڪيو ويندو هو. روشن خيال نوجوانن دير ئي نه ڪئي. انقلاب جي حمايت ڪرڻ ۾ هڪڙي مٽي ڦرئي نوجوان، ڪاراڪيزوف (Karakazov) جيڪو يونيورسٽي جو شاگرد هو سال 1866ع ۾ زار کي گولي هڻي ڪيي. هن کي سزا ڏيڻ بعد حڪومت

لوهي هٽن واري پاليسي نافذ ڪئي، جنهن تحت فقط خوف اُپارڻ کان وڌي ڪري هر جاءِ تشدد ۽ خوف کي وڌائي ڇڏيو.

انڪارپرست، جيڪي هيل تائين صرف شخصي تبديلي جا قائل هئا، اهي سياسي محاذ تي سازش ڪرڻ لاءِ لهي آيا. ڪيترا زير زمين گروهه، جن هرزن ۽ چرنيشووسڪيءَ جي تحريرن جو مطالعو ڪيو ان سان گڏ مغربي، معاشيات ۽ سماجيات جي ماهرن جا سبق ورجايا ۽ پوءِ اهي انقلاب جي پروپيگنڊا جا مرڪز ٻڌجي ويا.

سترهين صديءَ جي شروعات منجهه ذهني تبديلي مڪمل ٿي وئي. تعليم يافته سماج، خاص طور تي نوجوان طبقو کاهي ڏر جي ويڑهاڪ جٽن سان ڳجهو ناهه ڪندي ڊوبروليوبوف ۽ پساريف ۽ ٻين سڪ جي ڏاهاڪي وارن انقلابين سان ٻانهه ٻيلي ٿي ٻيٺا (مثال طور زينسيف ۽ ٽڪاچيف) انهن وري سوشلزم پيٽرلئوروف (1900ـ1823ع)، هڪ تعليم يافته انقلابي پاپولزم جي بانيءَ جي ڪلهن تي رکي وئي ۽ ان سان گڏ هيو. مائيڪل بيڪونن (76ـ1814ع)، جنهن مارڪس سان مقابلو ڪندي پهرين انٽرنيشنل کي ڏوڏائي وڏو هو. ٻئي سائبيريا مان پڇي نڪتا ۽ وڃي مغرب پيڙا ٽيا، جتي يورپ منجهه هنن سياسي پناهه وٺي پنهنجيون باقي حياتيون گذاريون. هنن جون تخليقون اندر گرائونڊ ذريعن جي معرفت روس منجهه پهچنديون رهيون.

حقيقت پسندي بابت سوچڻ وارن کي ڏاڍا عوام جا ڏک سور ڏسڻ پر آيا. غلام هاري آزاديءَ ملڻ کان پوءِ به خوشحال نه ٿي سگهيو عام انتظامي ڏمر جو شڪار هيو معاشي غلامي، جهالت ۽ غربت ڳوٺن ۽ ننڍن شهرن مٿان راج ڪري رهي هئي. روس ايجا به جاگيرداري، اڌ

ظالم قوتن جي ڏاڍ هيٺ پيڙجي رهيو هو. بس گاديءَ واري شهر ۾ چند وڏن شهرن ۾ رونق موجود هئي. روس جي ترقي ۾ خوشحالي فقط هڪ بادشاهه جي حڪمرانيءَ جي خاتمي ۾ ان جي جاءِ تي گڏيل سماج واري نظام کي لاڳو ڪرڻ منجهه ئي ممڪن هئي.

سماجي انقلاب جو تصور نوجوان نسل جي سات سان سلهاڙيل هيو. نوجوان تعليم يافته نسل پنهنجي روسي عوام جو همدرد بڻيل هو. عوام جا ڏک سور ظلم تشدد، هنن کي ڏکارو ڪري وجهندو هو. چاڪاڻ ته غريب عوام ته سادو معصوم ۽ سماجي خوبين سان ٽمٽار هجي ٿو. مغربي رجحان جا مخالف سليووفائيلس تومي روايتن جا رکوال هئا ۽ هنن جو چوڻ هو ته روس مٿان جيڪا پلائي آهي، اها اصلي مذهب جي ڪري آهي. هنن جي تاريخي روايتن مطابق ماڻهن کي عيسائيت واري پيار کي اجاگر ڪري ڏرتيءَ مٿان الله جي حڪومت قائم ڪرڻ لاءِ پاڻ پتوڙڻ گهرجي. ان جي برعڪس پاپولسٽ طبقو ان ڳالهه تي زور ڏيندو هو ته روسي ماڻهو دلين جا سچا، اتحاد جا قائل ۽ روايتن جا رکوال ضرور آهن پر هن وقت هنن جي دلين جي ديرينه خواهش سوشلزم حاصل ڪرڻ آهي. هو اميد ڪندا هئا ته جيڪڏهن هاري سجاڳ ٿي پون، کين پنهنجي حقن ۽ ضرورتن جي ڄاڻ پئجي وڃي ته پوءِ روس اندر هڪ مڪمل سماج جوڙي سگهجي ٿو.

پيٽرليو روف (Peterlavrov) ڪتاب: *"تاريخي خط"* *'Historical letters'* جو تخليقڪار جنهن ستر جي ڏهاڪي اندر ماڻهن جا ذهن موڙيا، ان جي دعوي هئي ته پڙهيل لکيل ماڻهن مٿان سموري عوام جو حق آهي ته هو محنت ڪري مجموعي طرح سان فن ۽ سوچ حاصل ڪن ۽ عوام تائين پهچائين. حقيقت ۾ ثقافت جو سمورو

مندر ماٿهن جي هٿن سان جوڙيل بنيادن مٿان بيٺل هجي ٿو. تاريخ ۾ ارتقا جي ڊگهي دڳ ۾ سفر دوران لکين ماٿهن لوڙيو آهي بکون ڪاٽيون آهن، جانين جا نذرانا پيش ڪري اپر ڪلاس لاءِ آسائشون جوڙيون آهن، جن جي ڪري ئي هو تهذيب جا مينار کڙا ڪري سگهيا آهن. اخلاقيات جي تقاضا ٿي ٻڌجي ته اهي به سوشل آرڊر قائم ڪرڻ ۾ مدد ڪن ۽ سموري عوام لاءِ ثقافت ۽ خوشحالي آڻڻ لاءِ پاڻ پتوڙين، بجاءِ اهي ڪنهن مراعت يافته اقليت آڏو پيش ڪرڻ جي. سوشلزم ئي اهو آرڊر/ قانون آهي ۽ جيڪي ان آرڊر جي آڻڻ لاءِ ڊوڙي رهيا آهن، اهي ئي روس لاءِ ۽ انسان ذات جي سچي خدمت ڪري رهيا آهن.

ستر جي ڏهاڪي ۾ سوشلزم جي نظرئي مايوس پراڻي نوبل ڪلاس کي پڻ متاثر ڪيو ٿو ڏسجي. هو به هڪ ۽ تعليم جي حق جا حمايتي ٿيڻ لڳا. سماجي خدمت به قرباني جيترو چگو عمل آهي. زرعي ٽيڪس جو به جواز نڪو ٻڌجي. نوان انڪاريت پسند، جيڪي اڳ ۾ تصورات پرست هئا، اهي به هن نظرئي جا حامي ٻڌيا.

ليوروف، خاموش تبليغ جو حمائتي هو. هن جو چوڻ هو اهو طريقو جهنگلي باهه جيان پاڻ ئي ڦهلجي ويندو ان جي مقابلي ۾ بيڪونن سڏي ايڪشن جو حامي هو. هن جو اصرار هو ته روسي عوام اندر انقلاب جا وڏا عنصر موجود آهن، ميڙ، ميڙاڪا، مظاهرا ۽ زار شاهيءَ سان سڌو ٽڪراءَ انقلاب جو درس پڻ ٿيندو ۽ عوامي اُپار هڪ ظالم جي حڪومت جون پاڙون پٽي چڏيندو.

نوجوان نسل ستر جي ڏهاڪي ۾ عملي ڪم ڪرڻ لاءِ جهنگ جهر ۾ ڪاهي پيو ۽ ٻئي مرد توڙي عورتون، اهي به ڳوٺن ۾ ويا، ڪاريگر، آرٽسٽ، نرسون، مزدور روس جي انهن پورهيتن سان ڪلهو ڪلهي ۾

ملائي ڪر ڪرڻ خاطر پري پري جي علاقن تائين پهچي ويا پر هنن کي جلدي اهو احساس ٿيو ته اهو عمل طاقت جي ورهائجي وڃڻ جو باعث ٿيو ۽ اتي جا هاري ۽ مزدور انهن کي مخالف سمجهڻ لڳا ۽ چوڻ لڳا ته هي اسان جي روزگار تي لت هڻڻ لاءِ آيا آهن. پوليس کي به ان تڪراءَ جو فائدو رسيو. جو هنن اجنبي مزدورن کي گرفتار ڪري پنهنجو پاڻ پرڻ لڳا. سال 1875ع ڌاري اهو تجربو ٿيو ته ماڻهن ڏانهن وڃڻ لاءِ سوچڻ ۽ تياري ڪرڻ ضروري هيو. هڪ ڳجهي تنظيم 'Land and Freedom' روس ۾ پهرين تنظيم هئي، جنهن هن تحريڪ جي سربراهي ڪئي ۽ ٻيو حملو ڪيو. اهو حملو ٻيهر به ناڪام ڪيو ويو. حڪومت جي سختي تحت سوين پاپولسٽ ورڪر گرفتار ڪري جيلن حوالي ڪيا ويا ۽ ڪن کي سزائون ڏنيون ويون ۽ ڪيترا بنا ٽرائيل جي جيل پيڙا ڪيا ويا. روس منجهه زار شاهيءَ کي مغربي جمهوري طريقي سان هٽائڻ جون اميدون ختم ٿي ويون. نام نهاد معاشي ماهرن (مارڪس واري ڪيپيٽل جو روس ۾ ترجمو 1872ع ۾ ٿيو هو) جو ايجا به اهو اصرار هيو ته سياسي آزادي ننڍڙو مسئلو آهي بنسبت دولت شاهيءَ جي. پر پاپولسٽ گروپ جي اڪثريت ان راءِ جي هئي ته سياسي حق حاصل ڪرڻ ٻين سڀني ڳالهين کان مٿانهان آهن. هنن چيو ته اسان کي روس ۾ پهريائين جمهوري حڪومت جوڙڻ گهرجي. اها ئي سوشلزم کي قائم ڪرڻ لاءِ پهرين ضرورت آهي.

ملڪ اندر وڌندڙ خلفشار ۽ حڪومت جي جوابي سخت قدمن ان سان گڏ 78_1877ع دوران بالڪن جي غلامن جي آزاديءَ واري جنگ تعليم يافته طبقي اندر انقلاب جي آڻڻ لاءِ جوش جو واڌارو ڪري وڌو. اڳ واري خاموش تبليغ واري تحريڪ دهشتگرديءَ جو

بنياد بڌايو. سال 1879ع ۾ پراڻي لکل تحريڪ 'Land and Freedom' جي جاءِ تي نئين تحريڪ 'Party of the Popular Will' ظاهر ٿي آئي. هر طرف کان ۾ ڳجهي طرح پڻ عوام جي مرضيءَ مطابق جمهوري حڪومت آزاد خياليءَ سميت آٽڻ جا اعلان ٿيڻ لڳا. اها تحريڪ ظالم آپيشاهي خلاف نيٺ هٿياربند تحريڪ ۾ تبديل ٿي ۾ طاقت جو استعمال پڻ ٿيڻ لڳو. پارٽي جي سينٽرل ڪميٽي هڪ گروپ تي جڙيل هئي، جيڪي شخصي قرباني ڏيڻ وارا. اهي مرد ۽ عورتون هئا، جن وٽ عزم هيو ۽ ڪم سان وفاداري هئي. دهشتگرد ۽ شهيد بہ ان گروپ مان ٿيا. بي پناهہ قربانيون ڏيڻ وارا ڪيترن موقعن تي طاقتور حڪومت خلاف، طاقت جو اظهار ڪرڻ وارا بہ انهن مان هئا. هو دشمن کي مارڻ لاءِ هر وقت تيار هوندا هئا ۽ ان سان گڏ مرڻ لاءِ بہ تيار هوندا هئا. سينٽرل ڪميٽي جو حڪم هنن لاءِ مذهبي فريضي جيان هو انهن معرفت ڏماڪا ڪرائي روسي حڪومت کي ڏوڏي رکيو. جيل ڀڳا، زار مٿان ۾ هن جي ساٿين جي حياتين مٿان قاتلاڻا حملا ڪيا ويا. ڦاهيون، فائرنگ اسڪواڊ، سخت پورهيو سخت قدمن جون سزائون هنن کي پنهنجي عزم ۽ ارادي تان هٽائي نہ سگهيا.

سال 1881ع ڌاري اهم ڪاميابي اها ٿي جو زار ٻيو دهشتگردي جي سازش جو شڪار ٿي ويو. انقلابين جي هيءَ قيمتي ۾ تمام وڏي ڪاميابي ٿي. سينٽرل ڪميٽيءَ جي گهٽن ميمبرن کي سزا ڏني وئي، باقي رهيل سائبيريا جي غارن منجهہ موت جي حوالي هئا. حڪومت جي وڏي جدوجهد بعد پاپولرول واري پارٽي حڪومت هٿان مڪمل طور ختم ڪئي وئي. 1881ع واري ڏاهہ جي ابتڙ اليگزينڊر ٽيون مفاهمت بجاءِ ڏاڍ ۽ ڏمر سميت اچي تخت تي ويٺو. سوشلسٽ

پرچار جو خاتمو پوءِ بہ ختم ڪونہ ٿيو. اسيءَ جي ڏهاڪي ۾ پڙ مارڪسسٽ ۽ پاپولسٽ روسي پڙهيل لکيل طبقو اڳيا بہ اثرانداز هيو ۽ سموري تعليم يافتہ ۽ فنڪارانہ حياتي ملڪ اندر سياسي مخالفت ۽ روشن خيال جذبات جي سنگم سان حڪومت قائم رهي.

Peter lavrov- every educated man had obligations towards the popular masses which, by their toil, made possible all achievement in art and thought.....

Millions suffered, hungered, and died to provide leisure for the upper classes.....

It was morally imperative to pay one's debt to the people by founding a social order which would offer culture and welfare to all instead of to a privileged minority

.

باب يارهون

پاپولسٽس ۽ ڌرتيءَ ڌڻي لکاري

'POPULISTS AND THE WRITERS OF THE SOIL'

سڀ ۽ ستر واري ڏهاڪن ۾ نون پڙهندڙن جو تعداد تمام گهڻو وڌيو. ڪتابن وارو ڌنڌو ڪمرشل ٿي ويو. وڌندڙ ڪلاس جون ضرورتون به وڌيون. تعليم جو ڦهلاءُ ٿيڻ جي نتيجي ۾ ادب ۽ علم جو اثر عروج تي پهچي ويو. جڏهن چرنيشووسڪي لکيو ته "روس اندر علم ادب، تعليم يافته طبقي مٿان گهٽي ياگي چانيل آهي". هن فقط حقيقت بيان ڪئي. هڪ اهڙي ملڪ ۾، جتي مغرب جهڙيون سهولتون ۽ ماحول ئي ميسر نه هجي، اتي ادبي ميڙ پڙ سماجي گڏجاڻين جيان هوندا آهن. يورپ اندر ته انهن گڏجاڻين جو وڏي ۾ وسيع پيماني تي، اخلاقي ۽ جذباتي اثر به تسليم ڪيو ويندو آهي. هي لکاري ته استاد به هيو ته گائيڊ به. هن جو هر عمل، فرض نيائڻ جيان هيو. ان کان علاوه سڀ وارو ڏهاڪو ته "سونهري دور" ڪري ڪوٺيوويندو هو ان دور ۾ جيترين تحريرون ڇپيون، انهن جو معيار ۽ اثر تمام وڏو متاثر ڪندڙ هيو. اهو ڏهن سالن جو دور 1860ع کان 1870ع وارو ئي هيو جنهن اندر وڏا ۽ مشهور ناول ڇپجي ميدان تي آيا ۽ نامياراناول نگار هيا، ترجنيف، دوستووسڪي، تالستاءِ، گنچروف وغيره. ان طرح سان نثر، شاعريءَ کان مٿيرو رهيو. انهن سڀني اندر "حقيقت پسنديءَ" وارو جذبو مختلف اسلوب ۽ ادائيگي سميت قائم رهيو.

ان کان پوءِ کيترا ٻيا لکاري ۽ ظاهر ٿيا، جن روس جي هيئين طبقي وارن ماڻهن ۽ علائقن جا سور ڀڪ، بدحالي، بي راهه روي جهڙن دردن بابت دل کولي دانهون ڪيون. ظالم حڪمرانن ۽ ان جي بي رحم، بي ضمير مذهبي ٺيڪيدارن دان ڏيندي هڪ لکاريءَ نڪولس پوميالووسڪيءَ کي، جنهن جو ڏوهه اهو هيو جو هن انهن ٺيڪيدارن جي هڪ پهلوءَ کي جلسي اندر ننگو ڪيو هيو ان کي دان ۾ چار سئو ڏنڪا هنيا ويا هئا.

اهڙي قسم جا جذباتي ليک لکڻ وارا ڪافي تعداد ۾ گڏ ٿيا ۽ پوءِ "انقلابي سوچ واري اسڪول" جي نالي مشهور ٿيا. ان اسڪول لاءِ اهو چيو ويجي ٿو ته، پرولیتاري ادب جو بنياد وجهڻ وارا اهي حقيقت پسند انقلابي لکاري ۽ سندن اسڪول کي ئي مڃيو ويجي ٿو.

پاپولسٽ اسڪول جا خيال ۽ رجحان ٽالسٽاءِ جي لکڻين منجهه ۽ نظر اچن ٿا. دوستووسڪي جي تحريرن منجهه ۽ اها شهرت مائل قوت آهي پر ان سان گڏ هن مذهبي ماڻهن، جيڪي مغرب کان خائف هئا، انهن جي جذبات جو ۽ خيال پڻ رکيو آهي. ڏرتي ڏٽي لوڪل ليول، ضلعي يا ڪميون ليول ۽ صوبائي ليول جا لکاري ۽ جام ميدان ۾ لڏل هئا ۽ پنهنجي پنهنجي علائقن جا مسئلا ۽ دردن جا داستان لکندا رهيا پر اهي قومي ليول جي شهرت حاصل ڪري نه سگهيا. انهن جا چند نالا آهن: اليگزينڊر مائيخيلوف، گريگري مئڪتيٽ، استينيڪووچ، پهراڙين جو نقش چٽيندڙ نڪولس ذليٽورسٽڪي سندس مشهور ناول هو *'The Foundations'* اليگزينڊر اِرتيل نقاد، جنهن جو نالو 'The Gardenias' هيو وغيره. مزاحيه لکاري سليپٽوف ۽ ليويٽوف ۽ سليپزوف هئا. بيان ڪيل لکاري

مشهوري جي قائل اسڪول جا ميمبر هئا ۽ انهن مان ڪجهه زير زمين تحريڪن سان به ڳنڊيل هئا. انهن سمورن جو اڳواڻ اِسپين سڪي (Uspensky: 1843_1902) کي ڪوئيو ويندو هو. هنن سمورن جا عنوان گهٽي پاڳي ڏرتي ستايل، ذليل ۽ خوار ٿيل غريب طبقي جا ماڻهو هوندا هئا، جن جي تذليل هنن کان برداشت ڪونه ٿيندي هئي.

نڪولس نيڪرا سوف (Nicholas Nekrassov: 1821_

(77 زخمي ضمير واري هن پڙهيل لکيل شاعر کان ڏرتيءَ ستايل ماڻهن جا ڏک ۽ سُور برداشت ڪونه ٿي سگهيا. سڀ جي ڏاهڪي ۽ هن اها شاعري گهڙي، جنهن ۾ ڳوٺاڻن جون مجبوريون، بک ۽ بدحالي، شهرين جون محروميون، صحت ۽ تعليم جي اٽاٽ، پاڻ هڪ چڱي زميندار گهراڻي جو فرد سينٽ پيٽرسبرگ ۾ تعليم وٺڻ لاءِ پهتو اتي دولت جي چهل پهل ڏسي ڏوندوڙي ٻڌيو ۽ ڪاميابي حاصل ڪري بزنس مين ٿيو ۽ اخبار شروع ڪيائين، اشاعت گهر جوڙيائين. پر هن کان پنهنجي مارو ماڻهن جا ڏک نه وسريا ۽ انهن جي پني مٽان پلٽ اهڙي ته ڪيائين جو تومي شاعر ٻڌجي ويو. سماج ۾ انصاف نه ڏسي هن چيو ته "جيڪڏهن ڪو شاعر نٿو ٿي سگهي ته پوءِ هو سٺو شهري ضرور ٻڌجي"، پئي هنڌ لکيائين ته "آزادي لاءِ رت جو رشتو هڻڻ ضروري آهي، وري چيائين ته "او فادر لينڊ، مون کي سڀ ڏوهه معاف ڪر، چاکاڻ ته منهنجو پنهنجي ديس واسين سان هڪڙي رت جي ڳڙي جو رشتو قائم آهي، ان طرح سان هن تومي، سماجي، رومانوي، پهراڙي جي ماڻهن جي دلين جي ترجماني پنهنجي شاعري منجهه پرپور طرح ڪئي ٿي ڏسجي. اهو ئي سبب آهي جو هن جي شاعريءَ ڳوٺن اندر محنت ڪشن وٽ، ڳوٺاڻن دوشيزائن واتان ڳائي وڄي ٿي.

نيڪراسوف، جيئن تعليم يافته طبقي جو شاعر مشهور ٿيو تيئن شيدرن وري طنزيه شاعر بڻجي آڏو آيو. هن جي سچائي طرف مائل طنزيه شاعري اهڙي مقبول ٿي، جو هن کي 'Russian Swift' جو لقب ڏنو ويو.

ميخائيل سالتي ڪوف (Mikhail Saltykov: 1826_89) جيڪو قلمي نالي شيدرن سان شاعري ڪرڻ لڳو تديم وڏ گهراڻي ۾ جنم ورتندڙ پشڪن جي مادر علمي اداري Syelo مان پڙهيو سول سرونٽ منجهان ترقي ڪندي هن صوبن Raizan ۽ Tver جو ڊپٽي گورنر ٿيو. سال 1862ع ۾ جڏهن استميفيءَ ڏنائي ته "طنزيه حياتين جي احوالن" جو خالق بڻجي چڪو هو ۽ ان وقت پاڻ کي صحافت جو سفير ٻڌائي چڪو هو. نيڪراسوف سان گڏجي تعليم يافته طبقي جي ترجمان رسالن جو ڪو آيڊيٽر ٿي رهيو. اهي رسالا زار شاهيءَ جا سخت مخالف هئا.

هن پنهنجي طنزيه تحريرن منجهه سرڪاري سوئرن، پاڳل منتظمن، ڪرپٽ ۽ سست ڪامورن، جاهل وزيرن، اميرن، نوابن، پيرن جي تنزلين ۽ آخر ۾ نودولتين جي خوس، هيڻ ۽ بيهودگين جا پاڳا پيلي چڏيا. هڪ خالي شهر جو نقشو چٽيندي سموري روس جي ڪڏن ڪرتوتن، ظلم جي داستانن، حاڪمن ۽ وزيرن جي ڪارنامن مٿان چٽرون ڪندي انڊن، گونگن، ٻوڙن، پاڻ کي آمر سمجهندڙ حاڪمن، جيڪي روشن خيالي ۽ ترقي پسنديءَ آڏو ديوار ڪٽڻ پيا چاهين، انهن جي خوب خواري ڪري ڏيکاري. ٻوليءَ جي خوبصورتي، اشارن ۽ ڪنهاين ۾ اهڙو ته ٻوڙي پئي لکيو جو عام ماڻهو ته سمجهي پيو پر عقل جي انڊن جي ڪٽين مٿان ترڪي پئي ويو. ان طرح سان سالتيڪوف

جو ناول 'The Golovlyovs' پوچيخون جو ناول 'The Old Times' ۽ 'Fairy Tales' ڏاڍا مشهور ۽ مقبول ناول مڃيا ويا.

ستر ۽ اسي جي ڏهاڪي اندر وري انقلاب دشمن سرڪاري انعام يافته ويڪائو لکاري به منظر تي اُپري آيا. ساڃي ڏر جا به لکاري 'Konstantin Leontiev' (1831_91) ۽

'Nicholas Danilevsky'(1822_95) هڪڙو مذهبي پڙهيل لکيل، ناول نگار، مضمون نگار، ظالم آمريت جو طرفدار ۽ ٻيو نطرت جو طرفدار تاريخدان، آزاد خيالي ۽ دولت نواز لاڙن جو مخالف، انقلاب ۽ آزادي ۽ جي پرپور مخالفت ڪرڻ لڳا. اهڙي طرح سان فڪشن ۾ به ساڳئي مخالفت ڏسڻ ۾ آئي. انقلاب مخالف تحريرون: Krestovsky ۽ Victor Klushnkov جون به ميدان ۾ هيون ۽ دوستووسڪي جو ناول 'The Possessed' به ان قسم جي تحريرن ۾ شامل چيو ويو. هن ليڪڪن جي به ڇڪي لاڏ لڳل آهي پر انهن منجهه وري Fedor Tictchev (1803_73ع) کي ڪافي شهرت حاصل ٿي. هڪ دولتمند زميندار جو پٽ قابل ڊپلوميٽ بڻيو. ٻاويهه سال ملڪ کان ٻاهر سفارتخانن ۾ رهيو ۽ آخر فارين آفيس ۾ اهم عهدي تي اچي چڙهيو. هن جي شاعري چار سئو بيتن تي مشتمل آهي، جيڪي سمنڊ، رات، ڏينهن، افراتفري جهڙن عنوانن تي جڙيل آهي. ليو ٽالستاءِ کي هن جو نظم پينٽي ازم واري نظرئي تحت گهڙيل ڏاڍو وٽندو هو. ٻڌڻ مهل هن جي اکين مان ڳوڙها وهڻ لڳنداهئا. نظم جون ڪجهه سٽون هي آهن.

All things are within me,	سڀ صورتون مون ۾ آهن،
I am in all things,	مان آهيان سيني ۾ سمايل،

Let me Partake of annihilation, مان فنا ٿيڻ ٿو چاهيان،
Let me be diffused in, مون کي فنا ٿيڻ ڏيو
The slumbering universe; ننڊاکڙي ڪائنات جي جهولي ۾
Nothing leaves any trace, بنا ڪو نشان ڇڏڻ جي،
And it is so easy not to be. ان طرح سان وجود وڃائڻ آسان آهي

ٽيوتشوف ڏکائيندڙ نغما پڙ لکيا، جن مٿان مذهبي رنگ جو پردو پڙ هوندو هو. هن وٽ مذهبي رنگ جي ڇٽائپ هجڻ ڪري ڪيس "سچو سڏيو ويو. اهڙي طرح سان هن گروپ جي Pure Russian" روسي- ليکڪن کي پڙ، ڏرتيءَ جا لکاري سڏيو ويو. چاکاڻ ته نثر نگاري منجهه به هنن جون تحريرون چپچڙ لڳيون. انهن جي ٻولي، محاورا ۽ تشبيهون سموريون ديسي هيون. هنن منجهان چند ماڻهن ٻنهي ڏڻن، تعليم يافته ۽ شهرت يافته کي ڳنڍڻ جي پرپور ڪوشش پڙ ڪئي هئي پر ڪامياب نه ٿيا ۽ ٻئي ڏڙا پنهنجون تخليقون جوڙيندا رهيا.

نڪولس ليسڪوف (1831_95ع) 'Nicholas Leskov':

ڏرتيءَ جو تمام وڏو لکاري ڪري مڃيو وڃي ٿو. هن لوڪ ادب کان وٺي ڪليسا، پادري، مذهبي نوجوان، گرجا گهر جا باشندا ۽ اهڙن ڏکين موضوعن مٿان اتڪل ٻارنهن ناول، ۽ ڪيترين ئي ڪهاڻيون لکيون آهن. هن جا گهڻا پستڪ هن جي مرڻ کان پوءِ ڇپيا ۽ شهرت ماڻيائون. هن جي ٻولي، اسلوب، مزاح، لفاظي، قومي ڪردار، شهوت پرستي، ڏوهه، گناهه، سزا و جزا، مطلب ته بي شمار عنوانن تحت هن پنهنجا پستڪ پئي جوڙيا . اهو ئي سبب آهي جو هن کي مهندار لکاري ڪري تسليم ڪيو ٿو وڃي. اٽويهين صديءَ جي ادب مٿان هن جي ڇاپ لڳل ٿي ڏسجي. چيخوف گورڪي هن جا مداح آهن. هن فرد کان وڌيڪ ملڪ يعني روس کي موضوع بڻائي ان جي تعريف ڪئي آهي ۽ نالو ڪمايو اٿس.

باب بارهون

دوستو وسکي

DOSTOEVSKY

(1821-1881)

فيڊور دوستووسکي 1821ع ۾ ماسکو ۾ هڪ نيڪ مرد جي گهر ۾ پيدا ٿيو جيڪو ان وقت مفلسيءَ جو شڪار هو ۽ هڪ خيراتي اسپتال ۾ رهائش پذير فزيشن جي حيثيت ۾ ڪم ڪندو هو. ننڍڙي دوستووسکيءَ کي ٻالڪپڻي ۾ ئي اسپتال اندر رهندي بيمارن، قسمت جي هٿان شڪار ٿيل مريضن ۽ موت جي راند سان گڏ رهندو ڏسندو ۽ پسندو رهيو. هن جو والد سخت نظم ضبط جو قائل ۽ مذهبي رنگ ۾ رتل هو تنهن ڪري ننڍڙي نينگر ۾ سختيءَ جي ماحول ۾ ابتدائي ڏينهن گذاريا. هن جي ماءُ ڏاڍي رحمدل هئي، بيمار گذارينديِ ۽ ننڍي نينگر کي پيار سان پالينديِ رهي، پر جڏهن هو ايڏا سورنهن سالن جو ٿيو تہ هن کي اڪيلو ڇڏي وري نہ موٽڻ جو واعدو ڪري) هلي وئي. ان کان پوءِ هو سينٽ پيٽرسبرگ اسڪول آف ملٽري انجنيئرس ۾ داخل ڪرايو ويو. جتي هن چار سال ڏکيا ۽ بي مزي گهاريا. هن جي پيءُ کي هارين جي باغي گروپ قتل ڪيو ۽ ان طرح سان فيڊور اڪيلو ڪيسا خالي ۽ بي يارو مددگار رهجي ويو. هن کي اسڪول جي نالي کان سخت نفرت هئي پر فقط هڪڙو ئي رستو علم و ادب.جو ڪيس پسند هو. گريجوئيشن ڪرڻ کان پوءِ ملٽري ۾ ڊرافٽس مين بڻيو ۽ ٿوري ئي عرصي ۾ اتان استعيفيٰ ڏئي لکڻ پڙهڻ ۾ لڳي ويو. غربت جي گهاٽي ۾

پيڙجندي نيٺ هن پنهنجو ناول 'Poor Folk' ڇپرايو جيڪو پسند ڪيو ويو. هن پنهنجا ٻيا ب ناوليٽ ۽ ڪهاڻيون وڏي جوش ۽ جذبي سان لکي پئي ڇپرايون، جن ۾ ملڪ جي مفاد ۽ پلائي لاءِ تجويزون ب هوندیون هيون. هن مٿان وري اچانڪ آفت اچي نازل ٿي، جو ڪيس گرفتار ڪيو ويو. الزام هيو ته تون ڪجهي گروهه سان گڏجي تصور پرستي، سوشلزم ۽ آزاديءَ جا خواب ٿو ڏسين.

سال 1849ع ۾ فاضل عدالت هن کي دوستن سميت قاسي جي سزا ٻڌائي. آخر اهو ڏينهن ب اچي ويو جو کين فائرنگ اسڪاڊ آڏو پبلڪ اسڪوائر تي اڏائڻ لاءِ آندو ويو. حياتي هجي رهيل ته پوءِ ڪجهه ب ٿي نٿو سگهي. آخري گهڙيءَ تي قاصد اچي پهتو روکي، زار پاران معافي نامي جو اعلان ڪيو آهي ۽ ٻڌايو ته گوليءَ بجاءِ انهن مجرمن کي کولي الاٽ ٿي وئي آهي. دوستووسڪي، جنهن مهل هوش ۾ آيو ته همراهه لوهي سلاخن پٽيان پاڻ کي لڏندو محسوس ڪيو ۽ کيس ٻڌايو ويو ته سائبيريا ڏي خاص مهمان خاني ڏانهن نيو پيو ويجي.

ان خوفناڪ ۽ اذيتناڪ مهمان خاني جي تجربن ۾ چار سال هن سخت مشڪت، ڏوهارين ۽ قاتلن وچ ۾ بي رحم روين ۾ گهاريو اتي جي اذيتن جي جهلڪ هن جي يادگيرين واري ڪتاب *'Memoirs from the House of Dead'* مان پڙهي سگهجن ٿيون.

سال 1857ع ۾ هن هڪ چوڪري سان شادي رچائي، جنهن کي سِلهه جو اثر هو. ان وقت هن جي عمر اڻتيهه سال هئي، نَون سالن کان پوءِ هن جا ڏکيا ڏينهن پورا ٿيا ۽ کيس سينٽ پيٽرسبرگ اچڻ جي اجازت ملي، جتي اچي هن علم ادب جي خدمت شروع ڪئي. سال 1859 کان وٺي مرڻ واري سال 1881ع تائين هن ناول نگار صحافيءَ

۽ ايڊيٽر جي حيثيت سان پرپور وقت گذاريو. سال 1864ع ۾ هن جي زال گذاري وئي. ۽ سال پوءِ هن پنهنجي استينوگرافر سان شادي ڪئي. جيڪا راز ۽ نياز سان ڪئي وئي. ڇاڪاڻ ته ڇوڪري ويهن سالن جي هئي ۽ هن جي عمر ٻائيتاليهه سال هئي.

سڀ ۽ ستر واري ڏهاڪي ۾ دوستووسڪيءَ جا تمام مشهور ڪتاب ڇپيا، جن جو وچور هيٺ ڏجي ٿو:

i) The Humiliated and wronged (1861)
ii) Notes from the underground (1864)
iii) Crime and punishment (1866)
iv) The Idiot (1868)
v) The Possessed (1871)
vi) A Raw Youth (1875)
vii) The Diary of a writer (1876_80)
viii) The Brothers Karamazov (1880)

هنن ڪتابن جي اشاعت کان پوءِ هن جو مان مرتبو ته وڌيو پر معاشي حالت ڪونه سڌري. ان ڪري هن کي ڪجهه ڪتاب غربت جي خاتمي لاءِ جلدي لکڻا پيا. جيل جي سختين هن جو جيءُ جهوري وڌو هو جن جي خراب اثرن ڪري کيس مرگهيءَ جو مرض نڪري پيو. چڑائپ وارن ڏينهن ۾ ڪلبن ۾ شراب ۽ جوا جا مزا، مخالفن سان جهيڙا، دوستن سان ناراضگيون، پبلشرن سان مغز خوري، سرڪار سان سينسرشپ خلاف دنگل ، ياريون باشيون، انهن سمورين بي راهه روين هوندي به هن جو روح، خدا، سچ ۽ سڪون جي تلاش ڪندو رهيو.

دوستووسڪي جا ادبي اهجاڻ صاف ۽ واضح رهيا. شروع ۾ هو رشين ريئلسٽ اسڪول جو ميمبر رهيو. يورپي رومانٽڪس جو اثر شخصيت ۾ ٽڪراءَ ۽ برائيءَ جا اثر هن جي ذهن تي حاوي رهيا. وڪٽر هيوگو جي "انسان دوستي" ۽ ان سان گڏ ٻين فرانس جي لکارين جو هن گهڻو اثر قبول ڪيو. انهن سمورن حالتن جي جهلڪ هن جي ناولن ۾ نمايان نظر اچي ٿي. روسي ليکڪن مان گوگول جو اثر هن مٿان ڪجهه سرس ڏسڻ ۾ اچي ٿو. هن جي 'Poor folk' ۽ 'The Double' تائين هن جو پهريون دور ليکيو وڃي ٿو.

دوستووسڪي جو ٻيو دور سال 1854ع کان 1864ع تائين چيو وڃي ٿو. هن دورجي پهرين ناول *'The Humiliated and wrong'* ۾ ان وقت جي ڏکائيندڙ حالتن، زنا ڪارين، قتل، بنا پيءُ ٻار ڪوڙي وڏائي، ظالم داداگير، جذباتي عشق ..... وغيره جي تصوير پيش ڪئي وئي آهي. ان سان گڏ سماج جي نفسياتي، علامتي ۽ فلسفيانه ورهائجڻ جو ذڪر، چڱي ۽ بري ۾ تفاوت، ماڻهو جي سوچ جا ٻه پهلو هڪڙو جيڪو ظالم آهي ۽ ٻيو مظلوم، انهن جا سبب ۽ پوءِ علاج. هن جي ناول *'The gambler'* جو حصو بڻجن ٿا. ان سان گڏ *'The notes from underground'* جي حوالي سان اهو ذڪر ملي ٿو ته هڪڙا ظلم ڪن ٿا ۽ ٻيا خاموش سهن ٿا، ان لاءِ هو چوي ٿو ته عملي قدم، سادا ۽ ڪم عقل ماڻهو جهت ڪٽن ٿا، ان جي برعڪس قابل ۽ شاطر قسم جا ماڻهو شڪ ۽ طاقت وڏائڻ ۾ رڌل رهن ٿا. سماج جو سڌرڻ ناممڪن آهي، چاڪاڻ ته بيوقوفي ۽ انسان جي فطرت ۾ ٽڪراءَ ان ۾ رڪاوٽ بڻيل آهن. سماج جي بگڙيل صورت آهي ماڻهوءَ جي جسم ۽ ذهن جي پيداوار آهي نه ڪي هن جي هيٺي حال جي، چاڪاڻ

تہ بنيادي طور تي هو انتقامي، ظالم، بي عقل آهي ۽ هو خطري کي ڳولهي سيني سان ٿو لڳائي ۽ بچاءَ کي ڏسي نہ ڪونہ ٿو.

دوستووسڪيءَ جي ٽين ۽ آخري ادبي حيثيت هن جي ناول 'Crime and Punishment' مان جهلڪي ٿي. هو ماڻهن جي نسل کي هن حصن ۾ ورهائي ٿو. هڪڙو ڏکندڙ اڪثريت وارو نسل ۽ ٻيو طاقتور اقليت وارو نسل، جيڪو ڏوهہ ڪرڻ، حق ڪائڻ ۽ سماجي ۽ روايتي قانون توڙڻ کي پنهنجو حق ٿو سمجهي.

هن ناول جي اهم متن- آزادي ۽ طاقت، اخلاقيات جون مقرر ٿيل حدون، ليڈر ۽ عوام جي وچ ۾ ٽڪراءُ هجن ٿا، جن تي اڳتي هلي، نطشي عمل پيرا ٿئي ٿو ۽ دوستووسڪيءَ کي پنهنجو استاد ڪري تسليم ڪري ٿو.

سال 1865ع کان وٺي هن جي ناول "ڏوهہ ۽ سزا" جي لکڻ ۽ مرڻ کان اڳ دوستووسڪي مٿان روح جي روحانيت، سچائي ۽ ڪرسچن قانون جو اثر ڪجهہ وڌيل ڏسڻ ۾ اچي ٿو. ان ناول ۾ چيل لفظ تہ "خدا مون کي سموري حياتي ۾ پئي ڏنب ڏنا آهن". اهڙي طرح سان هو پاڻ کا ئي فتويٰ يا مسئلي جو حل نٿو ٻڌائي پر پنهنجي ڪردار کان سوال ڪرائي ٿو ۽ انهن جي زباني جواب حاصل ڪري ٿو.

دوستووسڪي جا چونڊيل عنوان گهڻي ڀاڱي هن جي ناول "ڪيرو موزوف ڀائر" اندر ڏسڻ ۾ اچن ٿا. اهو ناول جڏ هن جو 'Divine Comedy' جيان لڳي ٿو. هي ناول دوستووسڪي جي عظيم تخليق چيو وڃي ٿو جنهن ۾ نفسياتي سمجهہ، ڪردارن جي گهڻائي ۽ اعليٰ جاڻ ۽ عقلمندي نظر اچي ٿي.

دوستوسڪي پنهنجي تحريرن ۾ يورپ جي وڏن ملڪن فرانس، جرمني، اٽلي ۽ انگلينڊ جي علمي ادبي اهڃاڻن ۽ ڪردارن مان پڻ چونڊ ڪري گهڻو ڪجهه پيش ڪيو آهي. اهو ئي سبب آهي جو پشڪن مٿان تقرير ڪندي يورپ ۽ رشيا وچ ۾ اختلاف ۽ ٽڪراءَ جي نفي ڪري ٿو ۽ چوي ٿو ته يورپ اسان جو ٻيو فادر لينڊ آهي ۽ اتان جا شهري اسان جا شهري هجن ٿا.

دوستوسڪي انساني نفسيات جو مطالعو ڪندي ماڻهوءَ جي اندر جي ٽڪراون، الجهاوَ ۽ جذباتي ڪيفيتن جو غور سان تجزيو ڪيو آهي، ان ڪري ئي هن کي نفسياتي ناولن جو ماهر ڪري تسليم ڪيو ويو آهي. هن جا ڪردار بي انتها درجي جا سچا ۽ عام زندگيءَ مان کنيل آهن: مثال طور، پادري، شاگرد، وٺشائون، بگڙيل نَر، ناريون، عاشق، قاتل، ڏوهاري، اديب، عقلمند، ٻيٺاڪ، مشڪرا،انڪاريت پرست، سچار ۽ فلسفي- ۽ انهن جي عملي زندگي جون جهلڪيون، سچايون ۽ حقيقي مسئلا پيش ڪيا ويا آهن. انهن حياتيءَ جي ڏکن سورن جي پيشڪش، ٻولي، ٻائلاگ.. لکاريءَ جي لياقت ۽ اهليت جا ڏڻا وائڙا ثبوت لڳن ٿا.

ان ڳالهه جي اهميت ناهي ته پڙهندڙ انهن سان اتفاق ڪري يا نه. ته دوستووسڪيءَ جو دين، ان جا خيال ۽ احوال ۽ ماڻهن جا انداز ڪيئن ۽ ڪهڙي نوعيت جا آهن. پر اها ڳالهه ضرور اهميت واري آهي ته دوستووسڪيءَ کي شاباس ڏيڻ کان رهي نٿو سگهجي جو هن ڪيڏي جذبي، همت ۽ بهادريءَ سان حياتي ۽ سماج جي بنيادي اصولن مٿان کولي لکيو آهي. هن جي اهڙي جوش ۽ جذبي کي سلام ڪيو وڃي ٿو.

باب تيرهون

ليو ٽالسٽاءِ

LEO TOLSTOY

(1828-1910)

ٽالسٽاءِ 1828ع ۾ ڄائو ٻن سالن کان پوءِ هن جي ماءُ ۽ ڏهن سالن بعد سندس پيءُ انتقال ڪري ويا. هن يتيم ٻار جي پرورش سندس چاچيءَ ڪئي. هن ٽيهن سالن تائين عام تعليم حاصل ڪئي. ڪجهه استاد ٻاهريان هئا جن وٽ فرينچ ۽ جرمن زبانون پڙهيو. ڪاليج ۾ سورنهن سالن تائين پڙهيو جتي هن جي دل نه لڳي ۽ ان ڪري هو گريجوئيٽ نه ٿي سگهيو. ان بعد سينٽ پيٽرس برگ ۾ داخل ٿيو جتي جُوا ۽ آواره گردي جو شڪار ٿيو.

ان کان پوءِ هو آرمي ۾ پرتي ٿيو. تربيت کان پوءِ ڪوهه قاف ۽ بعد ۾ جونيئر آفيسر جي حيثيت سان ڪريمين وار (Crimean war) ۾ فرانس، ترڪي ۽ برٽش فوجن سان جنگ ۾ حصو ورتائين. اتي هن فارغ وقت ۾ قلم جو سهارو ورتو ۽ چند ڪهاڻيون گهڙيائين ۽ اهڙي طرح سان Tales of Sebastopol جو ڪهاڻيڪار مشهور ٿيو. جن لاءِ هن اعلان ڪيو هو ته انهن ڪهاڻين جو هيرو فقط "سچ" هوندو.

ان کان پوءِ هو پيار جي پيچرن تي ڪاهي پيو ۽ باهڙجي ويجي سير سفر جي دنيا ۾ پهتو. ايتري ۾ هارين جي ٻارن لاءِ Clear Glades ۾ هن پروگريسو تعليم وارو اسڪول کوليو جتي پاڻ به پڙهائڻ لڳو.

هن قلم جي ڪرت جاري رکي ۽ ڪاميابي جيڪا ايا اٽپوري هيس حاصل ڪائين. پوري ڪاميابي تڏهن ٿي، جڏهن 1862ع ۾ هن سوفي بهرس (Sophie Behrs) سان شادي ڪيئي، جيڪا سندس عمر کان اڌ جيتري مس هئي ۽ نوجوان نينگري ٿي لڳي. جنهن کان پوءِ هن پنهنجي جاگير تي اچي ديرو ڇمايو ۽ عظيم شهپارا تخليق ڪيا. 1863ع ۾ هن 'The Cossacks' ڇپرايو ۽ ساڳي سال 'War and Peace' لکڻ شروع ڪيائين. ڏهه سال پوءِ 1873ع ۾ هن 'Anna Karenina' شروع ڪيو اهو ختم ٿيڻ کان اڳ هن جي اندر ۾ اخلاقيات جي آندڻ ماندڻ اڌما ڏئي نڪرڻ لڳي، جنهن جو سمورو احوال 1879ع دوران 'My Confession' ۾ هن پڌرو ڪيو آهي.

هن عرصي دوران هن جي حياتيءَ ۾ وڏي تبديلي ايري آئي، جنهن هيٺ هن وڏو فيصلو ڪيو ۽ جنهن تحت هن پنهنجي ماضيءَ تان هٿ کنيو. جنهن ۾ فن جي دنيا (Art) پڻ شامل هئي. پنهنجي نئين دنيا ۾ هن "پنهنجي پلائي ۽ انسانيت جي خدمت" کي پنهنجو Motto بڻايو. ان گهڙيءَ کان هن فڪشن اها گهڙڻ شروع ڪئي، جنهن ۾ هن پنهنجا مذهبي نظريا بيان ڪيا يا جيڪو جذبو هن جي عقلي دليلن 'Logical resolutions' کان ڪجهه طاقتور ٿي هن متان حاوي ٿي ويو هو. هن اندر جيڪا تبديلي ايري، اها وڏي جاکوڙ مشاهدن ۽ سير سفر جو نتيجو هئي. ان سفر ۾ هو گهڻو روسو کان متاثر ٿيو. جنهن جي تعريف جا هر وقت ڀُڪ پيرڻ لڳو هو. هيو اثر هو روس جي قديمي کيتي ڪرڻ وارن جي حالتن جو اهو ئي سبب هو جو تالستاءِ انساني تهذيب جو حمايتي بڻيو. بنسبت فطرت 'Nature' جي. هن اهو محسوس ڪيو تہ سمورا ڏک، سوسائٽي ۽ ڪوڙن قدرن جا جوڙيل ٿا ڏسجن. ان جي

برعڪس ماڻهو بنيادي طور تي نيڪ يا ڀلو آهي. هن جو ضمير کيس هر وقت ستائيندو رهندو هو.

روس جي سماجي تاريخ جو هڪ دور هو جنهن کي مشهور ماڻهن جو دور 'Populist Period' سڏيو ويو هو ان جي ڪجهه زنده ضمير وارن کي پڇتائيندڙ نيڪ مرد 'Repentant Noble men' سڏيو ويندو هو. انهن وانگر هن کي به پنهنجي دولت ۽ سماجي رتبي تي شرمساري ٿيڻ لڳي. اهو ئي سبب آهي جو هن غريب هارين جي حمايت ۽ سار سنڀال شروع ڪري ڏني هئي، جنهن کي هڪ روحاني ذات يا عقلمندي 'Spiritual Wisdom' ڪوٺڻ لڳو هو.

ان دور ۾ هن کي فيملي ۾ گڏجي رهڻ ڪري سڪون محسوس ٿيڻ لڳو هو. ان سان گڏ لکاري جي حيثيت ۽ پاڻ هارين سان گڏ ڪم ڪرڻ ۾ پڻ اها ڪيفيت محسوس ڪرڻ لڳو هو. اها ڪيفيت ڪافي نشيب و فراز کان پوءِ اٽڪل پندرنهن سالن تائين قائم رهي. آخرڪار هن جي اندر مان پشيمانيءَ وارا خيال ۽ پادري 'Saint' بڻجڻ وارا اُڌما ماٺا ٿي کيس ماڻهو بڻجي رهڻ واري ماحول طرف وٺي آيا ۽ اهڙي طرح سان هن انسانيت اڀارڻ وارا گفتا ۽ گيان ورجائڻ شروع ڪيا.

ٽالسٽاءِ دنياداريءَ جا لوڀ ۽ لالچون پاڻ کان پري رکڻ لاءِ جتن ڪرڻ شروع ڪري ڇڏيا هئا. تيرهن ٻارن جو پيءُ، چيڙاڪ طبيعت ۽ مضبوط ارادن وارو، عاشق مزاج، اچانڪ بدلجي نفسياتي خواهشن کان دور، پاڪدامني وارا درس ڏيڻ لڳو.

ملڪيت کان منهن موڙي قديم ڪميونزم جي جذبي تحت سموري مال ۽ ملڪيت کان الڳ ٿيڻ جو اعلان ڪري ٿو. ايتري تائين جو موروثي مالڪيءَ واري معاوضي تان پڻ. هن مٿان هڪ غلبو طاري

ٿيو تہ بياسي سالن جي عمر هجرڪ تائين هن عام ماڻهوءَ لاءِ ڪجهہ ناهي ڪيو ۽ فرض ۾ ڪوتاهي ڪرڻ جو ڏوهي آ. هن يڪدم زال ۽ اولاد، وڏن جي ملڪيت مال، سيني تان هٿ کڻي جهنگ منهن ڪري سالڪ وارو سفر شروع ڪيو ۽ رشيا جي روڊن تي پلتار ڪندو رهيو. ان رولڙي دوران بيمار ٿي پيو ۽ هڪڙي ڦِتل ريل روڊ استيشن تي 1910ع ۾ پليٽ فارم تي مري ويو. هن کي سندس هٿان ٺاهيل ڪليئر گيڊس اسڪول جي پر واري پارڪ ۾ دفن ڪيو ويو.

سندس قلمي پورهيو:

ٽالسٽاءِ پنهنجي ليکڪ جي حيثيت "يادگيرين" جي صورت ۾ شروع ڪئي. (Childhood. boyhood, youth_ 1852_ 1856) هن پنهنجي تحريرن ۾ محنت، مشقت کي سچائي سان بيان ڪيو آهي ۽ مسئلن تي کولي لکيو آهي. هن کي جڏهن احساس ٿيو تہ فن سان لکيل تحريرون ڪجهہ ڏکيون پئي لڳيون تہ هن يڪدم سڌي سادي تحرير، خط مضمون، مباحثي وارا مضمون پڙ لکيا. هن ڏٺو تہ لکاري جو دائرو جنهن جاءِ تي نٽو پهچي، اتي هن تبليغ ڪرڻ ۽ تبليغي وارو ڪردار بہ ادا ڪيو. هو فلسفي بہ بڻيو نئين ديني لاڙي جوڙڻ جي ڪوشش ڪئي. سماج سڌار بڻيو ۽ سماج کي سڌارڻ لاءِ هن ويڙهاڪ جو روپ بہ اختيار ڪيو. هن جي قدآور شخصيت فڪشن کان هٽي ڪري روحاني دنيا ۾ بہ اهم جاءِ والاريندي نظر اچي ٿي. هن جو اثر روس جي هر فڪر ۽ان حاوي نظر اچي ٿو. روسي انقلاب جو ماحول ٺاهڻ وارن ۾ ٽالسٽاءِ اهم جاءِ والاري ٿو. ان طرح سان روس ۾ جيڪڏهن ڪو عظيم ماڻهو پيدا ٿيو تہ ان جو نالو ٽالسٽاءِ ئي ٿي سگهي ٿو.

ٽالسٽاءِ هڪ طاقتور شخص هو ۽ هن جو ذهن بہ اوترو ئي تيز هو. هن کي سماج جي سورن، جذبن ۽ لاهن چاڑهن جي بخوبي ڄاڻ هئي. هن ناول 'The Cossacks' ۾ حياتيءَ کي ويجهڙائي کان ڏٺو آهي. ماڻهن جي مسئلن کي سمجهڻ جي کوشش ڪئي آهي ، نہ فقط ماڻهن پر جانورن جي بہ جيڪي ماڻهن سان شامل هجن ٿا. مثال طور ڪتا ۽ گهوڙا. انهن ۾ ماڻهن سان وفاداري ۽ فرمانبرداري وارا لاڙا خوب پر ڪيا اٿس. ٻاهرين دنيا جو ماڻهو جيڪو روسي ادب پڙهڻ کان پوءِ ڏک، غربت ۽ غمگين ماڻهن جو ادب ڪوئي ٿو اهو جڏهن ٽالسٽاءِ کي پڙهندو تہ کيس روس بابت پراڻي راءِ مٽائي نئين راءِ يعني خوشي، خوش آئند رجحانات ۽ مثبت ادب ڪوڙ لاءِ مجبور ٿيندو.

هن جو ٻيو مشهور ناول "جنگ ۽ امن" 'War and Peace' پڙهڻ کان پوءِ محسوس ٿيندو تہ ان ۾ خاندانن جي حياتين جا احوال درج ٿيل ملندا. مشهور خاندان: راستوفس، بيزوخوفس ۽ بولڪن اسڪائيز جيڪي پڙهيل لکيل ۽ خوشحال خاندان رهيا آهن.

ان سان گڏ ٽالسٽاءِ ننڍن ماڻهن مثال طور پليٽن ڪراتوف، جيڪو مسڪين هاري هيو پر سياڻپ ۽ نيڪوڪاريءَ جو مجسمو هو. ان کان علاوه ننڍن زميندارن جو ذڪر بہ ٿيل آهي. هن ناول ۾ 559 ڪردار آهن. هر ڪردار جي پنهنجي دنيا ۽ دائرو آهي. ان ڪري ناول نگار جو قول آهي تہ "ناول جو پلاٽ اهي ڪردار ئي آهن ۽ حياتي جي ڳولا پڻ حياتيءَ جو احوال ئي تہ آهي".

هن جو ٽيون ناول 'Anna Karenina' آهي، جنهن ۾ صحتمند ماڻهن جي صحتمند ۽ خوبصورت دنيا جو ذڪر ملي ٿو. ايتري تائين جو جنگ جي تباهي ۽ توبن جي نڪائن کي بہ زندگيءَ جا

عام رواجي اظهار ٿو ڪري ۽ پريشاني ۽ ڏک ۽ تڪليفون به انسان لاءِ حياتيءَ جو حصو ٿو چوي.

ٽالسٽاءِ جي حياتيءَ ۾ گهڻي پونچال ڪري 1879ع ڌاران هڪ وڏي تبديلي اچي وئي، جيڪا هن جي مشهور تصنيف 'My Confessions' جي صورت ۾ پڌري ٿي. هن دور ۾ ليکڪ تي گهڻو اثر مذهبي رنگ جو هو. جنهن ڪري پاڻ کي گذريل دور تي سوچيندي پشيمانيءَ جي ور چاڙهي چڏيو. ان کان پوءِ جيڪو به علمي ڪم ڪيائين، اهو ڏرمي رنگ ۾ رڱيل رهيو. اهو ئي سبب آهي جو هن حياتيءَ جا ٽئ ٽانگر چڏي انسانيت ۽ عوام الناس جي خدمت ڪرڻ جو وچن ڪيو ۽ محل ماڙيون چڏي ڏرتي وارن سان ڏرتيءَ تي رهڻ، گهمڻ ۽ ڪجهه ڇڳا ڪم ڪرڻ لاءِ سيلاني جو روپ ڌاري نڪري پيو. ٽالسٽاءِ جي زندگيءَ جي هيءَ وڏي تبديلي چئي وڃي ٿي.

روسي نقادن جي دنيا ۾ ليئو پائڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته دوستووسڪي ۽ ٽالسٽاءِ جي حياتين ۽ قلمي ڪاوشن تي گهڻو بحث ۽ تقابلي مواد ملي ٿو.

دوستووسڪي کي داخلي دنيا 'Subjective' جو پانڌيئڙو ڪوئيو ويو آهي، جڏهن ته ٽالسٽاءِ کي خارجي 'Objective' دنيا جو.

مرزڪووسڪي نالي نقاد، دوستووسڪيءَ کي روحاني دنيا جو پانڌوڙي ۽ ٽالسٽاءِ کي جسماني دنيا جو جاکوڙي ڪوئيو آهي. ٻين نقادن دوستووسڪيءَ جي غمگين ۽ عقلي عملن کان هٽيل دنيا يا روين جي مخالفت ڪئي آهي. ان جي برعڪس ٽالسٽاءِ ماڻهوءَ جي خوش آئند ۽ سمجهداريءَ واري دنيا جو حمايتي هجڻ ڪري سندس حمايت ڪئي آهي.

اهڙي قسم جا رايا يا اظهار ان ڪري ٻه اپرن ٿا، جو ٻنهي ليڪڪن جي حياتي الڳ الڳ راهن تي گامزن نظر اچي ٿي. دوستووسڪي جي حياتي رومانوي روين، انساني حياتي طويل ۽ اٽانگن پيچرن تي هلڻ وارن ڪردارن جي تفصيلي ذڪر اذڪار سان ڀرپور بيان ڪيل ڪهاڻي ٿي لڳي. جڏهن ته ٽالسٽاءِ اينٽي رومانٽڪ رويو رکڻ ڪري پاڻ ۽ سندس ڪردار جيڪي هن گهڙيا آهن ، اهي سچا، سڌا، سادا انسان آهن ته انهن جي دنيا ٻه سڌي، سادي ۽ حقيقت تحت هلڻ واري دنيا ڏسڻ ۾ اچي ٿي.

ٽالسٽاءِ جي حياتي ۽ سندس ڪاوشن ادبي دنيا اندر وڏا عڪس ڇڏيا آهن ۽ ايا ٻه پڙهندڙن جي ذهن تي عمدا عڪس ڇڏيندي رهي ٿي. سموري دنيا ۾ هن جا هزارين پرستار ۽ خاص شاگرد ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پارت ۾ گانڌي، فرانس ۾ رومين رولان، جپان جي مذهبي باغين کان وٺي آمريڪا جي سجاڳ ضمير وارن جٿن، هن جي اخلاقي اصولن کي سيني اندر سانڍي ٽالسٽاءِ کي روحاني استاد جهڙي عظمت سان پٺي ياد رکيو آهي. اهڙي طرح سان هن جا روحاني شاگرد ۽ پرستار سموري دنيا اندر ملن ٿا. اهو ئي سبب آهي جو ٽالسٽاءِ جي پستڪن جا ترجمان تمام گهٽين ٻولين ۾ ٿي چڪا آهن. ان ڪري روس وارا ٽالسٽاءِ کي روسي ادب جو عظيم لکاري ڪري مڃين ٿا. پلي هنن جا مذهبي يا سياسي اختلاف ڇو نه هجن، هو ٽالسٽاءِ کي دنيائي ادب جو لائق ۽ فائق، روسي ملڪ جو نمائندو پڻ مڃين ٿا. اهي ٽالسٽاءِ جي تحريرن کي روسي قومن جي ضمير جو آواز ڪوٺين ٿا.

ٽالسٽاءِ جيئن ته پنجاهه واري ڏهاڪي ۾ سرفڊم 'Serfdom' جي دور اندر لکڻ شروع ڪيو هو ۽ 1917ع واري روسي انقلاب کان

ٿورو اڳ انتقال ڪري ويو ان باوجود هن جي شخصيت اوٽويهين ۽ ويهين صديءَ تائين روسي ثقافت ۽ ان جي ارتقا جو اهم ۽ نالي وارو لکاري ڪري تسليم ڪن ٿا.

Tolestoy made fun of bureaucracy- created hilarious lampoons and puns directed against the narrowness of the bureaurats.

Nekrassov: You may not be a poet but must be a citizen.

Dostovsky's literary and ideological evolution, the man from underground comes to the surface and, in a person Rakolnikov, chooses open rebellion as the only means for changing his destiny. He divides mankind into two main groups - the trembling multitude of common man - the daring minority of exceptional individuals who have right to transgress the conventional rules of social Law and Custom.

باب چوڏهون

اينٽن چيخوف

ANTON CHEKHOV

(1860-1904)

اينٽن چيخوف 1860ع ۾ ٽيگنراگ 'Taganrog' ايزوف سمنڊ ڪناري شهر ۾ ڄائو هو. هن جو پيءُ دڪاندار هو ۽ سندس ڏاڏو نندڙو زميندار هو. ان ڪري هن کي پنهنجي زندگي پاڻ سنوارڻ لاءِ محنت ڪرڻي پئي. شروعات جا ڏينهن هن ڳوٺ اندر ئي اسڪول ۾ گهاريا. اتان نڪري هو ماسڪو ۾ اچي پنهنجي مائٽن وٽ پهتو وڏي ڪٽنب هجڻ ڪري هنن کي اهي ڏينهن غربت منجهه گذارڻا پيا.

انهن ڏينهن ۾ ميڊيڪل استوڊنٽ هجڻ باوجود هن نندڙين مزاحيه ڪهاڻيون لکل نالن سان لکڻ شروع ڪيون هيون ته جيئن ڪجهه ڏوکڙ حاصل ڪري تعليم جاري رکي سگهي. اهڙي طرح سان لکڻ هن جو اهم شوق ٻڌجي ويو. هن ميڊيسن ۾ ڊپلوما حاصل ڪئي پر ميڊيسن کي چڏي هن ادب جي دنيا ۾ پير پاتو. جڏهن ٽيهن سالن جي عمر جو ٿيو ته هن سڀي ڪهاڻيڪار جي حيثيت ۾ چگو نالو ڪمايو.

صديءَ جي پڄاڻي دوران هن ڊراما لکڻ شروع ڪيا هئا ۽ ماسڪو آرٽ ٿيٽر جي معرفت هو سڀ کان وڏو ڊراما نگار بڻجي ويو.

سال 1904ع دوران هن کي سِلهه ظاهر ٿي پئي ۽ آخر ۾ گذاري ويو. هن جي گذاري وڃڻ ڪري ادب جي دنيا ۾ هن جو موت قومي نقصان طور ميجيو ويو. سياسي پونچال هن جي رتبي کي نقصان ڪونه

رسايو ۽ انقلاب کان پوءِ بہ اڳ جيان، هن جي تحريرن کي ماڻهو پڙهندا رهيا.

گذريل اڌ صدي دوران هن کي پراڻن انگريزن وارن ملڪن ۾ بہ مڃتا ملي ۽ اڄ تائين هن کي روس جو اهم ۽ مڃيل لکاري طور تسليم ڪيو ويو ٿو.

چيخوف، شروع ۾ پاڻ کي سماجي مسئلن بابت لکڻ ڪري ڪالم نگار طور سمجهندو هو. هن سان گڏ ٻيا بہ ڪالم نگار هئا، ان ڪري هو سوچيندو هو تہ ايندڙ دور هن کي ساڻين سميت ڪو وڏو لکاري نہ پر اسيءَ جي ڏهاڪي جا لکاري هٿ ڪري ياد ڪيو ويندو.

چيخوف، روس جي سر زمين ۽ ان تي رهندڙ ماڻهن جو خوب مشاهدو ۽ مطالعو ڪيو هو. خاص طور تي هيٺين طبقي جي ماڻهن جو هاري، مزدور کان وٺي زميندار ۽ عوامي مهندار تائين، پنهنجي تحريرن ۾ جيڪي هن نقش چٽيا آهن، اهي خاص طور تي ننڍڙا ماڻهو ڪلارڪ، شاطر واپاري، سست اسڪول ماسٽر، ڳوٺ جا ملان/ پادري ۽ اڻ پڙهيل پوليس آفيسر وغيره. هن جو خاص ڪردار عام ماڻهو آهي. معمولي شخص، سادو، سڌاجهڙو، ميسوٽو ۽ منجهيل، جنهن ۾ ڪا خاص، اعليٰ جاڻ يا صلاحيت جي ڏپ ئي ڪانہ. هن جا مفاد خسيس، گهٽ ذهنيت، ڪمينائپ ۽ ڪنجوس ذهنيت، جواري ۽ موالي... هڪ ڪردار، جڏهن جوا ۾ سڀ ڪجهہ هارائي ٿو تہ صبح جو وري رقم قرض لاءِ پٽ کي ڏنڊا ٿو هڻي. هڪ همراهہ جو ايڪسيڊنٽ وارو اخبار ۾ فوٽو ٿو ڇپجي، اهو ڪٽي سيني تي چنبڙائي ڏڏ ۾ ڳلين ۾ ڦرندو ٿو وتي، ڪوٺ جو اڳ بہ ڏڏ هجڻ باوجود کولي ٿو ڇڏي. چيخوف ان ڪردار کي لکڻ کان پوءِ جڏهن ٻيهر پڙهيو هو تہ ڪِلي ڪلي ڪيرو ٿي پيو هو.

چيخوف پنهنجي لکاريءَ جي پهرين دور ۾ جيڪو مزاح نگار ۽ طنز نگار وارو روپ هئس، ان ۾ پنهنجي ارد گرد هن بيشمار ڪردارن جو مشاهدو ڪيو تو ڏسجي. مثال طور موڪل جي ڏينهن جا متوالا، ڏُت ڪوچوان، بي وفا حسينائون، زالون، رولاڪ مڙس، ڪرپٽ پوليس وارا ۽ هيڇي واپاري..... انهن کي پڙهي چيخوف ڏاڍي خوشي محسوس ڪندو هو ۽ انهن ڪردارن جي پوڪ پٽي تي خوب چٽر ڪندو هو.

هن جون 1896ع کان اڳ ۽ ٽورو پوءِ واريون کاٽيون انسان جي اندر پونچال، ڪمزورين، ڪوتاهين ۽ ننگائپ جا اڻ ڪٽ قصا ۽ کاٽيون هيون.

چيخوف پنهنجي اندر جي اُڌمن، نفساني خواهشن، پيڙا، مشاهدن منجهان ايري عظيم ٻٽيو تو ڏسجي. ظاهري طور تي هو ننڍڙو لکاري هو قلم هٿ مان نہ ڇڏيائين، جنهن جي نتيجي ۾ هن جي شخصيت ۾ نکار ۽ ايار ايري آيو ۽ نيٺ هن جي گهري سوچ ۽ لوچ ڪيس عظمت ۽ عقلمنديءَ جي بي بها دولت سان مالا مال ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح سان هو پنهنجي تحريرن جي آئيني ۾ سچو ۽ سچار لکاري ٻڌجي مشهور ٿي ويو.

چيخوف نوي جي ڏهاڪي اندر پاسو بدلايو ۽ زندگيءَ جي مثبت پهلوئن کي ڇڏي منفي پهلوئن جو پاسو ورتو. زندگيءَ جي ڏُکاري ڏيکن کي ڇٽڻ شروع ڪيو ۽ اهڙي طرح سان هن جي ڪردارن جي ڪردار نگاريءَ ۾ وڏي پونچال اچي وئي.

چيخوف هاڻي علمي اڪابرن ۽ اپر ڪلاس جي شهزادن طرف قلمي توپ جو رخ ڪيو. مايوسي، بي همٿي ۽ بزدليءَ وارن ڪردارن کي ڇٽڻ شروع ڪيو. عام طور جن کي مودي ماڻهو Moody men چيو

ويندو آهي، هن جي ڪهاڻين جي زينت بڻجڻ لڳا. اهي ڪردار عام شهري زندگي گهاريڻ وارا، جن کي پنهنجي زندگيءَ جي اهميت ۽ ضرورت جي ڪا خبر ناهي، جيڪي هر وقت اهو رٽ لڳائيندا رهندا آهن تہ يار هن بي مقصد زندگيءَ جو فائدو ڪهڙو؟ اهي عام طور تي ڪنهن ويران وٽاٽي تي رهندي ووڊڪا جا ڊُڪ پريندي وينا تاس کيڏندا، گوڙ گپاڙ پيا ڪندا، ڏينهن راتين جي هڪجهڙائي کان تنگ، جذبي ۽ جوش کان عاري، تعميري سوچ ۽ ڪم کان هَرو. خسيس پٽي ۽ بوريت جا پنڌار، مايوسين جي ڏُهي ۾ پيا غوطا کائيندا. هڪڙا بي اختيار خيالي دنيا جا پوڄاري، جيئن وارڊ نمبر 6 وارو ڊاڪٽر. جيڪو حسن ۽ نواڻ تي گوهر افشاني ڪرڻ ۾ هڏو پيو آ، تہ هوڏانهن سندس اسپتال ۾ ٿرمامیٽر بہ ڪونہ اٽس ۽ مريضن کي سندس پاليل موتا سوتا وارڊن ڪٽڪي ڪيڙ ۾ پيش پيش. ٻيا وري سچ کان منهن موڙي ٻينا هوائن ۾ محل اڏيندڙ هيرو. ان ڪاري پادريءَ جيان، جيڪو تصور ۾ خوشين جا مزا ماڻڻ ۾ مصروف. آخر ۾ اهي عالم، تعليمي ماهر جيئن اهو پروفيسر، جيڪو The Dreary Story جو هيرو آهي، جيڪا چيخوف جي بهترين ڪهاڻي آ، اهي پنهنجي حياتيءَ جي پڇاڻي تي پريشان آهن ۽ پڇتاءُ اٽن تہ ڪين سموري حياتيءَ منجهہ ڪو اهڙو نقطو نہ هٽ اچي سگهيو جنهن جي ڪري هنن اهو رستو ئي نہ ڳولي سگهيو جنهن تي پيار ڇا هي، اڪيلائي جا ڏنڀ، منافقي کان نجات ۽ انساني طرز جي گفتار جا لاياڪتا رخ هو ڳولي سگهڻ جي قابل ٻڌيا هجن.

چيخوف جا موڊي مين سماجي ۽ سياسي حالتن جو شڪار گهٽ، نفسياتي مانڊاڻ جو گهڻي ياڳي شڪار ٿيل ٿا ڏسجن. مثال طور: هڪ ماستر 'The man in a case' وارو، جنهن جو دماغ سُڪي ويڃي

ٿو ۽ ماڻهپي مان ٻاهر هجي ٿو اڪيلائپ ۾ ٻه بنا ٻارن جي سامهون هجڻ جي عادت پٽاندڙ هٿن. اکين ۾ منڊيءَ سان خالي اشارا ورجائيندي نظر اچي ٿو.

ڪهاڻي Younysh جو اهو ڊاڪٽر وارو ڪردار جيڪو پنهنجي جوانيءَ وارن جذبن جو گلو گهٽيندي، سستي ۽ مرغن غذا گڏيندي ٽلهو ٿي ٽوٽڻا هٽي ٿو ۽ پنهنجي ان حالت تي قسمت طرفان تحفو چوندي بوريت ۽ بي ايمانيءَ منجهه عمر جا آخري ڏينهن گهاري ٿو.

چيخوف جي عورت ڪردارن منجهان ڪهاڻي 'The grass hoper' جي هيروئن وانگر جيڪا چيڑاڪ ۽ چلولي هجڻ ڪري سچ جي سچائيءَ واري راز کي سمجهڻ جي صلاحيت ئي نٿي رکي ۽ سچي پيار جو ڪوڙي نٽ ٽانگر سان سودو ٿي ڪري چڏي.

شروع ۾ ائين لڳي ٿو ته چيخوف جا ڪردار بس ائين مٽي خالي يا مٽاچرن ماڻهن جا ڪتڪ آهن. جيڪي پوءِ اٽويهين صديءَ جا نمائندا ڪردار ٿا لڳن. اعليٰ تعليم يافته ماڻهو جيڪي لفظن گهڙڻ جا ته ڪاريگر هوندا آهن پر حقيقت ۽ سچ آڏو منهن ڦيري چڏيندا آهن. اهي پاڻ کي ۽ پاڻ سان گڏ خاندانن کي ڪاهليءَ هٿان قربان ڪري چڏيندا. وٽن ارادي ۽ عزم جي ڪوتاهي هوندي آهي. جنهن سماج ۾ هڪ ماڻهوءَ جي حڪومت 'Autocracy' ۽ ڏاڍ هجي، اتي دل شڪستا، مايوس، بي ضرر پاڻ پرست ٽولا، پريشان حال ماڻهو ناخوش ناريون، وڪيل، ڊاڪٽر، ماستر، صحافي، وڏيرا ۽ محافظن جا ادارا جام ملندا. اهو ئي سبب آهي جو اهڙا ڪردار چيخوف جي دل جي ديوار اندران جلوس ڪڍيو گهمندا ڦرندا نظر اچن ٿا.

چيخوف کي فقط پنهنجي ڪردارن جي روشنيءَ ۾ نہ پرکيو ويو، هو گهڻو عملي ماڻهو هو هن جي تحريرن منجهه عمل جي ڪاڻ ۽ عظمت جي اوچائي بہ سمايل ٿي ڏسجي. هن جا پنهنجا لفظ آهن تہ هو پرعزم آهي ۽ يقين رکي ٿو: صحت، هوشياري، ذات، اُهاڻ، پيار، مڪمل آزادي، جَبر ۽ ڪوڙ کان آزادي جهڙن انمول اصولن مٿان. هن حساس ۽ نازڪ آرٽسٽ کي مڪمل يقين هو مثبت لاڙن ۽ انسان پرست اصولن مٿان، جن سان هو شامل ڪندو هو فرد جي مڪمل طور اپاريل، سريلي انفراديت.

ڪجهه عرصي لاءِ چيخوف ٽالسٽاءِ جي اخلاقي پاليسي، جنهن تحت برائي کي طاقت سان نہ ڪچليو ويو: 'Non_ resistance to evil by force' پر 1890ع ڌاري جڏهن هو سخالن 'Sakhalin' ٻيٽ تي ٻهيل ڏوهارين/ سزا يافتن جي ڪالونيءَ جو دورو ڪري موٽيو تہ هن ٽالسٽاءِ واري پاليسيءَ کي ٽڪرائي، جدوجهد جي اهميت کي وري ورجايو ۽ لبرلزم جي اصول تي پڻ زور ڏنو. هڪ دفعي مزاحيہ انداز ۾ هن لکيو تہ "عقلمندي ۽ انصاف" مون تي اهو واضح ڪيو آهي تہ "بجلي ۽ ٻاڦ منجهه انسانيت وڌيڪ آهي، بنسبت پاڪدامني ۽ پاڇي خوري جي":

Quote: 'Reason and justice tell me, that there is more humanity in electricity and steam than chastity and vegetarianism'

پنهنجي ڪهاڻي 'Goose Berries' ۾ هن ٽالسٽاءِ جي اصلاحي ڪهاڻيءَ 'How much land does a man need' کي ٽڪرائي ۽ مڇ ڪان جواب ڏنو. هن چيو تہ "روايتي طور تي برابر ماڻهوءَ

کي زمين جا ست فوٽ ئي گهرجن. پر اهي فقط لاش جي پورڻ لاءِ ڪافي آهن. جڏهن ته هڪ زنده انسان کي ستن فوٽن کان وڌيڪ هڪ پوري رياست ـ هن کي سموري دنيا کپي".

چيخوف ڪنهن به سياسي پارٽيءَ سان سلهاڙيل ڪونه هو ۽ نه ڪنهن سان ساڻ هئس. پر هو روس جي وسيع لبرل علمي برادري جو ميمبر هو انهن جي عملي ڪوڊ ۽ احساسات جو علمبردار هو. جڏهن گورڪي کي زار جي حڪم موجب سياسي بنيادن تحت رشين اڪيڈمي جي ميمبرشپ مان خارج ڪيو ويو هو تڏهن چيخوف پاڻ اڪيڈميشن هجڻ جي حيثيت ۾ احتجاج ڪندي اڪيڈمي تان استعيفيٰ ڏئي ڇڏي. هن هر لمحي اهو پئي ورجايو ته اهو جنهن جي ڪا حاجت ناهي. ڪيس ڪي اميدون ۽ ڪي خوف ناهن هوندا. اهو لکاري نٿو ٿي سگهي:

Quote: 'He who does not want anything, has no hopes and no fears, cannot become a writer'

چيخوف هارين جي غربت ۽ بي حاليءَ تي گهڻو لکيو پر سندس به ڪهاڻيون: 'Peasants' ۽ 'In the Ravine' تمام سٺيون ۽ عظيم ليکيون وڃن ٿيون. هن بورجوازي زندگين تي به گهڻو ڪجهه لکيو. هتي هن جا تارگيٽ. همعصر نيڪ مرد ۽ علمي ماڻهو آهن. جن مان گهڻا "شوباز" ماڻهو آهن. جن جو تعلق به اپر ڪلاس سان رهيو آهي. هن جي ڊرامن ۾ گهڻو ٿلو انهن جي خلاف لکيل آهي. هن جي ڊرامي 'The sea gull' ۾ هڪڙو ڪردار ٽگورن اجهو هن طرح چوي ٿو:

Quote: 'The intellectuals seek nothing, do nothing, are unfit for work of any kind.'

ترجمو: "اهي دانشور ڪجهه حاصل ڪرڻ ڪندا، ڪو ڪم ڪرڻ ڪندا ۽ ڪنهن به قسم جي ڪم ڪرڻ جي لائق ئي ناهن هوندا".

ٻئي ڊرامي: 'The cherry Orchard' منجهه تروفيموف (هڪ ڪردار) هيئن چوي ٿو جيڪو ايجا به سخت آهي.

Quote: 'They read nothing; have little taste in art and they talk, talk, and talk, while surrounded by dirt, vulgarity and Asiatic backwardness'

ترجمو: "اهي پڙهن ڪجهه ڪرڻ، فن سان ڪو چاهه ڪرڻ، چڙو پيا جاڙي هٽندا، ڳالهائيندا پيا ڳالهائيندا، ڏوڙجي ڏڳ تي ويٺي، عرياني ۽ ايشيائي ابتري سندن موضوع هوندا".

چيخوف اهڙن علمي اڳواڻن جا ڏاڍا لاهڻ ۾ دير ئي نه ڪندو هو. ان سان گڏ مستقبل بابت مايوس نه پر پُرااميد ٻڌجي اڳڪٿيون پڻ ڪندو هو ته روسي سماج ٿوري وقت اندر ترقي يافته ضرور ٿيندو. اهڙي خوش آئند اميد ۽ آسرو هن جي ڪهاڻي 'The Three Sisters' ۾ موجود آهي.

چيخوف جي تحريرن منجهه نڪمٽائپ، واندو ويهڻ، فضول ڏرڻ (Futility) تي ڪافي چٽر ڪيل ٿي ڏسجي. هن نڪمٽائپ کي ٻن قسمن ۾ ورهايو آهي: سماجي نڪمٽائپ، جيڪا انقلاب کان اڳ 1905ع ڏاران غربت جي گهاٽي ۾ پيڙجڻ وارن ماڻهن ۽ بي چين، مايوس علمي ماڻهن منجهه گهرڪندي پئي وئي ۽ ٻي عام ماڻهن واري نڪمٽائپ، جنهن هنن جو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو هو. اميدن مٽان

پاٽي ڦيري ڇڏيو هو جن جي زندگين ۾ زهر ملايو هو ظلم ۽ پاڳلپڻي جن کي ماڻهپي مان ڪڍي ڇڏيو هو.

هڪ ڪردار Masha کان ڪو پڇي ٿو تہ "تون ڪارا ڪپڑا چو ٿو پائين؟" جواب ٿو ڏئي.

مون کي سموري حياتي روئي رڙي جو گذارٽي آهي، چو تہ منهنجو ڏيل ئي ڏکايل آهي.

Quote: 'I am mourning for my life_ I am unhappy'

ترجمو: مان پنهنجي حياتي لاءِ ٿو روئان ـ مان ناخوش آهيان.

(هي حوالو ڪهاڻي The Sea Gull منجهان کنيل آهي)

چيخوف جا اهڙا ٻيا بہ چرڪائيندڙ موضوع آهن، مثال طور: سچاڻپ جي گمشدگي، انساني لڳ لاڳاپن جو فقدان ۽ انهن منجهہ سچائيءَ جي کوٽ..... وغيرہ. ان طرح سان چيخوف جي ڪهاڻين منجهہ يونيورسلتي جام ڏسڻ ۾ اچي ٿي، جيڪا هر ملڪ ۽ اتان جي ماڻهن جي مسئلن سان ملي ٿي.

چيخوف جي لکڻين جي هڪ خوبي اها بہ آهي تہ هو سماج اندر نفسياتي حقيقت پسندي يا سچائيءَ تي بہ گهري نظر رکندو رهي ٿو. هن پنهنجي ڪردار جي عملي چرپر کي حقيقي انساني حدن اندر پئي رکيو آهي. هن جو ڪردار ڪڏهن بہ آسماني مخلوق يا دولتمندي واري ڏارا منجهہ داخل ٿيل ڪونہ آهي. ان ۾ چيخوف تي تالستاءِ جو ائٽتي رومانٽڪ وارو رويو ڪجهہ سرس نظر اچي ٿو.

هو پنهنجي ڪردارن کي ڪوڙ بدوڙ کان پري رکندو رهي ٿو ۽ انهن کي پنهنجي اصليت، پلي اها ڏهني تصور، روايت يا بي ايماني چو نہ هجي، انهن اوٽاين کي بہ هو سچايون يا جيئن جو تيئن، اصلي روپ ۾

رسمن سان پيش ڪري ٿو. هن جي تحريرن منجهه وفاداري، عظمت، سچائي، همدردي ۽ طنز مزاح جام جهلڪي ٿي.

چيخوف ڪڏهن به پنهنجو آواز بلند نه ڪيو. هن جو ڳالهائڻ مائيڪو سياڻ همدردي وارو پر نظر تيز جيڪا هر عمل کي خوب پرکي ٿي، پر ان تي ڪو اٽوٽنڊڙ عمل ڪونه ٿي ڪري، ڪوبه اخلاقيات جو پرچارڪ. جيئن گورڪي هڪ هنڌ چيو هو "ته پلي ماڻهو ڏکن ڏولاون جي وچ ۾ ويڻل هجي پر هن جي چپن تي مسيحا واري مرڪ موجود هجي ۽ هن جي چهري منجهان ڪابه احتجاج واري لڪير نظر نه اچي." اهو سڀ ڪجهه هن پنهنجي حياتيءَ اندر ئي جوڙيو پرکيو ۽ پروڙيو اهو ئي سبب آهي ته انهن تحريرن مٿان لکاري حاوي نظر اچي ٿو.

چيخوف جي ڊرامن بابت:

ماسڪو آرٽ ٿيٽر کي مشهور ۽ مقبول ٿيڻ جو رتبو چيخوف جي ڊرامن جي ڪري حاصل ٿيو. چاڪاڻ ته ان وقت جي ڊرامن جي دنيا ۾ هن جي ڊرامن منجهه نئين آرٽ يا جديد فني رجحان جي هجڻ ڪري مشهوري حاصل ٿي ۽ سامعين کي گهٽو پسند آيو. چند مشهور ڊرامن مان احوال هن طرح آهن: پهريائين ته هن جي ڊرامن ۾ پلاٽ ڪونهي هوندو. ننڍڙا توڙي وڏا واقعا به عام حالتن جيان اوچتو اچي ظاهر ٿيندا آهن. جيڪي اتي هلندڙ حالتن سان ٺهڪي ايندا آهن. انهن منجهان ڪا مصنوعيت يا هٽ ٺوڪيل ڳالهه ڪونه بکندي آهي.

اهڙي ڏيکا جيڪا تمام ڏک واري ۽ اثرپذير هجي. جيئن خودڪشي اها به جيڪڏهن ان وقت جي صورتحال سان ٺهڪي اچي. بنا ڪنهن هٽ ٺوڪئي واقعي جيان پيش ڪيل هوندي آهي. اهڙي

طرح خودڪشيءَ جو منظر هن جي ڊرامن: 'Ivanov' يا 'The Sea Gull' منجهه ڏسڻ ۾ اچي ٿو. هن جي ڊرامي 'The Three Sisters' منجهه هڪ ڪردار ٽيوزن باڇ جو موت، ٻن پهلوانن جي پاڻ ۾ ويڙهه جي نتيجي ۾ ٿئي ٿو. هڪ ماڻهو Uncle Vanya هڪڙي پروفيسر سربرياڪوف (Serebria Kov) جو قتل ڪري ٿو. اهي سڀ نفسياتي مسئلا ڪري پيش ڪيا ويا آهن، نه ڪي مقرر ٿيل Climax تحت، تنهن ڪري ڪنهن به حيراني يا اچرج جي ڪا ڳالهه ناهي هوندي پر سڀ ڄڻ عام سماجي ۽ نفسياتي مسئلن جي پيداوار جو نتيجو لڳندا آهن.

Ivanov منجهه جڏهن پردو کڄي ٿو ته هيرو Ivanov پنهنجي بيمار زال سان جيڪا هن جي خدمتگذار ۽ شڪر گذار رهندي آهي، ان سان پيار ڪونه ٿو ڪري پر هو هڪ نوجوان ناري ساشا Sasha جي عشق ۾ انڌو لڳو پيو آهي. Uncle Vanya منجهه مرڪزي ڪردار پروفيسر سربرياڪوف بابت ٻڌائي ٿو ته ڪيئن نه هو ٻٽاڪي ۽ بڇڙائي جو بچڪو بڻيو وتي ٿو وڏن درن تي ڌڪا کائيندو ان سان گڏوگڏ هر محفل ۾ پنهنجي زال Elena سان پيار جا ڍُڪ ڀريندي ٿڪجي ئي ڪونه ٿو.

The Sea Gull ڊرامي اندر پهرين ئي ڏيک منجهه نوجوان هيروئن Nina، جيڪا لکاري Trig Orin مٿان جان نثار ڪرڻ جا جتن ڪرڻ کان مڙي ڪونه ٿي، حالانڪ ان مان سندس تباهي اڻٽر آهي، ان جي برعڪس ساڳيو ٽرگورن نينا کي حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام ٿئي ٿو.

هن جي ڊرامي 'The Three Sisters' ۾ اڪيلائپ ۽ ويڳاڻپ جي سببن ڪري پيار جي پيچري تي هلڻ مشڪل هجڻ

ڪري عاشق ويهي حوالن منجهه مزو ٿا وٺن. ساڳئي طرح The cherry Orchard ۾ وڏن جي ملڪيت وڪڙڻ وارن ڪتل ڪاتن ۽ سُجن پونيئرن منجهه تڪرار ٿيڻ بجاءِ هو پاڻ ۾ ويهي بحث مباحثو ڇا ڪجي، ڇا نه ڪجي، جهڙن موضوعن تي مٿوماري ڪندي ڪلندي ڪيرا ٿين ٿا.

چيخوف جي ڊراما آرٽ کي ماسڪو آرٽ ٿيٽر منجهه ڊرامي جي صنف کي اهڙي نواڻ بخشي، جنهن ۾ ڏيک، سريلن سرن، واقعن ۽ آوازن ۽ موڊ مطابق اندازن هن کي وڏو ڊرامہ نگار بڻايو ۽ ان طرح سان Lyrical Drama جي لکاريءَ جو هن کي وڏو خطاب مليو.

چيخوف جي ڪهاڻين ۽ ڊرامن اندر سچائيءَ واري خوبي ۽ خصلت سان سلهاڙيل علامت نگاري ۽ شاعريءَ واري انداز بيان، هن کي روسي قديم ڊرامہ نگاريءَ کان الڳ ۽ اونچي مقام تي آڻي بيهاريو. ان ڪري ئي اڻويهين صدي جي روسي ادبيات مٿان چيخوف جو وڏو اثر قائم ٿيو نہ فقط ڊرامي پر روسي نثر نگارن کي انقلاب کان اڳ ۽ پوءِ ڏاڍو متاثر ڪيو ٿو ڏسجي. خاص طور تي ناول نگارن مثال طور: Bunin, Zaitsav, Kupsin کان وٺي Fedin تائين وارن ليکڪن تي اهو اثر ايڏو به قائم آهي.

چيخوف ايڏو به هن صديءَ جي ٻي اڌ تائين وارن ليکڪن لاءِ ماڊل بڻيل آهي. هن جي تحريرن منجهان اتساهه ۽ نقالي پڻ نمايان نظر اچي ٿي.

باب پندرهون

جديديت واري تحريڪ

THE MODERNIST MOVEMENT

صديءَ جي پاسو ميٽائڻ سان ئي ٽي اهم رجحان روسي سوسائٽي اندر پڌرا ٿيا. بادشاهت معاشي طور مضبوط ٿيڻ لڳي. اتي جي صنعت، شهري آدمشماري ۽ اتي جي پرولیتاري وڌڻ لڳيون. اتي جي دولت شاهي ۽ اتان جو بورجوا طبقو دولت ۽ شهرت حاصل ڪرڻ لڳو. ٽئن لاڙن جي يلغار پراڻي سماجي سرشتي منجهه ڊار وجهي ڇڏيا. طوفاني تبديلين جي منهن ڪيڻ ۾ دير ڪونه هئي.

پڙهيل لکيل ڪلاسن جي گول دائري واري ترقي، انقلابي لاڙن کان ترقي پسند رجحانن تائين هڪڙي جي پٺيان هلندي ڪڏهن به مائي نه ٽي ۽ هڪ ڏاهڪي جي خاموشيءَ کان پوءِ وري لبرل قوتن جي سجاڳي پوري طاقت سان ايرڻ لڳي. حڪومت جي ڏاڍ ۽ ڏمر باوجود سوشلزم جا هزارين رنگ، سموري ملڪ اندر ڦهلجڻ لڳا. هزارين ڳجهن ڪارڪنن جا ڪارناما، ڳجهين تنظيمن جي معرفت پروپيگنڊا ڪندا رهيا. پاپولسٽ تنظيم جي تحريڪ مٿان هڪ هٿي ختم ٿي وئي. اسي جي ڏاهڪي منجهان پاپولر وِل پارٽيءَ کي شڪست اچي وئي. هن گهٽي ڪوشش ڪئي ته وري اوج آڻجي. ان ڪوشش دوران لينن جي پاءُ ۾ حياتي جو نڏرانو ڏنو. هارين جي خوشحالي آڻڻ وارا خواب اها شهرت واري پارٽي واپس آڻي نه سگهي. ان سان گڏ ڪميون جو سڏاري وارو ڪردار به اپري نه سگهيو ۽ نه وري انقلاب جي آثارن

اچڻ جي کا اميد جڙي سگهي. البته هڪ نئين نظرئي Critical populism اُپري اچي پراڻي جاءِ ورتي. ان جو مهندار جيڪو وڏي اثر وارو مضمون نگار ۽ ادبي نقاد ميخائيلو وسڪي Mikhailovsky (1842_1904) هيو هن جو خيال هو ته مزدور جا مفاد فرد جي مفادن سان شامل هجن ٿا. جيڪو ڪم ڪري تخليقي عمل ۾ ٻانهه ٻيلي بڻجي ٿو. ڪرتيڪل پاپولزم کي رشين سوشلزم جي نالي سان به سڏيو ويو. جيڪو مارڪس جي جدلياتي مادیت ۽ سماجي ۽ سياسي مسئلن جو معاشي طور طريقي سان نبيرڻ وارن لاڙن جو مخالف هو. ان فرد جي ڪردار جي اهميت ۽ ان سان گڏ تاريخ جي اخلاقيات وارن رجحانن کي اپارڻ جي اهميت تي زور ڏنو. جنهن منجهان هو "روسي ترقيءَ واري خاص طريقي" جو دعويدار ٿيو. جيڪو هن چواڻي اٽڪل بڻجي چڪو هو. اهي اصول ئي نظرياتي بنياد بڻيا. روسي سوشل- انقلابي پارٽيءَ جا. جيڪا صديءَ جي شروعات ۾ قائم ٿي هئي. جنهن منجهه تمام انڊر گرائونڈ اتحاد پاپولر ڏاڻن جا شامل ٿي چڪا هئا. انهن اتحادين پنهنجن اڳين انقلابين جي پيروي ڪندي دهشتگرديءَ جا واقعا به پئي ورجايا. ان پاپولر نظرئي تحت زار شاهيءَ جي حاڪمن ۽ سندن ساٿارين جي حياتين تي حملا ڪيا. اهڙي طرح سان روس جي انقلابي تحريڪ جي تاريخ منجهه پنهنجي خون. شجاعت. شهادت ۽ بغاوت جي رنگن سان هڪ رنگين ورق جو واڌارو ڪيو. سال 1917ع کان پوءِ اهڙي ڪامياب ابتدا هجڻ جي باوجود ان تحريڪ ۾ خلفشار پيدا ٿيو جيڪو ڪميونسٽن پهريائين تڪڙ ۽ جلد بازي ڏيکاري ۽ بعد ۾ وري ترا ڪڏيا.

نوي جي ڏاهاڪي ۽ مارڪسوادي پانڊيئڙن. اهو ڪارنامو ڪري ڏيکاريو جو پاپولسٽ انقلابين جا ڪامياب مخالف بڻجي ميدان تي لهي پيا. هنن جو ليڊر جارج پليخانوف George Plakhanov (1856_1918) هيو. جنهن پاپولسٽ فلسفي کي خيالي پلاءُ ڪوئيو وڌيڪ ان کي دل جي خواهش. ڊيوٽي ۽ بيوتيءَ جو سنگم 'Falderal' چيو. هنن کي بورجوا هارين جا هلڪا حمايتي ڪوئيندي اعلان ڪيو تہ روس اندر انقلابي تحريڪ فقط مزدور تحريڪ ئي ڪاميابي ماڻي سگهندي.

مارڪسوادين تيزيءَ سان پاپولسٽ انقلابين جي صفن منجهه گهڙڻ شروع ڪيو. خاص طور تي هنن جي خاص مددي ڏرين (تعليم يافتہ طبقي ۽ يونيورسٽي جي شاگردن) منجهه پنهنجو اثر رسوخ وڌايو ان کان علاوه صنعتي مزدورن، پروفيشنل ڏڻن ۽ سفيد پوش ملازمن ڏانهن هٿ وڌايائون. هنن جي هڪ مضبوط ڏڙي جيڪو نوجوانن ۽ اسڪالرن تي مشتمل معاشيات جي ماهرن جو هيو جيڪي ليگل مارڪسزم جا حامي هئا. انهن سمورن آمريتن خلاف سياسي تحريڪ جي حمايت جو اعلان ڪيو ۽ سڄي ملڪ اندر هڪ سياسي ۽ لڪل نيٽ ورڪ جوڙي وڌو. ان ڪوشش جي نتيجي ۾ سوشل ڊيموڪريٽڪ پارٽي جو وجود قيام پذير ٿيو (اڳ 1903 منجهه جيڪي ٻہ ڏڙا، بولشيوڪس ۽ مينشيوڪس ٿي ڦٽي چڪا هئا). ڪميونسٽ ليڊر لينن سميت هنن منجهان ئي گهڻي پاڳي هئا. جيڪي مارڪس جو مطالعو نوي جي ڏاهاڪي ۾ ڪندا هئا ۽ پاپولسٽ گروپ سان روس اندر دولت شاهي جي عنوان مٿان بحث مباحثا ڪندا هئا.

سوشلسٽن کان علاوه ٻيا ٻ روشن خيال گروپ هئا. جيڪي موجود حڪومت جي ٿوري گهڻي مخالفت ڪندا هئا پر انهن جو تعداد وڌندڙ هو. هڪ تمام وڏي لبرل باڊي "ڪانسٽيٽيوشنل ڊيموڪريٽڪس" Constitutional Democrats هئي، جنهن جو سربراهه پيوَل مليو ڪوف (Pavel Miliukov: 1859_1943) هيو جيڪو تاريخ جو پروفيسر ۽ سياستڪار هو. 1905ع ۾ پنهنجي پارٽي ٺاهي ٿو. آخرڪار نوي جي ڏهاڪي ۾ هڪ وڏي ثقافتي تحريڪ ايري ٿي، جيڪا روسي سماج جي سمورن علمي محاذن: فن، ادب، ٿيٽر ۽ تعليم منجهه نوان لاڙا آڻي ٿي. اهي لاڙا مڪمل قوت بڻجي انقلاب جي رستن کي روشن ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿين ٿا.

ان ۾ ڪوشڪ ناهي ته اها فني سگهاري قوت ايتري ته وسيع ۽ اثرانداز بڻي، جو ان دور کي "سِلور ايج" جو نالو ڏنو ويو. اهو دور هيو 1894ع کان 1917ع تائين ۽ جن اهو نالو تجويز ڪيو اهي حق بجانب هئا. تاريخ نويس ايجا منجهيل هئا، هنن جو چوڻ هو ته هي دور روشن خيال بڻجي، يورپ جي رومانويت برابر هيو يا ايجا پوئتي هو. هن ئي دور ۾ ٽالستاءِ ٻ حيات هو ۽ گهڻي ياگي تخليقڪاري ايجا اڏوري پئي لڳي. چند نالا هئا، جيڪي اوچ آدرشي تخليق ڪري رهيا هئا. انهن منجهه ڪورولينڪو (V.Korolenko: 1853_1921) چگو لکاري هو. جنهن مزاح، شارٽ استوري ۽ مضمون لکيا ۽ سماج کي سرور جو سامان مهيا ڪيو. ان دور جي نون اپرندڙ ليکڪن، سماجي ۽ سياسي محاذن تي پنهنجي اندر جي اڏمن کي اجاگر ڪرڻ کي پنهنجو حق ڪوٺيو ۽ انفرادي تصور ۽ نج فن (Pure art) جي پرپور پٽيرائي ڪئي. ان دور جي ليکڪن مٿان فرانس جي علم ادب ۽ ان جي مهندار

بادليئر جي تحرير 'Correspondences' جو چگو خاصو اثر ڏسڻ ۾ آيو. ان ڏڙي وارن پاڻ کي ان ڏاهڪي جو يعني Decadents چوائڻ لڳا. اهي ادب ۾ نواڻ، اسلوب ۾ جدت ۽ روايتي تنقيد کي مٽيرو ڪرڻ جا پاڻ کي حمايتي چوائڻ لڳا. صديءَ جي موڙ منجهه وري نوان ۽ نوجوان لکاري اپريا، جن پاڻ کي جدت پسند Modernists چوايو انهن جي ڪيپ ان دور جي شاعري، تنقيد، پينٽنگ ۽ ٿيٽر مٿان پنهنجو ٺپو هٽي ڏيکاريو. جن جي شهرت جي واکاڻ يورپ تائين پکڙجي وئي. Tairov, Scrabian, Baksts فن، ميوزڪ ۽ ٿيٽر جا سلسليوار ماهر ٿي اپريا ۽ انهن سان ٻيا به گهڻا همعصر هئا، جن جي گروپ کي The World of Art جي نالي پٽيان سڃاتو ويو اهي سڀ جدت پسند هئا ۽ مجموعي طور تي هن گروپ کي Anti realist ڪوٺيو ويو.

ان دور جا چند مشهور ۽ مقبول شاعر جن ادب جي صنفن کي موڙ ڏنو نواڻ ڏني ۽ سماج تي اثر انداز ٿيا، انهن جا نالا آهن: Valery Bruvssav: 1873_ ،Balmont: 1867_1943 ،1924 Zinaida Hippius: 1867_ ۽ Sologub: 1863_1927 1945 وغيره. انهن منجهه Sologub جو ناول 'The Little Demon_ 1907' جي عنوان سان گهڻو مشهور ٿيو ان ۾ اهم ڪردار هيو هڪڙي ماستر پيريدونوف جو جيڪو سماج جي اهم ڪردار هجڻ باوجود سپني برابن جو بادشاهه ڪري ڏيکاريو ويو آ. ساڳئي لکاريءَ جي شاعريءَ جي ٽمورتي Created Legend (12_1908) هئي، جنهن منجهه فن، فڪر، جادو، سياست، ڏائڻيون، آزاد خيال، مرد، عورتون ۽ ناڪام عاشق ۽ ٻيا انيڪ عنوان آهن، جن مٿان مڪمل طور

سان فن ۾ فڪر ۾ سچائيءَ وارن واتعن سميت قلم جي ڪرت ڪيل ٿي ڏسجي.

ٻنهي ڏڻن، ڏاهاڪي وارا ۾ علامت نگار وچ ۾ هڪ استاد شاعر هيو (1856_1909) Annensky، جنهن جي شاعري معياري ۾ اهم عنوانن، ڏکن، موت، حسن وغيره مٿان جوڙيل هئي، جنهن کي روس ۾ ان کان ٻاهر يورپ ۾ به چگي موت ملي.

نوي جي آخري ڏهاڻن وارا لکاري ۾ شاعر پهريائين حسن شناس هئا، جن فن جي آفاقيت تي زور ڏيندي فنڪار کي گروءِ جو درجو ڏنو سواءِ اصلي گُرن، اپولو ۾ ڊايونيسيس جي، انهن پڙهيل ڪڙهيل گروپ تي ان لاءِ جهَل پئي ڪئي ته اهي حسن شناسيءَ کان پري هئا. سماجي ۾ سياسي مسئلن کان بي خبر پر هنن جي هڪڙي خوبي هئي ته اهي روسي روايتن پٽاندڙ روشن خيالي جا حامي ضرور هئا. پڙ فرينچ علامت نگاري ۾ يورپ واري حسن شناسي، جڏهن روسي سر زمين تي پهتي ته انهن جي اصلي فنڪاراڻي اثر منجهه ملاوٽ ٿي وئي ۾ تصوراتي ۾ عام لاڙا انهن منجهه شامل ٿي ويا. سچائي (Realism) جو واسطو چوڌاري موجود سچين حالتن سان سلهاڙيل هجي ٿو جيڪي ڏسي ۾ پسي سگهجن ٿيون. اهڙي طرح سان علامت نگاري، اها کوج ۾ جاکوڙ واري ڪِرت ۾ ڪاوش آهي، جنهن جي مدد سان اشارن ۾ ڪنهاين ذريعي ايجا به هڪ ڏاکو مٽي واري سچائي ڦولهي سگهجي ٿي. اهڙي قسم جي جاکوڙ کي سيني ۾ سانديي انهن ادبي تخليق ڪاري ڪئي ۾ ان سان گڏ ديني ۾ سماجي لاڙن کي به گڏ رکيو.

اهڙو هڪ لکاري Dimitry Merezhkosvsky 1866_1941 پراٽي باغي ڏڙي جو ميمبر، شاعري ڪندي وڏي وجي ناول ۾ فلسفي :جو

خالق بڊجي پوي ٿو. هن تاريخي ٽرائلاجي گهڙي. جنهن کيس عالمي شهرت ڏياري. اهي ٽي ناول هئا 'Julian the Apostate'، 'Leonardo_da_Vinci' ۽ 'Peter and Alexis'. انهن جو دور هيو 1893ع کان 1902ع تائين. انهن منجهه Christianity ۽ Paganism جو ٽڪراءُ بيان ڪيل ٿو ڏسجي ۽ ليڪڪ اهو انڪشاف ڪيو آ ته اڳتي اهي ٻئي Holy Trinity واري مذهبي ڏڙي ۾ داخل ٿيندا. لکاري پاڻ ته جدليات جو شاگرد هو پر صوفياڻي سچائي کان متاثر ٿي Holy Ghost جي گروپ/ عقيدي ڏانهن لڙيو ۽ اها ڪوشش ڪيائين ته عقلمند ڏڙو به ان طرف وڌي اچي. هن سان گڏ هيو Vassily Rosanov (1856_1919)، هڪ تيز فهم ۽ مشڪل لکاري. دوستوسڪيءَ جو شاگرد/ پوئلڳ. شروع ۾ هو روسي ديني ۽ فلسفي سوسائٽين سان سلهاڙيل رهيو جن جي سڌ ٿي وڌي تعداد ۾ ماڻهو اچي مڙندا هئا. انهن ڏينهن ۾ مرزڪووسڪي پنهنجي دماغي صلاحيت سميت ٽڏي دماغ سان نوان لاڙا ۽ قانون ايجاد ڪندو رهيو. روزانوف وري انسان جي صفتن کي سهيڙيندي اعليٰ استائيل جو موجد بڻيو. انڪاريت پرست. ڏوهاري ۽ چيڙاڪ طبع. جيڪو پادري بڊجڻ پئي ويو. اعتقاد. يقين ۽ پٽي اخلاقي معيار کي سيني اندر سانڍي. ابتا پيچرا اورانگهي. دين اندر سيڪسوئل رجحانن بابت قلم ڪنيو ۽ اهڙي طرح نطشي ۽ يوناني آرٿوڊاڪس چرچ منجهه مفاهمت ڪرائڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. هڪ باهمت لکاري ۽ وڏو نفسياتي ماهر ويهين صديءَ جي لکارين منجهه جوگي جاءِ والاري ٿو. هن جو اثر ڏاهڪي وارن (decadants) ۽ علامت نگارن. ليڪڪن جي اڪثريت مٿان نمايان نظر اچي ٿو.

مذهبي ڏڙي جي واپس ورڻ وارن ليڪڪن جو مهندار هيو Vladimer Solovyov (1853_1900) فلاسافر، شاعر، صوفي (ascetic)، جنهن تمام گهرو اثر ڇڏيو روسي حياتي جي لاڙن ۽ سوچ متان. سولووف ماڻهوءَ کي نطرت ۽ خالق جي وچ ۾ ڳانڍاپي جو سبب ڪوئيو هن چيو ته تاريخ جو مقصد آهي انسانيت ۽ آفاقيت جو سنگم. جيڪو روحانيت ۽ فطرت جي ٻنهي معيار متان حاوي هئڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. هو فرد جو حمايتي هيو پر ان سان گڏ ان جي ڪاوش جو پڻ، جنهن سان عظيم ڇگائي Supreme Good، گڏيل ڪوششن سان حاصل ڪري سگهجي ۽ هن جي صوفياڻي فلاسافي، جيڪا گڏجڻ يا مفاهمت ڪرڻ (Congregational or Conciliatory) واري اصول منجهه سمايل هجي. هن جو ايمان هو ته آخري ڪاميابي روشني سان ٿيندي، سولو ووف عمل ۽ تخيل کي سلهاڙي تمام گهڻن روسي سياسي مسئلن متان قلم ڊوڙايو ٿو ڏسجي. ٻين عنوانن کان علاوه هن سليووفائيلزم ۽ شاونزم متان خوب جهلون ڪيون. هن جو اهو خواب هيو ته سمورا ديني ڏڙا Churches وري گڏجي هڪ ٿيندا، خاص طور تي ڪيٿوليسزم ۽ گريڪ آرٿوڊاڪسي، هن جو پيغمبراڻو تصور هيو ته ايشيا گڏجي يورپ متان حملي آور ٿيندو هن جي تصور ۾ Pan_Mongolism جي برن اثرن/ نتيجن جا آثار به موجود هئا. هن تاريخي مسئلن کي ديني ۽ صوفياڻي طريقي سان حل ڪرڻ ٿي چاهيو. هن جي فڪر ۽ فلسفي، روسي ٿيالاجي ۽ مابعد الطبعيات واري سوچ جي نواڻ کي وڏي ٽيڪ ڏني. اهو ئي سبب آهي جو هن کان پوءِ وارا لکاري Ern_ Bulgakov_ Berdiaev_ Elchaninov_ Florensky ۽ ٻيا ڪيترا سولووف جي ڏسيل گس

تي هلڻ لڳا. شاعر جي حيثيت ۾ هو جديدت پسندن مٿان چٽرون ڪندو رهيو. سخت تسم جون نقاليون Parodies بريزوف ۽ بالمنت مٿان لکندو رهيو حالانڪ اهي مقبول ڪالم نويس هئا پر هن جو ايمان هو تہ "علامتون، خيالي ڳالهيون ناهن پر خود سچائي آهن، اهو ئي سبب آهي جو هن جي شاعري اعليٰ قسم جي علامتي شاعري آهي، جيڪا روحاني رازن ۽ جادوئي اثرن سان پرپور آهي."

Realism was only concerned with the existing reality, with the visible world around it, while Symbolism wanted to discover signs and hints of another, higher reality.

باب سورهون

علامت نگار

'THE SYMBOLISTS'

علامت نگار ليڪڪن جو پيو نسل، انهن ۾ خاص طور تي Blok سولوف کان ڏاڍو متاثر هئا، هن جي علامت نگاري ايمان طور، هن جي شاعريءَ منجهه سچ ۽ خدا بابت اوچا خيال، پر روسي شاعريءَ مٿان علامت نگاريءَ جو اثر 1905ع کان 1917ع واري عرصي منجهه، ان وقت جي فن، ميوزڪ، ٿيٽر مٿان بہ قائم رهيو پر گهٽي عرصي تائين مقيد نہ رهيو. هيءَ تحريڪ، جيڪا شاعري جي بغاوت کان شروع ٿي، پڙهيل لکيل طبقي جا سماجي ۽ سياسي جذبات جذب ڪندي حسن شناسي، روشن خيالي ۽ سليووفائيل وارن رجحانن کي سلهاڙي اڳتي وڌڻ لڳي. ان نئين رجحان جو اثر ٽن نوجوان شاعرن، جيڪي هن تحريڪ جا اڳواڻ پڻ هئا، Blok ـ Bely ۽ Ivanov، انهن جي شاعري منجهه نمايان نظر اچڻ لڳو.

Ivanov (1866ـ1949)، روس مان 1924ع ۾ ڪوچ ڪري اٽليءَ ۾ پناهه ورتي ۽ ڪيٿولڪ بڻيو. ڏاڍو عقلمند ۽ هوليل روسي، يوناني ۽ لئٽن جو ماهر. آخري پساهه بہ اتي ئي گهاري ۽ گذاري وڃي ٿو. هن جي شاعري شاندار ڪلاسيڪل ۽ فلاسافيڪل لاڙن سان ٽمتار هئي. هن جا انيڪ موضوع، اڪائي، گهٽائي، فطرت، انسان، سچ ۽ ڏرتي هئا، انهن تي هن شاعريءَ جي مختلف گهاڙيتن ۽ تسمن، مثال طور: شجاعت واري (Epic) ٽريجڊي، مشهور راڳ، رازن وارا ڊراما

(Mystry Plays)، ڪاميابي وارا نعما Ballads وغيره جي صنفن جا شاعريءَ جا مٽ پري ڇڏيا. آئونوف، سينيٽ پيٽرسبرگ ۾ هڪ اپارٽمينٽ ۾ اچي رهيو جنهن کي 'The Tower' جي نالي سان مشهور ڪيو ويو. جتي هن جي چوڌاري شاعر، فنڪار، فلسفي اچي ويهندا هئا ۽ هن کي گرو ۽ شاعرن جو بادشاهه ڪري مڃيندا هئا ۽ هو رهنمائي سان گڏ فرمان به ڏيندو هو. سال 1911ع دوران هن جو لاڙو پاپولسٽ ۽ سليووفائيل طرف وڌندو ويو هو جنهن تحت هو روس جي ترقيءَ جو خاص حمايتي ٻڌيو. مغرب جي روايتن جو مخالف، روسي ثقافت، مذهبي تعليمات جو وڏو شيدائي ٻڌجي ٻيٺو هو.

ساڳيا خيال ۽ اهو ئي حال ۽ ڪلهن تي سوچن جا بار کڻي Audrie Bely پنهنجي مخصوص ايجاد ڪيل اسلوب سان روس جي شاعري ۽ نثر نگاري تي ڏاڪو ڄمائي ميدان تي لهي ٿو.

(1880_1934) BORIS Bugaev، جيڪو ائنڊري بيلي جي پين نيم سان لکڻ شروع ڪري ٿو. هن جو پيءُ رياضي جو پروفيسر هيو، علامت نگارن جو ڀانهن ٻيلي ٻڌجي ويهن سالن جي عمر ۾ شاعري ۽ ناول نويسي تي قلم هلائيندي سال 1903ع کان 1917ع واري عرصي منجهه طوفان مچائي ڇڏي ٿو. هن جا وسيع واسطا ليڪڪن ۽ ويڙهو طبقي سان هجن ٿا. سولووف جو پوئلڳ بلوڪ جو ساٿي، صوفي ٻڌجي پاپولسٽ ۽ انقلابي ڏڻن جو حمايتي فيوچرسٽس جو سربراهه سال 1913ع ۾ روڊولف استينر، روس جي مشهور فلسفيءَ جو طالب ٻڌجي تيز طبع علامت نگار (ڪميونسٽ ڪيس ڪوٺيندا هئا) 1930ع ۾ مارڪسسٽ ٻڌجڻ جو اعلان ڪري ٿو. هن جي شاعري مڪمل فن ۽ سريلائپ سان ٽمٽار هجي ٿي. هن شاعرن جي مجموعن مٿان تنقيدي

رايا لکيا، ان سان گڏ حسن شناسيءَ مٿان بہ هن معلوماتي ليک لکيا. ان دور جو اهم ڪم، جيڪو هن ڪيو سو هيو علامت نگارن ۾ اٽويهين صديءَ جي ادبي روايت پرستي وارن جي وچ ۾ سهڪار جو گس جوڙڻ. هن جي دعويٰ هئي تہ علامت نگار ادبي وارث آهن، شاعري منجهہ لرمونتوف، نڪاراسوف، ٽيٽچوف ۽ فيٽ جا ۽ نثر منجهہ، گوگول، دوستووسڪي ۽ چيخوف جا. هن پنهنجي شاعري منجهہ بہ ساڳيا مسئلا انقلاب ۽ روشن خيالي وارا اجاگر ڪيا، جيڪي تنقيدي سچائي جو باعث بڻيا. هن جون مشهور ڪاوشون هن طرح آهن:

Silver Dove_ Novel (1910) Peters berg (1913_16)

هي ويهين صديءَ جي مشهور ناولن مان آهي، انهن کان علاوہ ٻيا بہ ڪيترائي نظم ۽ نثر منجهہ هن جا پستڪ ملن ٿا. ٻيليءَ کي اهو رتبو حاصل آ تہ هن انقلاب لاءِ پنهنجي تحريرن معرفت رستو هموار ڪيو. هن لاءِ اهو بہ مشهور هيو تہ هن نثر کي ترنم جو ويس پارايو ٿو ڏسجي، جنهن لاءِ 'Poetization of Prose' چيو ويندو هو. ويهين صديءَ ۾ روس لاءِ ٻيليائين هو جيئن مغرب لاءِ جيمس جوائس ۽ Proust هيا. هن روس منجهہ نئون دور ايجاد ڪيو جنهن جو واڌارو ۽ ترقي، انقلاب جي ور چڙهي ويو.

Alexis Remizov (1877_1957): هي علامت نگارن جو هم خيال، نثر نويس، اسلوب جي اصلي روپ سان تومي رنگ ۽ لوڪ ادب جو بنيادي اثر ۽ روايت گڏ ڪٽي ننڍڙي نواڻ ملائي قلم جي ڪرت سميت ادبي ميدان ۾ اچي لٿو. هن جي ڪاوش ۾ ڪافي سينگار نظر اچي ٿو. انوکا ستاءَ، ٻوليءَ جي جادوگري، لفظن جي سريلائپ (Onomatopaeic) ۽ گرامر جي گرمائش جهڙا نقش نمايان نظر اچن

ٿا. هو متيندو رهي ٿو سريلائپ مان عام فهم ڏک کان مزاح، سينگاريل نثر منجهه خوش مزاجي پرپور انساني ڏکن ڏولاون کي عجيب رنگن ۾ پوئي پيش ڪيو اٿس.

ريميزوف کي گوگول ۽ دوستووسڪيءَ جو پوئلڳ چيو وڃي ٿو. هن ديني ۽ اخلاقي مسئلن جي فقط نشاندهي ڪئي آهي. هن جي استائيل به پنهنجي آهي. هو زندگي منجهه انوکي تبديلي جي تمنا رکي ٿو. هن جي تحريرن منجهه انيڪ ڪردار ۽ منظر ملن ٿا، جن، پريون، خواب، جانور، پوڪ وغيره، انهن سمورن عنوانن کي وڏي فنڪاري سان پويو اٿس. هن کي ليڪڪن جو لکاري ڪري ڪوٺيو وڃي ٿو. بيلي کان پوءِ ويهين صديءَ جي پوئين اڌ جو اصلي ناول نگار ڪري تسليم ڪيو وڃي ٿو. هن جا ڪتاب انقلاب کان اڳ ڇپجي چڪا هيا.

ناول: 'Sisters in the cross' –'The Pond'، ڪهاڻيون: 'The fifth pestilence' وغيره ۽ انقلاب کان پوءِ به ڇپيا رهيا. 1921ع کان پوءِ ٽيهه جلد هن جا ڇپيا پر ان وقت هو ملڪ کان ٻاهر پناهگير هيو. هن جي تحريرن جو اثر نَون حقيقت پسند ليڪڪن تي انقلاب کان اڳ ۽ پوءِ به تمام گهڻو رهيو.

(1880_1921) Alexander Blok

روسي علامت نگاريءَ واري تحريڪ شهرت جي چوٽيءَ تي پهتي، جنهن جو مهندار تخليڪار اليگزينڊر بلاڪ هيو. علمائن جي راءِ آهي تہ ان جي انتها به بلاڪ جي تحريرن وٽ ٿي.

بلاڪ، قانون واري پروفيسر جو پٽ ۽ سائنسدان ڏاڏي جو پوٽو جيڪو ان وقت سينٽ پيٽرسبرگ يونيورسٽيءَ جو ريڪٽر هيو. پڙهيل لکيل گهراڻي جو فرزند، علمي ماحول هيٺ ميوزڪ، ادب ۽ فنون لطيفه

جو شيدائي بٽيو. سوفيه ديويءَ جي دست مبارڪ جي ڇانو هيٺ عشق ڪرڻ جي ڊپلوما حاصل ڪري هڪ ڪيميادان جي ڪکيءَ مٿان عاشق زهر پياڪ بڻجي پيو. ان عشق کي شاباس، جنهن هن مٿان سوين عشقيه نغمه/ گيت پنهنجي معشوق جي شان ۾ چورايا، ان جو نالو هو Liubov Mendelyeva ۽ پستڪ جو عنوان Verses about beautiful Lady.

سولوويف جي اثر هيٺ علامت نگاريءَ جا به هن عاشق واهڙ وهائي ڇڏيا، جنهن جو شاهڪار مٿيون ٻڌايل عشق نامو هو جڏهن 1904ع ۾ شايع ٿيو تہ عشق جي عالمن ان کي صوفيه ديوي ڏانهن آفاقي عشقيه گيتن جو نذرانو ڪوٺيو تہ عام پڙهندڙن ان کي ڏاڍو پسند ڪندي سريلن گيتن جو داستان سڏيو. حسن شناسيءَ جي زيورن سان سينگاريل، بلاڪ جي هن ڪاوش کيس علامتي شاعريءَ جو محبوب ۽ گهٽن پڙهندڙن جي هٿن جي زينت بٽيل شاعر خوب اُتمتا ماڻي ورتي.

دوستن جي نظر ۾ تہ بلاڪ تحريڪ جو فرشتو هو پر ڏکدائڪ منظرن هن جي ضمير کي جنجهوڙي وڌو ۽ هن کي ڏرتيءَ مٿان دوزخ اندر ليئو پائڻ لاءِ مجبور ڪيو. هن جي چوڏاري 1905ع کان حالتن جي بگڙيل صورتن، انقلاب جي مهاڳ کي پڙهڻ ۽ مواد گڏ ڪرڻ جي ذميواري هن جي ڪُلهن مٿان اڇلائي. سياسي خلفشار، دکن واري گهاٽي ۾ پيڙجندڙ غربت ۽ ان جو ڪاڇ غريب عوام، بي انصافيءَ جو عروج، بيوس، بي بها بٽيل، ڪائنات طرفان حسين تحفن ٻک وگهي، شيشن، پردن پويان جسم فروشيءَ لاءِ ويڙل عورت مجبور ۽ سماج جي ستايل نظر آئي. اهڙن منظرن هن جي روح کي رنجائي رکيو ۽ جسم کي زخمي ڪري وڌو ۽ ڪيترا دفعا هو فوت پاڻن. فيڪترين جي ٻاهران

وٺشيائن جي جهوپڙين پرسان بيهوشي ۽ مدهوشيءَ واري حالت ۾ ڏسڻ ۾ آيو.

هن جا تصوراتي خواب، حياتيءَ جي بدترين منظرن آڏو پاش پاش ٿي ويا. هن دور ۾ هن جي شاعريءَ اندر به اهڙي شدت، ڪوڙاڻ، بيچيني، جسماني اذيت ۽ سڙيل رت واريون دليون پسڻ ۾ آيون. نتيجي طور هن جي طبيعت اندر منفي رويا اپري آيا. ان اثر هيٺ جيڪي پستڪ هن جوڙيا، اهي هيا: 'The Masque of Snow'، 'The Frightening World'. هن دور منجهه هن جي ديسي عشقن جا داستان به چوٽ چڙهي ويا، جن کي 'The Precipice of Evil' ڪوٺيو ويو.

ايتري ۾ بلاڪ جو ضمير وري جاڳي ٿو پوي. انساني زندگي جا دک، درد ۽ ڏڪائتي سڃاڻپ ڪيس واپس وٺي اچي ٿي. هڪ دفعو وري علامت نگاريءَ جي نون گهاڙيتن ۽ فن جي اوچائيءَ جي سهاري هو شهرت ماڻي 'شاعر روس' جو لقب حاصل ڪري ٿو. جنهن جو ثبوت سندس پستڪ 'Verses to the lady beautiful' ٻڌجي ٿو.

ڏرتي جي رنگن ۽ روپن تحت هن جي نئين شاعري ميدان تي اچي ٿي. 'Verses on Russia': روس جي قسمت ۽ ماڻهن جي ڪردارن کي هو اجاگر ڪرڻ ۾ ڪامياب ويجي ٿو. ان طرح سان هو روس اندر نئون تاريخي دور اپرڻ جو دعويدار ٻڌجي ٿو. ان دور ۾ اميدون ۽ آسرا، 1917ع واري انقلاب اندر هو ڏسي ٿو پر حڪومت وقت اهي قتل و غارت ۽ رت وهائڻ وارا منظر ختم ڪرڻ ۾ سنجيده ناهي هوندي، جنهن ڪري هن جو ايمان وکري پرزا پرزا ٿي ويجي ٿو. ايجا به تشدد، نفرت، جنگي جنون، حڪومت جو ڏاڍ، انهن کان به مٿيرو فن جي آزادي

نہ ملڻ ڪري هن جي دل اندر اميدن وارو اسريل ٻوٽو وري سڪڻ لڳي ٿو. مٿس ذهني دٻاءُ وڌڻ ڪري دورا پوڻ لڳنس ٿا. آخرڪار هڪ ٽٽل دل، ڏکوئيندڙ حالتن جو شڪار ٿيل روح سندس ڏريل ڏيل کي 1921ع ۾ الوداع ڪري ٿو.

هي روح تائين رنجايل، دردن جو داستان گو مسئلن جا انبار سامهون پسندي، شخصيت ۾ ٻہ ٽڪر ٿي، پنهنجي دور ۽ نسل جي عظيم ٽريجڊي، خود بڻجي پوي ٿو. بلاڪ اندر منجهہ ٻہ اڌ ٿيل، ٻن خدائن جي وچ ۾ پيڙجي وڃي ٿو. ٻن دورن جي وچ واري روڊ تي بيٺل هڪ ڪن سان انقلاب جون مرليون ٻڌي ٿو تہ ٻئي ڪن سان نااميديءَ جا نغارا، اهو ئي سبب آهي جو هو حالتن جو شڪار ٿئي ٿو.

هن جي شاعري جو سماج مٿان بي پناهہ اثر هجي ٿو. شاعري ڇا هئي، روسي سوچ جا ٽڪرا ٿيل اثر، اعتقاد، پشيمانيون، ديني جذبا، سماجي خوش فهمي ۽ سچائي جا طوفان، لوڪ ادب جون روايتون، علامت نگاريءَ وارا گهاڙيٽا ۽ نئون اسلوب، ڀٽَن ڀانن جا سُريلا آواز ۽ درديلا داستان، انهن سمورن بگڙيل ۽ منجهيل مسئلن کي سلجهائي سنواري 'The Twelve' جي روپ ۾ رنگن سان سينگاري پيش ڪيل هئي بلاڪ جي شاعري. ويهين صدي جي هن مهندار شاعر جي عظمت، عظيم ماضي جي لکارين: پشڪن، لرمونتوف، ٽيٽچو فيٽ ۽ نيڪراسوف کان گهٽ ڪونہ هئي.

علامت نگاريءَ واري رجحان ۾ بلاڪ پڻ، ٻي نسل ۽ دور جو مهندار شاعر ڪري تسليم ڪيو ويو. پنهنجي ڏينهن ۾ هن آڏو علامت نگاريءَ جي مخالف گروپ پيدا ٿيو جيڪو هن ڏٺو ۽ انهن کي ٻڌو ۽ پڙهيو اهو گروهہ، زار شاهيءَ جي خاتمي کان پوءِ ظاهر ٿيو. اهي لکاري

نوجوان، جن علامت نگاريءَ جي مدرسن ۾ شاعري سکي، حالتن جي تبديلي ڪري پنهنجي جاءِ ٺاهڻ لاءِ علامت نگاري جي خلاف گروپ جوڙيو.

Michael Kazmin (1875_1935): سونهن جا پجاري، علامت نگاري جي خيال جي ڳوڙهائپ ۽ پردي داريءَ جي مخالفت ڪندي ايپيڪيورس جي فلسفي ۽ موزارٽ جي ميوزڪ جا شيدائي بڻجي شاعري گهڙڻ لڳا. ڪزمن ۽ سنڊس همعصر، گهٽي پاڻي مغرب مائل هئا. انهن سان ٻيا وري ڳوناٽي شاعري جا قائل به هئا. انهن ۾ Serghci (1884)، Kluyev(1887_1937) انهن جا مهندار هئا، جن جو چوڻ هو ته لوڪل روايتن ۽ سرن کي شاعريءَ ۾ آندو ويڃي.

هن تحريڪ جو استاد شاعر سينٽ پيٽرسبرگ منجهه استاد Nicholas Gumilev (1886_1921) هيو جنهن 'Poets Gild' جو بنياد وڌو جنهن تحت حياتيءَ منجهه هلچل (Adventure) ۽ شاعريءَ منجهه پختگي هئڻ ضروري هجڻ گهرجي. هن آفريڪا جو دورو ڪيو ۽ حقيقت ۽ منظر نگاريءَ جي خوب وڪالت ڪئي. ان سان گڏ جدوجهد، گهٽ جذبات، واعدي وفائي جهڙيون خوبيون به هن جي شاعري اندر سمايل هجن ٿيون.

سال 1921ع منجهه گميليف، سياسي سازش ۾ ڪميونسٽن خلاف پڪڙيو ويو ڏوهه ثابت ٿيڻ تي کيس گوليءَ جو آرڊر ڪري موت جي جهوليءَ ۾ اڇلايو ويو. هي پهريون وڏو ڏڇڪو هو جيڪو حڪومت طرفان روسي علم ادب کي ڏنو ويو.

گميليف جي پهرين زال (جمر: 1888) جيڪا ائناخموتووا، جي قلمي نالي سان شاعري ڪرڻ لڳي، روسي سماج جي ڏاڍي

پسنديده شاعره بڻجي وئي. صديءَ جي پهرين چوٿائي اندر هن جي شاعري جيڪا تمام ٿوري هئي پر پوءِ به مقبول ٿي. ان جي باوجود روسي حڪومت جي ڏاڍي ڏمر جو شڪار ٿي وئي.

روس جي عظيم شاعرن جن کي 'Acmeists' جي عنوان سان سڃاتو ويندو هو انهن منجهان هڪ شاعر. جنهن ويهين صديءَ جي روسي شاعري منجهه وڏو نالو ڪمايو. اهو هيو.

اوسپ مندليلسٽم (1891_1942) Ossip Mandelstamm:

علامت نگارن کان تربيت ورتائين ۽ وري بغاوت ۾ انهن جي خلاف ڪيائين. اسلوب ڪلاسيڪل اختيار ڪندي لفظ جوڙڻ جي مهارت حاصل ڪيائين. ائين جيئن ڪو ماسٽر بلڊر ڪا عمارت جوڙڻ لاءِ پٽرن جو گهڙاءُ، گساءُ ڪري سهڻي بلڊنگ ٺاهيندو آهي. هن پهرين مجموعي جو عنوان به اهڙو ئي رکيو: STONE_1913 يوناني ادب ۽ ثقافت جي اثر هيٺ هن پنهنجي شاعري رومانوي طرز تحت جوڙيندي نثر منجهه به نظم جو اسلوب جوڙي خوبصورت شاعري گهڙي پيروڊي، خاڪا، تاريخي عمارتون، جن ۾ ڪيپيٽل پيٽرسبرگ سميت هن روسي ثقافت ۽ تاريخ کي شاعري اندر گهڙي محفوظ ڪري ڇڏيو. روسي شهنشاهيت جي تباهي به هن کان گهڙجي وئي. هن جي شاعريءَ جيان هن جي شخصيت به روس مان تڙجي وئي ۽ آخرڪار ڪنهن پاڙيسري ملڪ ۾ پناهه ۾ رهندي سال 1942ع ۾ اصلي راهه ڏانهن روانو ٿي ويو.

علامت نگاريءَ خلاف جهنڊو کڻي هڪ ڏڙو شاعرن جو نڪتو جيڪي پاڻ کي مستقبل جا شاعر 'Futurists' چوائڻ لڳا. هنن ماضيءَ جي لکارين کي پٺي ڏيندي انقلابي ريشمي ٽوپلا پائي اهڙا لفظ

چونڊي لکڻ لڳا. جيڪي اڳ ۾ چپيا نه هجن. ان سان گڏ ثقافت لاءِ به نوان گس گهڙڻ لڳا. روسي عوام کي هنن حيران ڪري ڇڏيو.

ان فيوچرسٽ ڏڙي جو دوست ۽ مهندار هوليءَ جو ماهر. جنهن نواڻ جا ڪجهه مثال جوڙيا. جيڪو قلمي نالي Lotarev (1887_1942) سان نئين اسلوب هيٺ هيئين سطح (Cheap verse) جي شاعري ڪرڻ لڳو.

فيوچرسٽ شاعرن جو مهندار شاعر. جيڪو نئين اسلوب ۽ نون لفظن سان شاعري ڪرڻ لڳو. جنهن هوليءَ جي ماهرن کي منجهائي وڌو. اهو هيو: Khlebnikov (1885_1922) هن جي نواڻ واري شاعري ڪري کيس سڏو مان مليو. حالانڪ هن جو ڪو مشهور مجموعو سامهون ڪونه اچي سگهيو. هن جي شاگردن منجهان فقط هڪڙو ئي نالو ڪمائي سگهيو ان جو نالو هيو مايا ڪووسڪي. جنهن انقلاب کان اڳ لکيو: Cloud in trousers, The Spine's Flute ۽ War and peace_ اهي هن جا مشهور ڪتاب هئا. جيڪي فيوچرزم کي ياد رکڻ لاءِ ڪافي آهن.

باب سترهون

گورڪي ۽ روسي نثر نگاري- 1917 ڪان اڳ

'GORKY AND THE RUSSIAN PROSE, BEFORE 1917' (1868-1936)

مئڪسم گورڪي 1898ع ۾ جڏهن پنهنجيون رسالن ۾ لکيل ڪهاڻيون سهيڑي ٻن جلدن ۾ ڇپايون، جيڪي هو ڇهن سالن کان لکندو پئي آيو. عنوان: 'Sketches and Stories' تہ ادبي دنيا ۾ وڏو ماندار مچي ويو. اهي ٿوري عرصي اندر هڪ لک کن ڪاپيون کپي ويون، تن لکاريءَ کي راتو رات ڏاڍو مشهور ڪري ڇڏيو. هن مئڪسم گورڪي جي قلمي نالي سان لکيو. اصلي نالو اليڪسي پيشخوف (Alexis Peshkov)، هڪ اخباري استال واري جو پٽ، وولگا، پانڌي جي رکوال جو پوٽو هو. 1868ع ۾ ڄائو. هن جو ٻالڪپڻو ڏاڍو ڏکن ۾ ڏولاون منجهہ گذريو. هن کي ستن سالن جي عمر ۾ پنهنجو گذر سفر پاڻ کي ڪرڻو پيو. پنجن مهينن کان وڌيڪ پرائمري اسڪول ۾ نہ پڙهي سگهيو. اها ئي هن جي باقاعدي تعليم هئي. سموري عمر ۾ هو طنزيہ چوندو هو تہ منهنجا تجربا منهنجون يونيورسٽيون هيون، اهي تجربا، جيڪي هن وولگا نديءَ جي ڪناري، ٻيڙين مٿان، ٻيڙياتو موچيءَ جو شاگرد، نانوائي، ڪچي موڪل واري عرصي وارو ملازم ۽ خط ڏوئيندڙ/ پڇائيندڙ وغيره. هن کي علم جي ڏاڍي تاس هئي. اهو ئي

سبب آهي جو جيڪو بہ ڪتاب هن کي هٿ آيو ان جي ورقن ۾ پيهجي ويندو هو. ان ڪري هن جا تعلقات پڙهيل لکيل طبقي سان جڙيا ۽ انهن جي خيالن ئي کيس مارڪسزم طرف ڌڪيو. هڪ طرف بک، تشدد ۽ غربت ڏکن جي ڳڻ ۾ اڇلايس ۽ هو خودڪشي ڪرڻ لاءِ مجبور ٿي پيو. ان کان بچي، جهنگ منهن ڪري روس جو سيلاني فقير ٿي ڦرندو رهيو ۽ جيڪي ڪجهہ ڏٺائين ۽ پسيائين، اهي قلم بند ڪندو رهيو. هن ڏڪهي ۽ دکدائڪ صحانتي سکيا ورتي. هن جو مددگار Korolenko بڻيو ۽ آخر جڏهن ٽيهن سالن جو ٿيو تہ رومانوي فقيرن ۽ سيلانين جو سربراهہ بڻجي ويو. هن پنهنجي شخصي تجربن کي سامهون رکندي روس جي ڏٽڙيل ۽ پيڙهيل سماج جي ڏکن ۽ سورن کي نشانبر ڪيو. ڏٽڙيل ڏکايل وچون طبقو (Lumpen Proletariat) صوبائي سطح تي خاص طور تي شرابي، چور، سمورا ستايل ڏوهاري قسر جا ماڻهو هيا. هن جي تحريرن ۽ روايتي فطرت نگاريءَ ۾ واضح فرق هيو. انفراديت ۽ بغاوتي جذبي جو جولان جيڪو ڏرتي ستايلن ۾ سندن مخالفن خلاف پچندو رهيو اهو نمايان ڏسڻ ۾ ايندو هو.

اسيءَ جي ڏهاڪي وارن ستايلن کي گورڪيءَ ڏونڏاڙي رکيو اهي جيڪي مرد ۽ عورتون پنهنجي حياتين کي داءُ تي لڳائي قانون ۽ سماج کان اکيون هيٺ ڪري آزاديءَ ۽ خودمختياري جا خواب ڏسندا هئا، اهي پاپولسٽن جي تصوراتي دنيا کان بہ گهڻو پري ۽ سليووفائيلس فردن جيان خاموش تماشائي هوندا هئا. گورڪيءَ ستايلن جي نبض تي هٿ رکي انهن جي طاقت ۽ شجاعت کي للڪاريو پاڻ انهن مان هجڻ ڪري هنن جي اعتماد کي اپاريو ۽ هنن جي افعالن جو کين آئينو ڏيکاريو. هن ظلم مٽان پردو ڪوڙ رکيو جهالت کي ڪوڙ لکايو.

ايشيا جي عظيم قومي ورثي کي بيدار ڪيو. هن سچ کي سمجهي سچائيءَ سان پيش ڪيو سيلاني فقيرن، پٽن پاڻن جي غيرت کي آواز ڏنو. نطشي واري جوش ۽ جذبي جو سهارو وٺندي انقلابي جذبو اپاريو. گورڪي روسي سماج جي روح کي بيدار ڪري اهڙو ته گرمايو جو 1905ع واري انقلاب جو رستو کُلي ڏيو.

هن جا گيت 'Song of the Falcon' يا 'Song of the Stormy Petrel' -پڙهندڙن کي (۽ زار شاهيءَ کي) انقلابي مينيفيسٽو/ پڌرنامو ٿي لڳا. هن جو ڊرامو 'The lower depth' جيڪو ماسڪو آرٽ وارن 1902ع ۾ اسٽيج ڪيو ڏاڍو ڪامياب ويو: عوام ان کي انساني تباهي ۽ بدقسمتي ڪري تسليم ڪيو پر اهو جڙ آزادي لاءِ اپيل ۽ انساني عظمت لاءِ التجا جيان هيو.

ساڳيا ارادا ۽ عنوان گورڪيءَ جي ٻين ڊرامن ۾ به هئا.

'ThePettyBourgeois', 'TheEnemies', The Barbarians', The Children of the Sun

جيڪي ادبي شهپارن هجڻ سان گڏوگڏ مقبول عام به ٿيا.

اهو ساڳيو سچ سندس ناولن ۾ به سمايل هو- 'Foma Gordeyev'(1899) دولتمند ڪلاس جو دولتمند ٿيڻ ۽ سچي ۽ ڏٽڙيل ڪلاس کي وڌيڪ ڪيرائڻ. اسان ٽئي 'Three of us' ٽن نوجوانن جي ڪهاڻي، ڏوهه گناهه جو واڌارو ڏسي، جيڪي ان مان ڪجهه حصو وٺڻ جو خيال ڪن ٿا ۽ هر طرف ڪرپشن جو ماحول ۽ ان جون تباهيون ڏسن ٿا. گورڪي هنن سمورن ابتدائي تحريرن، سچائي ۽ ڊرامائي ڪاريگري ۽ ذهني خلفشار جو بيان سختيءَ سان ڪيو ٿو ڏسجي. هن جو مارڪٽ، ڏٽڪا هڻڻ، اذيت ڏيڻ ۽ جسماني درد رسائڻ

جا بيان، دوستووسڪي جيان هئا (جنهن کي هو پهريائين پسند ڪونہ ڪندو هو)، انهن ڏکن ڏولاون جي بيان ڪرڻ ڪري هو ڏرتي جي لکارين سان شامل ٿي ويو هو.

گورڪي جي انقلابين سان ويجهڙائپ ڪري ڪيس ڪيترا دفعا جيل ياترا ڪرڻي پئي ۽ ان سان گڏ 1905ع واري انقلاب کان پوءِ پناهگير پڻ ٿيڻو پئجي ويو. هن جي تحريرن جي اهميت وڌڻ جا سبب هئا، سياسي رنگ ۾ رنگجڻ، جيڪي هن جي ڊرامن ۽ ناولن مان پڌرا ٿيڻ لڳا هئا. هو سوشلسٽ ۽ لينن جو ۽ مستقبل جي ڪميونسٽ اڳواڻن جو ساٿاري پڻ هيو. اهو ئي سبب هو جو گورڪي کاهي ڏر ۽ پرولیتاري ادب جو نمايان سربراهہ ڪوٺجڻ لڳو. هن جي سماجي سڃاڻپ جي شاهدي سندس ناول 'Mother' جي ورڻن مان ٻکي پئي. ان ۾ معصوم ۽ بيگناهہ ڪردارن جي پوليس هٿان تذليل ۽ 'Nilovna'، ماءُ جو ڪردار جيڪا آزادي لاءِ ويڙهہ ڪندي شهادت ماڻي ٿي. ان ماءُ جو ڪردار ئي هن ناول کي وڏي شهرت ڏياري ٿو. عين ان طرح جيئن چرنيشوسڪيءَ جي ناول "نيٽ چا ڪجي" کي حاصل ٿي هئي، جنهن ۾ انقلابين سان همدردي ڏيکاريل هئي ۽ ان ئي نموني تحت ٻين لکارين پڻ انقلاب دوست تحريرون ميدان تي آنديون هيون. ماءُ، ناول سان گورڪيءَ جي رومانوي لکاريءَ جي حيثيت، انقلاب دوست هجڻ واري دور جي پڇاڻي ٿئي ٿي. گورڪي ملڪ بدريءَ واري دور ۾ (هو اتليءَ ۾ پناهگير ٿي 1914ع تائين رهيو) پڪو ۽ پختو لکاري 'Mature' ٻڌيو ۽ ان دور ۾ ئي هن شاهڪار ناول جوڙيا، جن جو وچور هن طرح آهي: Summer ۽ Confession، هنن ۾ هارين جي بدحالي جو ڀرپور احوال ملي ٿو جيڪي سچ ۽ ايمان جي وچ ۾ رلندا

پتڪندا رهيا. 'The small town of Okurov' (1910_11) هن ناول اندر روسي ماڻهن جي غربت، ظلم ۽ بيڪاري بابت ڪردارن جا ذڪر ٿيل آهن. ان کان پوءِ آتم ڪٿا جي اسلوب هيٺ هن جا ناول اچن ٿا: 'Childhood (1913) – 'Reminiscences وغيره جيڪي شاهڪار چيا وڃن ٿا. هن پنجويهن سالن جي روسي انقلاب جي اڳ واري دور ۾ جيڪي ڪجهه لکيو اهو سڄ، پيار ۽ پُڪار جو آئينو ڪري ميڙيو ويو جنهن ۾ روسي ڏُکن ۽ ڏولاون جا داستان بيان ٿيل آهن. ان بعد گورڪي شارٽ اسٽوري ۽ يادگيرين تحت:

My Universities (1923) _ In The World (1916)

وغيره جهڙيون ٽن جلدن تي مشتمل آتما ڪٿائون تخليق ڪيون هيون. هن جا تاريخي ناول پڙ 1880ع کان 1917ع واري دور جا به ملن ٿا.

گورڪي کي فن ۽ نظرياتي طور تي روس جي ڪلاسيڪل دور جو لکاري ميڙيو وڃي ٿو. ان کان پوءِ قومي لکاري، جنهن ديس واسين جي دردن کي ڏٺو ۽ پڙ پاڙ ۽ پوڳيو ۽ اهي تڪليفون، قومي درد سمجهي پنهنجي دل ۾ داخل ڪيون، ان ڪري ئي هن کي بغاوت جو شاعر ۽ محنت ڪشن جو همدرد، 'ماضيءَ ۽ حال ڳنڍڻ وارو' ڪري ميڙيو وڃي ٿو. ان سموري دور جي ماڻهن ۽ نوجوان لکارين گورڪيءَ کي استاد جي حيثيت ڏني ۽ 'سماجي سڄ جو علم بردار' ڪري ميڙيو ويو.

گورڪيءَ جا واسطا ڪميونسٽن سان پنهنجائپ وارا رهيا ۽ 1928ع تائين سندن رهنمائي ۽ اصلاح پڙ ڪندو رهيو. 1921ع کان 1928ع تائين هو اٽليءَ ۾ ئي رهيو. 1928ع ۾ ماسڪو جي اصرار تي هو واپس موٽيو ۽ نئين حڪومت جي حمايت ڪيائين. هن کي عظيم

لکاري، عزت ۽ احترام وارو ڪري مڃيو ويو. هو پاڻ کي مزاحيہ طور "روسي ادب جو پوپ" ڪوٺيندو هو. هن مضمون لکي ۽ خطاب ڪري وڃ تي ويٺل اديبن ۽ عالمن کي حڪومت حامي ٻڌجڻ جا مشورا ڏيندو رهيو. هن جي دور جا نقاد ڪيس اهو الزام هڻندا هئا تہ سندس تحريرن ۾ حسن شناسي اٽلي آهي. گورڪي پنهنجو انوکو اسلوب ۽ پنهنجا پوئلڳ گهٽي تعداد ۾ پيدا ڪيا، جيڪي سيلاني فقيرتن ۽ مهاڏو انڪائڻ وارا ڪري سڃاتا ويندا هئا. گورڪيءَ چوندو هو تہ ڪمزور قلم ڪار علم وارا ۽ پشيمان ٿيڻ وارن نيڪ مردن کان هي باغي نوجوان تمام ڏاڍا آهن. نواڻ سان سلهاڙيل حقيقت نگاري ويهين صديءَ جي علامت ڪري گورڪيءَ جي ڪاتي ۾ داخل ڪيل ٿي ڏسجي.

سال 1902ع ۾ هڪ ادبي اشاعتي اداري 'Knowledge' جو سربراهہ ٻڌيو. اهو ادارو ادبي رسالن جي اشاعتي حيثيت سان سموري روس ۾ مشهور ٿيو. رسالن جي ساون ورقن اندر مشهور سڃ جي لکارين جون ڪهاڻيون، ڊراما ۽ ناول پڙهڻ لاءِ ملندا. انهن مان گهڻا گورڪي اسڪول جي پيداوار هئا ۽ باقي ڪجهہ آزاد خيال لکاري هئا. انهن ۾ پاپوف (Popov: 1863_1945) جنهن گهرو لڙائي بابت ناول The Iron Stream (1924)لکيو هيو جنهن کي سڀي موٽ ملي هئي. هڪ ٻئي لکاريءَ: Vickanty (1867_1946) جو ناول هو 'Notes of a physician' جنهن بيسٽ سيلر جو اعزاز ماڻيو هو.

ان وقت جي لکارين ۾ اليگزينڊر ڪُپرن Kuprin: (1870_1938) مشهور ديسي لکاري ٿي اپريو جنهن ديس جي سادن، سچن ماڻهن جي حياتين جا ڏکارا احوال سادي ٻولي ۽ افسانہ گوئي واري انداز ۾ لکيا. مثال طور: مهاڻو پهلوان، خلاصي ۽ بانسري نواز جهڙا مسڪين

ڪردار هئا، جن جي حياتين کي بيان ڪندي قصہ گوئي جي صنف کي جيئرو رکيو. هن جانورن مثال طور گھوڙو ۽ ٻين جيڪي وفادار ساٿي هجن ٿا، غريبن جا، انهن مٿان ٻہ لکيو. ان سان گڏوگڏ انهن ماڻهن کي ٻہ ڪوڙ وساريو جيڪي غربت جي گھاٽي ۾ پيڙجندي انساني قدرن کي پائمال ڪيو ڇڏين. پر حياتي تہ هنن وٽ ٻہ آهي نہ پوءِ سماجي براين ۾ مجبور ٿي هيٺ ڪري ٿا پون. پر حياتي تہ هر رنگ ۾ گھارٽي پوي ٿي. مثال طور: 'Yama the pit' يا 'The Bracalet of Garnets': اهي هنڈ هئا. "سمنڊ ڪناري ڪوٺيون، ڳاڙهيون بازاريون، بيئر هال، آکاڙا، جتي ڪاريگر، سئنس، جادوگر ۽ شڪاري پنهنجا ڪرتب ۽ هٽ جا کيل، مدهوشيءَ جا اظهار ڪندي حياتيون ڪاٽيندا رهيا. هوتن ريءَ.

ڪُپرن 1905ع ۾ 'The Dual' ناول لکي گيريزن ۾ گذران ۽ هڪ نوجوان آفيسر جي اداسي بيان ڪري خوب داد حاصل ڪيو. ڪُپرن 1923ع ۾ ملڪ بدر ٿي فرانس جا وڃي وڻ وسايا پر ڪيس پرديسي هجڻ جي احساس ۽ ڏارئي ماحول ۾ڇي لاٿو ۽ هو واپس وريو صلاحيتن ڪانئس موڪلايو تہ هن ٻہ احتجاج ڪندي ديس کان موڪلايو.

انهن لکارين ۾ هڪ وڏو نالو هيو بيونن: 'Ivan Bunin' (1870_1953): جنهن اڪيلي روسي لکاريءَ سال 1933ع ۾ ادب جو نوبل پرائيز حاصل ڪيو. هن جا موضوع ٻہ ديس بابت ۽ ديس واسين، هارين (The village_ 1909)، (Dry Valley_ 1911): ورهايل وڏڙا ذهن يا ويران وادي هن کي فن جي دنيا جو شهزادو ڪري ميڙايو. هو ڪميونسٽن جو مخالف ٻٽيو ۽ پڇي وڃي فرانس نڪتو. اتي ئي ڏينهن پورا ڪيائين. ڪهاڻيون، ناول جام لکي ادب جا گھڙا

پريائين. نثر نگاريءَ ۾ به هن وڏو نالو ڪمايو. ترجنيف جو شاگرد رهيو. ملڪ ۽ قوم جو حمايتي. ديس کان جدائيءَ جي درد هن جي قلم کي قوي سگهه بخشي ۽ اهڙي طرح روسي نثر نگاريءَ جو عظيم لکاري ٿي رهيو ۽ ديس واسين کي ياد ڪندي ديس مٽان پاڻ کي قربان ڪيائين.

گورڪي بيونن ۽ ڪُپرن جي ٿهيءَ جو هڪ ٻيو لکاري Leonid Andreyev: (1871_1919). هيو جيڪو 1905ع کان پوءِ واري انقلاب جي دور ۾ ڏاڍو مشهور ٿيو. نصيحتن وارا ڊراما علامت نگاريءَ واري اسلوب سان ڪائنات جي رازن کي کوٽڻ جي ڪوشش ڪندي خدا، تقدير، پيار، موت ۽ راز جهڙن عجيب نقطن مٽان سوچيندي لکندو رهيو پر 1906ع واري انقلاب جي ناڪاميءَ سبب باهڙجي پيو. ڊپريشن جو شڪار اهڙو ٿيو جو ٿورو ڪجهه ڏيڻ بعد وري پاڻ سنواري نه سگهيو ۽ قدامت جي وادي۽ ۾ گم ٿي ويو.

سال 1912ع کان پوءِ واري دور ۾ ڪجهه حقيقت پسند اسلوب جا لکاري روايت، جذبات ۽ جدت جي عنوان هيٺ ادب جي آبياري ڪندا نظر اچن ٿا. مثال طور Voris – Shmlev (1875_1950) Zailtsev (b: 1881) وغيره ڪجهه روس اندر ته ڪجهه پناهگير ٻڌجي لکندا رهيا ۽ تاريخ ۽ ادب ۾ پنهنجو نالو لکائي ويا. انهن کان پوءِ وري نوان حقيقت پسند لکاري نواڻ سميت قلم جي ڪرت ڪندي ميدان تي نظر اچن ٿا: مثال طور: Alexis Tolstoy_ Prishvin_ Shishkov. هنن علامت نگاري کان پاڻ کي الڳ ڪري پراڻن کان پاڻ ڇڏائي ڪي اثر پذيرائي Impressionism جو پاسو وٺن ٿا ته ڪي وري اظهاريت پسنديExpressionism جا پاسدار ٻڌجي ادب جي آبياري ڪندي اهڙا نقشا ۽ ڍانچا (Structures) چٽين ۽ اپارين

ٿا. مثال طور: نقالي (parody)، Grotesques، خسيس ڳالهين کي شعر جو چوغو پارائڻ، علامت نگارن ۽ ڏرتيءَ جي ليکڪن جو وچ وٺي جهنگ مان وات ٺاهيندي وڃي اهڙا موضوع ٿا چونڊين: جهنگل مان ڦوڪ، ڪاري زمين، ندين، چاڑهيون (جبلن جون) مطلب ته اهڙا وائڙا خيال ڪلهن تي کڻي اچي ادب جي پائڊن کي پريندي خوش فهمي ۾ پرجي مستقبل ۾ تبديلي اچڻ جا اعلان ڪندي ڏاپن ڪونہ ٿا ۽ اهڙي طرح سان پنهنجي دور کي بہ ڊبليءَ ۾ بند ڪري کيسي ۾ لڪائي گھر ٿي وڃن ٿا.

Chekhov reasserted the value of belief in liberalism; he wrote jokingly that, ' reason and justice tell me, that there is more humanity in electricity and steam than charity and vegetarianism.'

He always repeated that, 'he who does not want anything, has no hopes and no fears, can not become a writer.'

باب ارڙهون

روسي انقلاب جي دور وارو ادب

LITERATURE OF REVOLUTION

(1917)

روسي انقلاب- 1917 واري سال ۾ زار شاهيءَ جي هزار سالن واري حڪومت جو تختو اونڌو ڪري روس جي تاريخ ۾ نئون باب کولي ڇڏيو. ڪجھ مهينن اندر ئي لينن ۽ ٽراٽسڪيءَ حڪومت جون واڳون سنڀاليون. نئين حڪومت جوڙي ۽ ڪميونسٽ نظام جو تجربو مڪمل ڪري ڏيکاريو. هيءَ تبديلي گهرا اثر ڇڏڻ واري آ. نه فقط دنيا اندر پر روسي معاشي، سماجي ۽ سياسي زندگي مٿان پڻ. روس جي محدود حدن واري نيشنل ڪلچر لاءِ هي صورتحال بلڪل نئين هئي.

پهريائين ته انقلاب جا اثر ناڪاري هئا. فوجي ڪميونزم گهرو لڙائي جي ڊپ ڪان ملڪ کي صوبن ۾ ورهائي ڇڏيو. ان غير فطري ورهاست ۽ صوبن جي حدبندين ماڻهن جي سماجي حالت ابتر ڪري ڇڏي ۽ عوام بکون ڪاٽڻ لڳو. ادبي دنيا کي محدود ڪري ڇڏيو ويو. ان کان پوءِ حڪومتي سرشتي ۾ وٽ پڪڙ ختم ڪئي وئي. ثقافتي سرگرمين ۽ فنڪارانهين محفلن کي معطل ڪيو ويو. ماهوار ۽ هفتيوار اخبارون گم ڪيون ويون. اشاعتي ادارن کي تالا لڳايا ويا ۽ ڪتابن جو ڪاروبار 1920ع دوران گهٽجي وڃي ٻن هزار ٽائيٽلس تي پهتو. گهٽي پاڳي سياسي خبرنامن جو ڇپ ٿي ويو. اخبارون سياسي ڏرين جون سڪيلڏيون ڏيئر بڻجي ويون. تعليمي سرگرميون مڪمل طور تي

ڀانواندڙل ٿيون. علم ادب ۽ فن و فڪر جي روسي راڄڌانيءَ مان تڏاويڙهه ٿيڻ لڳي.

مشهور اديبن ن جي اڪثريت بيونن کان ڪپرن، زيتسيف، شمليف کان ويندي ريميزوف تائين ملڪ ڇڏي وڃي پناهگير بڻيا. گورڪي پاڻ پناهگير بڻجي ڪنڀائتو ٿي ويو. انگن اکرن مان ائين پئي محسوس ٿيو ته روسي اديب وڏي انگ ۾ ماسڪو ۽ پيٽروگراڊ مان لڏجي ڪري وڃي فرانس، پراگ ۽ برلن منجهه پناهه وٺي رهڻ لڳا هئا. ان تباهي ۽ موت جي ماحول اندرعلمي ادبي سرگرمين وري منهن ڪيو ۽ سال 1919ع منجهه اهي ادبي ميدان تي وري ايرڻ لڳيون. انهن جي ٻيهر نروار ٿيڻ جي ابتدا شاعريءَ سان ٿي. شاعرن پنهنجي شاعري ڇپائڻ ۽ ڪيفيز ريسٽورنٽس ۽ ميڙاڪن منجهه پيش ڪرڻ شروع ڪئي. انقلاب کي انهن مذهبي ڪاميابي ڪوٺيو ڪن وري هاريءَ جو خواب سڏيو ته ڪن وري قومي ڏڻن جي فتح سڏيو ان سان گڏ پرولیتاري شاعري پڻ نون رنگن روپن سان ان گروپ پاران لکجڻ لڳي.

هن دور جا ٻه مشهور شاعر ۽ ليڊر ٿي ايرندا نظر اچن ٿا: ايسينن (Essenin) ۽ مايا ڪوفسڪي (Mayakovsky)

اسينن (1895_1925): هاريءَ جو پٽ ڳوٺاڻي شاعري ۽ اتي جي مسئلن بابت شعر گهڙيندو رهيو ديني درسن جي گهٽائي ۽ ڏکن جا خرار ڪلهن تي کڻي هن پنهنجي ڳوٺاڻن لاءِ جنت جي حاصلات مٿان پئي قلمڪاري ڪئي ۽ ان اميد سان ته انهن وٽ ٻه بهار ايندو ۽ سونا سنگ ڏيندا. ان آسري تحت هن جا جهجها ساڌاري اچي سهڙيا ۽ آخر هڪ اسڪول ڪوليو ويو جتي اميدن جا ٻوٽا شاعريءَ جي روپ ۾ اهي

پوکيندا رهيا. آخر هنن جي خوابن ۾ حقيقتن منجهه ٽڪراءُ ٿي پيو. سک ۾ عارضي امنگ کي حاصل ڪرڻ لاءِ هن عشق، حسن ۾ ديوتائن وارو ڪوڙو شربت واپرائڻ شروع ڪيو. مناسب حد ٽپڻ ڪري هن آتم هتيا کي سيني سان لڳائي کيل ئي ختم ڪيو. هن جي ڏيل کي ڏاڙڻ جا سبب هئا، ڏک، بغاوت، ضمير جي جنگ، انفرادي عقوبتون ۽ انهن سان مقابلو. پائرن منجهه ڏڪيڙ اهڙن دکدائڪ مسئلن جو مقابلو ڪندي هن جي حياتي جو باب بند ٿئي ٿو.

·ماياڪووسڪي (1893_1930): اهي سمورا درد ۽ قومي سور ڏسندو پسندو رهيو ۽ ٽيٽ ڪيس پڙ حقيقتن کي تسليم ڪرڻو پيو. هو مستقبل روشن (Futurists) تحريڪ وارن جو حمايتي هو. هن اهو پئي چاهيو ته ادبي اُپار ۾ روس جي عوامي امنگن جي سڏاري ۽ واڌاري لاءِ مددگار ٿئي ۽ انقلاب جي بعد وارن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ نئين حڪومت جي حمايت ڪري. هن اسلوب ۾ پنهنجو گهڙيو جيڪو شاعريءَ جي بندشن کان آجو هجي. ۽ين لفظن ۾ هن سگهڙائپ واري آزاد تڪبندي جي تائيد ڪئي، جن لاءِ موضوع، پهاڪا، چوٽيون، مڙئي ديسي ۽ ديس واسين بابت هجڻ گهرجن.

ماياڪووسڪيءَ جي خيالن جي عام سرجٽهارن ته تائيد ڪئي پر ڪميونسٽن مخالفت ڪئي، ڇاڪاڻ ته هو شاعريءَ کي سياسي هلچل ۽ سجاڳيءَ وارن لاڙن جي ماتحت ڪرڻ نه پيا چاهين. هن جي هولي ۽ لفظن جي گهڙائپ ڏاڍي پراثر رهي. هن جي آڏو سماجي ۽ معاشي بدحالي ۽ هئي. ائين هن محصولن، صفائي جو ناقت، لڙائي جي معاهدن ۽ تباهه ڪارين بابت ۽ شعر گهڙيا. ان طرح سان انهن مسئلن تي هن ۽ ڊراما ۽ لکيا، جن ۾ اهڙن مسئلن مٿان شديد تنقيد ٿيل

هئي (ڊرامن جا عنوان: The Bed Bug ۽ The Bath House) حساس طبيعت هجڻ ڪري ماياڪووسڪي ڊپريشن جي شديد دٻاءَ ۾ رهڻ لڳو ۽ آخرڪار پنهنجي سائي ايسينن وارو ڪم ڪري پنهنجو ڏيل پاڻ ڏاري بيهي رهيو. هن جي ان عمل سان سندس شهرت ۾ ڪا ڪمي نه آئي. ڪميونسٽ هن کي پوءِ انقلابي شاعريءَ جو مهندار شاعر طور مڃيندا رهيا.

سال 1921ع دوران گهرو لڙائي جي تباهه ڪارين، فوجين جي بتاڪ، تعمير جي اهميت کي سامهون رکندي لينن آخر مجبور ٿي پيو ۽ نئين معاشي پاليسي جو اعلان ڪرڻو پيس. (NEP)° ان ڪري هن کي نوان ناهه ڪرڻا پيا. ادب ۾ خاص طور تي غير ڪميونسٽ اديبن مٿان پابنديون نرم ڪيائين. نتيجي ۾ لبرل ڪلچرل پاليسي جوڙي وئي. ماٺهن جي اندر واري آڙاهه کي مائو ڪرڻ لاءِ اخبارون ۽ اشاعت گهرن جا تالا کوليا ويا. ادبي ۽ تنقيدي نشستون وري شروع ڪيون ويون. تحقيق مٿان آزمودگار جهونڙن دانشورن جي مدد سان وري ڪم شروع ٿيو. ڪتاب ڇپجڻ لڳا. پڙهندڙن جي تعداد ۾ اضافو آيو. هن ڏاهڪي ۾ سينسرشپ ۽ پارٽي مداخلت جي باوجود وڏو علمي ۽ ادبي ذخيرو جڙيو ۽ پڙهندڙن تائين پهتو. ڪيترا ناول نگار ۽ شاعر ادبي ميدان تي نڪري نروار ٿيا.

°New Economic Policy نئين اقتصادي پاليسي

ڪميونسٽن جي قوي ڪوشش رهي ته پراڻي ادب ۽ اديبن کي وساريو وڃي پر اهو ناممڪن ٿي پيو. پراڻن اديبن Bely ۽ Remizov جو اثر وري ايري آيو.

نئين دور جو نئون لکاري بورپلنائڪ (1894_1938)، جيڪو پين نيم Vogau سان لکڻ لڳو. ويهين جي ڏهاڪي منجهه انقلاب کي ناولن اندر هولي، ترنم حوالن ۽ نام ڪنين لکارين جي ڏسيل گسن: Bolshevism_ Populism ۽ Neitzsche کي سامهون رکندي سڀا ناول گهڙي ورتا ۽ انقلاب جي آجيان ان طرح سان خوب ڪئي.

سال 1922ع دوران گهڙيل ناول 'The Naked Year' ۽ ٻين کوڙ قصن ڪهاڻين منجهه هن يورپ جي خوب خواري ڪئي. هن هڪ ناول "ڪنهن جنرل جي موت" واري عنوان تي جوڙيو ۽ ٻئي ناول ۾ وڏي انڊسٽري خلاف لکيو. ايتري ۾ ملائڪ ڪاوڙجي پيا، هن کي چنبن ۾ ڪٽي اڏامي ويا. اديب جو سِرُ ئي گم ٿي ويو. خبرناهي ملڪ بدر ڪيو ويو يا قبر داخل.

ساڳيو حال هڪ ٻئي اديب Artem Vessely سان ٻ ٿيو جيڪو Bely جو پوئلڳ هيو ۽ انيڪ ناولن جو گهڙيندڙ جيڪي ڪميونزم جي شروعاتي دور متان لکيل هئا ۽ جن اندر جهلون ٿيل هيون.

ان کان پوءِ ڪيترا اديب گڏجن ٿا ۽ هڪ گروپ ٺاهي لکن ٿا، گروپ جو نالو 'Serapion Brethren' رکن ٿا. هن جو زور اظهار جي آزاديءَ متان هو ۽ سرڪاري ڊڪٽيشن ونڊ کان انڪاري هئا. انهن جا عنوان خاص طور تي انقلاب ۽ همعصر حياتيون تحريڪ، ڪردار انساني تعلقات، سول وار ۽ پوءِ واري تعميرسازي وغيره: انهن جا نالا هئا: Eugene Zamiatine (1884_1937)_ Issac Babel (1894) – Michael Zoshchenko (1895)_Ivanov ويهين

صديءَ ۾ طنزيہ تحريرون لکڻ ۾ آيون. جنهن دور ۾ زوردار لکاري هيو
ڊراما نگار: Michael Yuri Olesha(b: 1902)
Benjamin Kaverin(b: 1889) ـ هن جو مشهور ناول هيو
'Envy'، جنهن ۾ پراڻي ۽ نئين دور جي ڏارائن مٿان ٽيڪا ٽيل هئي.
Yuri Tynianov (1894_1943): هن جي تحريرن جا موضوع
هولي، تاريخ ۽ ادب هئا.

ان ئي دور ۾ وري هيو ڏڙو نيوريئلسٽس جو ميدان تي لٿو ان
ڏڙي جو مهندار ناول نگار هيو Konstantin Fedin (1892) هن جي
مشهور ناول 'Cities and Years' کي ان دور جو وڏو ناول چيو ويو. هن
جا ٻيا ناول هئا: 'The rape of Europe'، 'The Brothers Early joys'، 'NO Ordinary Summer (1946)': ان ئي دور ۾ هڪ ٻيو
باصلاحيت لکاري اُپريو: Alexis Tolstoy (1883_1945): هن
جون ۽ سنڊس ساٿين جون تحريرون ڪجهہ تيز تصور ڪيون ويون.
ان ڪري ئي هو ٻاهر ڀڄي ويو ۽ ڪجهہ عرصي کان پوءِ وري موٽي آيو.
نيوريئلسٽس جي اديبن منجهہ هن پاڻ ميجائي چگو نالو ڪمايو:
Shishkov (1873_1945) ۽ Tsansky (1876) هنن جي ناولن
منجهہ ڪريمين وار (1914_18) واري دور کي پيش ڪيو ويو هو. اهي
ڏاڍو مشهور ٿيا ۽ پوري ملڪ تائين انهن کي پسند ڪيو ويو ۽ ڪيترا
دفعا شايع ٿيا.

هن دور جي شاعريءَ واري صنف منجهہ بہ خاصا ڪتاب ڇپيا
۽ پبلڪ جي هٿن تائين پهچي مجتا ماڻيائون. سياسي ۽ سماجي
عنوانن کي ماياڪووسڪيءَ کان پوءِ جنهن شاعر حڪومت جي
پاليسين کان پاسيرو ٿي لکڻ شروع ڪيو ۽ شهرت ماڻي، اهو هيو

بورس پيسترنڪ (Boris Pasternak)،(1890) سچ ڳالهائڻ لکڻ ۽ حڪومت جي ظاهري ڏهڀي سان ٽڪراءَ ڪري هن جي تحريرن مٿان بندش ۽ قلم کي خشڪ ڪرڻ جا جتن ٿيا ۽ ان ڪري هو ڪجهه ڏينهن ملڪ مان ٻاهر هليو ويو. سال 1933ع کان 1944ع دوران هن جا شيڪسپيئر جا ترجما شايع ٿيا ۽ باقي هن کي 1945ع کان 1956ع تائين چُپ جي سُتي پياري وئي.

Marina Tsvetayeva (1892_1941): هيءَ شاعره 1921ع ۾ ملڪ کان ٻاهر هلي وئي ۽ 1939ع منجهه موٽي آئي. پيسترنيڪ کان پوءِ هن جي شاعري ۾ سخت ۽ علامتي قسم جي هئي. هن جي حياتيءَ ۾ اهڙي ڪا زهر پري وئي جو مجبور ٿي خودڪشي ڪيائين. هن جو اسلوب لوڪ ادب جي ويجهو ۽ ماياڪووسڪي، بيلي ۽ پيسترنيڪ جي تابع هيو. ڊرامن ۽ شاعريءَ ۾ خاص طور تي رومانوي طرز تحت هن تعريف جوڳو ڪم ڪيو آهي، جنهن کي ايندڙ وقت ۾ سڀي موٽ ملندي.

سوويت اديبن منجهه ڪيترائي نالا آهن، جيڪي ننڍي پيماني تي رومانوي شاعري تحت قلم چورينڊا رهيا. انهن ۾ Edward Bagritsky (1895_1955) ڇڪو نالو ڪمايو جو هن ڪالرج، اسڪاٽ ۽ برنس جا ترجما ڪري ڇپرايا ۽ پاڻ مڃرايو.

ويهين جي ڏهاڪي جي پڄاڻي کان پوءِ شاعريءَ منجهه ماياڪوسڪيءَ کي ڇڏي، باقي شاعرن مٿان عدم اعتماد ۽ شڪ ٽيڙ لڳو ۽ پارٽي هيڊڪوارٽر پاران هدايتون آيون تہ شاعري سڌن سادن لفظن ۾ ڪئي وڃي ۽ علامت نگاريءَ کان گريز ڪئي وڃي، نتيجي ۾ سڀي شاعري گهڙجڻ بند ٿي وئي.

هن دور ۾ حقيقت پسند ۽ جدت پسند ٻه ڌڙا جڙي ويا، انهن جي پاڻ ۾ الجهاءُ ۽ ٽڪراءُ جي نتيجي ۾ نفسياتي حقيقت پسند ڌڙو وجود ۾ آيو ۽ ان جو مهندار لکاري: Mikhail Sholokhov (b: 1905) بڻجي اڳيان آيو هن جي طويل نظم: ـ The Quiet Don (1928‘ 40) قزاق حيات، انقلاب کان اڳ ۽ گهرو لڙائي دوران ايپڪ طور ڇپي ۽ پنجاهه لکن جي تعداد ۾ ملڪ اندر وڪرو ٿي، ان ڪري ان کي سوويت ڪلاسڪ جو رتبو ڏنو ويو. هن طويل نظم ۾ منظر نگاري، تاريخي پس ۽ پيش منظر، ڪردار نگاري، انقلابي دور جا چڱا چهچٽا هئا The virgin Soil (1932_33)‘ ڇپيو جيڪو پڻ مشهور ٿيو جنهن ۾ حقيقت نگاري ۽ وسيع بيان بازي جام هئي، پر رهيو ٻئي نمبر تي ئي. شولوخوف جو ساٿي، فدايوف Alexander Fideyev (1901_56)، ناول The Rout (1927) لکيو جنهن اندر ڳاڙهن جو گهيراءُ سائبيريا جي گورن بابت طويل ذڪر ملي ٿو. اهو شولوخوف جيتري مڃتا ته ڪونه ماڻي سگهيو پوءِ به خانه جنگي جي مٿان هڪ مضبوط دستاويز سمجهيو وڃي ٿو.

ويهن جي ڏهاڪي کان پوءِ نيو اڪنامڪ پاليسي (NEP) جي اچڻ سان ڪميونسٽ پارٽي وري پنهنجا سخت حڪم جاري ڪيا، پروليتاري اديبن جي انجمن، اديبن ۽ اشاعتي ادارن مٿان مڪمل ڪنٽرول ڪيو. پراڻن ۽ علامتي طرز وارين تحريرن تي بندش هڻي پنج ساله رٿابندي واري عمل هيٺ قلمڪارن کي حڪم ڪيو ويو ته سموريون تحريرون نئين حڪومت جي هدايتن تحت هجڻ کپن. Kolkhozes واريون ڪهاڻيون ئي ڪميونسٽ ادب جو سرمايو سمجهڻ کپن. ان ڪري 1929ع کان 1932ع تائين صورتحال سنگين

ٽي وئي. پرولیتاري تنظيم جي عهديدارن اشاعت گهرن تي قبضو ڪيو ويو. سينسرشپ نافذ ٿي. وٽ پڪڙ ۽ پڙڌڪ مچي ويو. 1932ع منجهه صورتحال ڪنٽرول کان ٻاهر وڃڻ لڳي. ان ڪري استالن ۽ سندس پارٽي عهديدارن ان سختي کي ختم ڪرڻ جو اعلان ڪيو. پرولیتاري ادیبن جي تنظيم کي ڊڙو ڪري عهديدارن کي ڪنڊائتو ڪري ڇڏيو ويو. نئين نالي سان "يونين آف سوويت رائيٽرس" جو قيام عمل ۾ آيو ان ۾ سينئر نون پراڻن فڪر وارن کي ميمبر بڻايو ويو. سوشلسٽ ريئلزم جو وجود عمل ۾ آيو سڄ ۽ حقيقت کي مٽي آڻڻ اشتراکي فلسفي (Communist Ideology) کي ترجيح ڏيڻ، فارملزم کي ختم ڪرڻ جهڙا سڏارا آندا ويا. ماسکو ٽرائلز (38_1936) ۾ ڪيا ويا ۽ چڱن قلمڪارن کي ڪافي ڊيڄاريو ويو هر تحرير جو هيرو "پاڪدامن ڪميونسٽ جوان" هجڻ گهرجي ۽ احوال پنج سالہ رٽائن جي حق ۾ هجڻ ڪپن. انهن هدايتن هيٺ ڪجهه ادیب وري ڪم سان لڳي ويا ۽ ائين آهستگيءَ سان روسي وڪتورين دور جي نشونما ٽيڻ لڳي.

سال 1932ع کان 1941ع تائين چڱا ڪتاب ڇپيا، پڙهندڙن کي به ڪجهه پسند آيا، پر اهو عالمي ادبي رتبو "بيسٽ سيلر" جو ورلي ڪنهن کي حاصل ٿيو. حالانڪ Nicholas Ostrovsky_1904) (36 هڪ ناول: 'The Tempering of Steel' نئين هيرو جي شان ۾ لکي ورتو سڀ لک ڪاپيون به ڪتيون پر ان کي پارٽي پمفليٽ ڪان وڌيڪ ڪونہ ڇاتو ويو ۽ ائين سوويت فڪشن پوئتي وڃڻ لڳي.

ٽيهن جي ڏهاڪي اندر جلاوطن ادیبن جون تحريرون چوٽيءَ تي پهچڻ لڳيون. پراڻا ادیب فرانس اندر ويٺي تخليقي عمل جاري

ڪندا رهيا، انهن منجهان Zaitsev, Remizov, Bunin وغيره چار ناول گهڙي ورتا.

شاعريءَ ۾ پڻ مٿي ذڪر ڪيل ڏڻن جي مشهور اديبن پاڻ ملهايو انهن ۾ مهندار شاعر Khodassevich (1886_1939) کي مڃيو ويو هن سان گڏ ٻيا ٻه اديب تخليق ڪندا رهيا.

جلاوطن ناول نگارن منجهه Mark Aldanov (1886_ 1957) جنهن فرينچ انقلاب مٿان تاريخي طويل ناول 'The Thinker' لکيو هو ان روس جي تازي صورتحال مٿان پڻ قرباني ڏيندڙ عظيم ڪردارن ۽ تاريخي لفظن کي نروار ڪيو ۽ ان وقت جي حالتن تي ٻه خوب روشني وڌي.

ٽيهن جي پڇاڻيءَ وقت ٻاهرين تخليق ۾ ٻي جنگ عظيم جي اثرات هيٺ ماڻار اچڻ لڳو. جرمنيءَ ان جنگ ۾ سال 1941ع کان 1943ع واري عرصي ۾ روس کي ڪاپاري ڏڪ هنيو. يورپي علاقي جو ٽيون حصو سڪ لک روسين سميت دشمن جي قبضي ۾ اچي ويو. قومپرستي جي لهر تيزي سان ايري آئي. ادب مٿان سمورا قيد و بند ختم ڪيا ويا، پراڻن عنوانن بجاءِ نوان عنوان، لڙايون، گوريلا جنگ، ظلم زيادتيون، ويڙهه سرخ فوج جي ساراهه وغيره مٿان ادبي گل وڌا ويا. لکيتون بلڪل بي مهار ٿي ويون. ماضيءَ جيان پراڻي اسلوب ۽ آزاديءَ وارن آوازن سان ڪيترا نوان قلمڪار ايري آيا ۽ ادب جا مٽ پرڻ لڳا. ڪجهه نالا هن طرح آهن: Leonov—Simonov—Grossman

جنگ جي ڪاميابيءَ آزاد خياليءَ ۽ قومپرستي مٿان وري رسا وجهڻ شروع ڪيا. سال 1946ع منجهه "سينٽرل ڪميٽي آف ڪميونسٽ پارٽي" وارن سخت حڪم جاري ڪيا ۽ "سوشلسٽ

ريئلزم" جو راڳ ورجائڻ لاءِ زور پريو. نئين پاليسيءَ تي عمل ڪرائڻ جو پٽڪو Andrei Zhdanov مٿان رکيو ويو. 1946ع کان وٺي 1953ع ۾ اسٽالن جي موت تائين سمورو عرصو Zhdanov جو ڏاکو ڇميو رهيو. هن جي پروفيسر طوطي فرمان ڪيو تہ روسي ادب ڪنهن ٻي لاڙي بدران فقط حڪومت ۽ ان جي ماڻهن جي مان ۽ شان جا گيت ڳائيندو رهندو. ان جو اول ڪم هوندو نوجوانن کي ڪميونسٽ اصولن تحت علم ڏيارڻ. ادب، ڪنهن بہ قيمت تي پارٽي ادب هوندو ۽ ان جو ٻيو اهم ڪم هوندو روسي ماڻهوءَ جي تربيت ۽ ترقي ڪرڻ، جيڪا پوري طاقت سان ڪئي وڃي.

دراصل ان جو مطلب هو اديبن کي ڏمڪائڻ تہ جيئن اهي مغرب ۽ پراڻين روايتن جي پوئيواري کان پاسو ڪن، ان تي عمل خاطر انتظامي عمل پڻ ڪيا ويا. ڪيترا اديب گم ڪيا ويا، ٻيا ادب مان خارج ڪيا ويا ۽ سمورين ادبي تنظيمن تي پابنديون وڌيون. نتيجي ۾ وري پاندو ادب سرجڻ لڳو. يورپ کي دولت جو دوزخ ڪوٺيو ويو. بس جنت هئي تہ فقط ڪميونسٽ سوسائٽي منجهه هئي. هر ڪنهن کي ايگريڪلچر ۽ انڊسٽري ۾ پنهنجو رت ست ڏيڻو هو ۽ پارٽي سان وفاداري ڪرڻي هئي. اندروني اختلافن ۽ جهيڙن مٿان بندش لڳائي وئي. ناولن جا هيروز فقط پارٽي جي عهديدارن جيان هجڻ ڪپن، جن وٽ عقل ۽ پاڪدامنيءَ جي انتها ٽيل هجي. هڪ ٻن ليکڪن ڪجهه ڪن لاتار ڪئي. مثال طور Fedin_ Vera Panova_ Victor Nekrassov وغيره، پر کين خاموش ڪرايو ويو. ان طرح سان سال 1946ع کان 1953ع تائين روسي ادب جي سرزمين ۾ سوکڙو اچي ويو.

استالن جي مرڻ کان پوءِ جڻ زلزلو اچي ويو. ڪميونسٽ نقادن خود تيد و بند جي استحصالي عملن کي کلي عام نندیو. حقيقتن کي پٺي ڏيڻ کي غلط قرار ڏنو ويو. جيڪو اخلاقي دائري کان ٻاهر هجي ٿو. سال 1954ع کان 1957ع تائين واري دور ۾ سوشلسٽ ريئلزم تي کليل بحث مباحثا ٿيڻ لڳا ۽ بندش لڳائڻ وارن مٿان ايتري تہ تنقيد ۽ ڏي وڻ ٿي، جو هڪ غيرتمند نيٺ خودڪشي ڪري چڏي.

ادب ۾ سڌارو اچڻ وارو لاڙو اپرڻ لڳو. غلطين جي نشاندهي ڪري انهن کي سڌارڻ جو عمل شروع ٿيو. پراڻن قلمڪارن کي واپس ورايو ويو. اخبارن ۽ رسالن اندر Pasternak ۽ Akhmatova جا شعر وري نروار ٿيڻ لڳا. ادب ۾ نواڻ جا آواز ٻُرڻ لڳا. ان جو اندازو لڳائڻ مشڪل پئي لڳو تہ روسي ادب جو وري اُپرڻ حقيقت آهي يا خواب. جيستائين ڪارا قانون ختم نٿا ٿين، تيستائين اعتبار ڪرڻ عبث پئي لڳو. چاڪاڻ تہ پارٽي ايجا تائين اهي ڪارا قانون ختم ڪرڻ ۾ مخلص نہ هئي.

روسي ادب جو شاندار ماضي واپس اچڻ لاءِ اسان سڀ بهرحال پرامید آهيون، تہ جلدي اهڙيون حالتون پيدا ڪيون ويندیون، چاڪاڻ تہ انهن جو هلڻ ممڪن ناهي ۽ آخرڪار آزاديءَ واري عمل کي ڪو روڪي نٿو سگهي.

Pushkin became a national writer of first magnitude.

Books Consulted مددي ڪتاب

1: Cuddon J.A: Dictionary of Literary Terms, Penguin Books, 1992.

2: Marc slonim: An Outline of Russian Literature, O.U.P, 1958.

3: Dostoyevsky: The Idiot, Dell Publishing Co 1966

4: گورڪي: "امڙ" (ترجمون سنڌي)، محمد عثمان ڏيپلائي: سنڌي ساهت گهر حيدرآباد. سال 2010.

5: ماريا پريلزائيوا، "لينن جي انقلابي ڪهاڻي" (سنڌي ترجمون) سنڌيڪار: نجم عباسي سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد سنڌ. سال 2010.

6: ميخائيل نعيمي، "هي سڃڻ سيئي"، (سنڌي ترجمون)، سنڌيڪار: ڊاڪٽر اي ڪي پنجواڻي: سنڌي ادبي اڪيڊمي، ڪراچي سال: 2000ع

7: عبدالغفور ميمڻ، ڊاڪٽر، "سنڌي ادب جو فڪري پسمنظر"، شاهه عبداللطيف چيئر ڪراچي يونيورسٽي، سال: 2002ع.

بدر بابت چا لکان

بدر اُجڻ تي لکڻ لاءِ وڏو وقت گهرجي، هن طرح سان جلدي لکڻ لاءِ مون کي چئي وڏي ڏچي ۾ وڏو ويو آهي. اسان جو واسطو سال چوهتر کان ٽيو جيڪو وڏي ايترو ويو آ جو هن وقت اسان هڪ ٻئي کان ڏار هڪ ڏينهن ٻه رهي نه ٿا سگهون. اسان جو رشتو ماستريءَ واري دور کان شروع ٽيو، پروفيسر بٽياسي، بدر صاحب کجهه ڏينهن کترائي الڳ ٽيو، آفيسر شاهيءَ جا رنگ روپ ڏنائين ۽ وري اچي پنهنجي پراڻي پيشي سان شامل ٽيو. پاڻ چوندو آهي ته "مونکي کو آفيسر صاحب طور نه سڃاڻي، بلڪ هڪ استاد طور ۽ انسان طور." اهو رتبو کيس ورثي ۾ مليل آهي. هو هڪ عظيم انسان ۽ مڃيل استاد جو سعادت مند فرزند چوائڻ ۾ فخر محسوس کندو آهي. سچو، کرو، انسان دوست ۽ هر وقت پنهنجي ديس ۽ ديس واسين جي مدد کرڻ ۽ خدمت کرڻ ۾ رڌل رهڻ وارو. علم دوستي ته هن کان کو سکي، هن وقت ٻه اٽ ڏهه ڪلاڪ پڙهڻ لکڻ ۾ مصروف ۽ وري سماجي ڪمن ۾ ٻه پيش پيش .... اهي چند ڳالهيون آهن جنهن کري اسان جو ناتو قائم آهي. ها، هڪ اهر ڳالهه ته هن جي دل ٻه ڏاڍي نرم آهي . سندس اڏ کوئي چورائي ويس ته، ٻاڦ فقط مون سان ٻاهر کڍيائين ۽ صدمي کي علم جي سرت سان هضم ڪري ويو. عشق مشق جون ڳالهيون وري ٻئي دفعي، جيڪو پڻ وڏي ناول جيترو مواد ٿي ويندو.

هن وقت ٻه ڊاڪٽر بدر اجڻ، سچ جو حمائتي، علم جو عاشق، واعدي ۽ ارادي جو پختو ۽ انهن گڻن ۾ سپ کان وڌ منهنجو سڄڻ ۽ نسچو دوست آهي بس....

علي بخش ٻهڻ .

ڈاڪٽر بدر اُڇڻ جا ايندڙ ڪجهہ ڪتاب

مائوزي تنگ

(شاعر ۽ نثر نگار جي حيثيت ۾)

فيض احمد فيض

چونڊ شاعري

(سنڌي)

خط

ادبي ۽ سماجي دوستن جا

ڏهہ مقالا

(سنڌي)

ڏهہ مقالا

(انگريزي)

ساڪي سنگت esaakhi@gmail.com

ڈاکٹر بدر اچٹ جا چپیل کتاب

سنڈرائنرس فورم

Contact: 0300-2376337

سنڈا ادبی اکیڈمی

Contact:
0306-2563417

Peter the Great

Alexander Pushkin

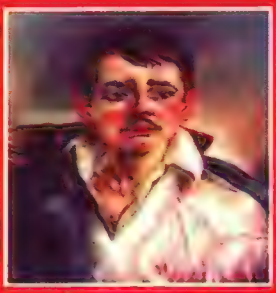

Lermontov

Belinsky

Nikolai Gogol

Ivan Turgenev

Goncharov

Ostrovsky

Dostovsky

Tolstoy

Anton Chekholov

Alexander Herzen

Maxim Gorky

پڑھندڙ نَسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين " اُداس نسلين" نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ "لُڙهندڙ نَسُل" نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ جٽيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڑا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، پاڙي، ڪائُو، پاڃوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙَهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان "پڙهندڙ" نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيe-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاريِ تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليگڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڇاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن به رُڪاوٽَ کي نه مڃن.

شيخ اَياز علمَ، ڇاڻ، سمجهَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهه ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيتَ بہ ڇڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهِ پهاڙ چُپن ٿا؛

... ...

ڪالهَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄ ڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہ ڇڻ گوريلا آهن.....

... ...

هي بيتُ اَتي، هي بَم- گولو،
جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ به بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏُ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ ته "هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وجايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڑھڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اٽڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوڻَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽلّر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياکي پائي چيو تہ "منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ".
- ايار (ڪلهي پاتم ڪينرو)